

R. 2038

150

15

STII CRISPI

IO CATILINAE,

T B IVGVRTHINVM.

exlibris historiarum.

MENTA

; e scriptoribus antiquis

io, Pauli F. collecta.

ceronem, & altera in Sal-

oni falso attributa.

LDI MANVTII.

borum memorabilium.

LIBRERIA

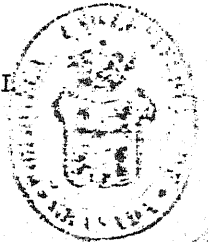
COLEGIO MAYOR

Santa Cruz, y

Catalina.

121 N. 10.

M. D LXIII

R. 2059

C. SALLUSTII CRISPI

CONIVRATIO CATILINAE,
ET BELLVM IVGVRTHINVM.

Eiusdem nonnulla ex libris historiarum.

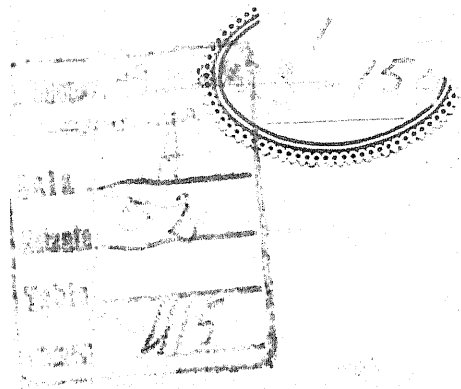
FRAGMENTA

*eiusdem historiarum; e scriptoribus antiquis
ab Aldo Manutio, Pauli F. collecta.*

Oratio Sallustij in Ciceronem, & altera in Sal-
lustium, Ciceroni falso attributa.

SCHOLIA ALDI MANVTII.

Index rerum, & verborum memorabilium.

DE LA LIBRERIA
 DEL REAL COLEGIO MAYOR
 Reunido de Santa Cruz, y
 Santa Catalina.
 E. 6.º C. 121 N. 10.

VENETIIS, M. D. LXIII.

AD ANTONIVM TRIVL-
TIVM, CARDINALEM,
Pauli Manutii in historiam
Sallustii præfatio.

VM omnes me litterae, omnisq; libero
C homine digna cognitio vehementer de-
lectat, Antoni Trivulti, Cardinalis
amplis. tum vero pascor incredibili voluptate,
& afficior maiorem quendam in modum
sensibus intimis, dum historiam tracto. quid enim
potest esse incundius? rerum interitus obli-
vicio est. at eae reuiviscunt historia, cum in no-
stram memoriam reuocantur: quaeq; multorum
annorum spatio, multis abhinc saeculis gesta sunt,
ea nos, exiguo uolumine comprehensa, & tam-
quam in conspectu nostro posita, cognoscimus. Si
sermonibus delectamur: resonat in scriptis homi-
num vox eloquentissimorum, nihil temere, nihil
incompositè narrantium, omnia grauitè, suo
quidque ordine, & loco. si consuetudine clari-
orum uirorum: versamur, vetera legentes, cum
regibus, cum principibus uiris, magnis in bel-
lo ducibus, sapientissimis rerum. rectoribus:
ora ipsa mehercule, lineamenta, & formam
non tam corporis, quàm animi, eorum, quos
numquam uidimus, uidemur tamen quasi præ-
sentes

entes intueri . quod si recte instruendae vitae rationem ac doctrinam sequimur : usu maxime rerum quaeritur prudentia . usus est , vel cum experimur ipsi , vel cum , experientibus alijs , quid euenerit , obseruamus . nobis ipsis , experiri multa si uelimus , facile non licet . labore opus est , ac tempore : & fortuna tentanda ; nec tentatur interdum sine periculo . commodius ergo , ac tutius , euentis aliorum examinandis , prudentia comparatur . id autem , profecto uides Antoni doctissime , ac sapientissime , proprium esse historiae bonum : in qua patent fortunae vicissitudines , regnorum mutationes , hominum siue vitia , siue virtutes : ex quibus , quae uitanda nobis sint , quae expetenda , nullo nostro periculo , nullo labore , sedentes in otio docemur . atque hoc in genere Polybius inter Graecos , de nostris maxime is , cuius nunc libros tibi inscriptos emitto , Salustius excellit . euenta enim ita narrat , ut causae simul aperiat . ex quo oritur illa omnium pulcherrima scientia , ut , malorum , & calamitatum origine perspecta , nihil agamus , nisi quod ratio praescribit , omniaq; nostra consilia , omnes actiones veterum exemplorum regula metiamur . Quae cum sit omnium , qui annales antiquorum euoluunt , communis utilitas : atia quaedam tua condicio est . habes enim historiam in familia tua : neque tibi , si quid inuenire vis egregium ,

& imitatione dignum , confugere ad libros necessesse est , neque longius euagari , & quasi peregrinari animo , ac mente , more multorum . domo petas licet omnium virtutum exempla . persequere maiores tuos cogitando . quae fuerit eorum in pace iustitia , in bello uirtus , in omni fortuna moderatio , si attendes , nihil ad gloriam domesticam requires . iustus Aristides , prudens Themistocles , fortis Epaminondas : de Romanis multi , multis eximisque virtutibus insignes . horum alij facta dum legunt , bonas artes ex eorum uita discunt , & ad easdem res , eademq; studia laudis cupiditate rapiuntur . at tu refer animum ad tuos maiores . eminere uidebis , instructum egregijs artibus , Ioannem illum Iacobum Triulcium , magni animi , summi consilij uirum , scientia rei militaris aetate sua facile principem , praeterea , iustum , liberalem , abstinentem , plane , praeter decus , & gloriam , nihil in uita cogitantem . nam de laudibus Hieronymi , parentis tui , quia tecum quasi loquor , ne seruire tuis auribus uidear , nolo multus esse : tantum dicam ; quam diu uixerit , Gallicam rem in bello floruisse ; postea quam , hostium multitudine oppressus , fertiter pugnans in acie perierit , concidisse . tantum in uno uiro momenti fuit , ac roboris . Age , sint haec , ut ita dicam , in campestri quadam luce posita : quid ? in urbe Roma , id est in omnium gentium

celeberrimo theatro, non spectata, probat aq̄
vehementer est trium tuae gentis Cardinalium
doctrina, religio, sapientia? ut Triultiorum
nomine, multorum vocibus in multas partes dis-
sipato, non ipsa tantum Roma, sed omnis Ita-
lia, omnis, ubi colitur humanitas, Europa per-
sonaret. omitto alios: sunt enim multi: nec tu
quemquam ignoras. non enim sunt ex imagini-
bus, aut ex illa colorum inani specie maiores tui
cognoscendi: quaerenda tibi facies tuorum non
est. clari sunt ex recte factis: uirtute distinguan-
tur: cum alius in alia, in omnibus simul omnes
emittunt. Quae tu quoniam a primis annis ad
hanc aetatem non modo cogitasti, verum etiam
vita ac moribus expressisti; propterea te, Epi-
scopatu Tolonensi iam antea insignitum, lega-
tionibus honestatum, primum Perusina, & Aue-
nionensi, in quibus miram iustitiae laudem tu-
iisti, deinde ad regem Galliae, & ad Venetam
Remp. ubi prudentiam, ubi gravitatem incre-
dibilem praestitisti, proximis diebus Cardina-
lem creauit Paulus I I I I. Pontifex omnium
optimus, omniumq̄ maximus, iudicio praedi-
tus acerrimo in acerrimandis hominum ingenijs,
ac moribus, itaq̄ animatus, ut, quae cuiusque
meritis praemia debeantur, ea libentissime, ac li-
beralissime persoluat. in quo nemo est, qui tuam
animi singularem acquitatem, ac moderationē
uehe

menter non admiretur, ac laudet; qui summae
nuncium dignitatis, cum est ad te, multis prae-
sentibus, allatus, ita acceperis, ut nemo, te com-
motum, nemo, ne leuiter quidem affectum, ex
ultu, aut oratione, aut ullo corporis gestu potue-
rit intelligere. ita patuit, quod ab insipientibus
ambigi, ac disputari quamdoque solet, bonis ui-
ris uirtutem magis ipsam diligere, quam uirtutis
insignia; honorem esse praemium recte agendi,
finem non esse; magnos illos, ac praestantes esse
homines, qui laudabiliter ita uiuant, quasi lau-
dem percipiant, ita laudem, aut dignitatem ex-
cipiant, quasi nihil minus antea cogitauerint.
quod in te & animaduersum est maxime, & ob-
seruatur quotidie magis. colere enim te quidem
studiosius, quam antea, omnes uidentur: ipse
autem, qui antea fueras, idem omnibus es. ne-
mo excluditur sermone tuo, nemo congressu: tui
omnibus copiam facis: eandem omnibus hu-
manitatem ostendis. Sequitur insolentia fortu-
nam: comes est rerum secundarum arrogantia.
tu mansuetudinem amas: tu continentiam, tu
benignitatem perpetuo retines. iure ergo hoc e-
tiam nomine Cardinalis es: iure habes hanc,
quod tui te pro Petri ecclesia suscepti labores extu-
lerunt, maximi sacerdotij dignitatem. & nunc
tu quidem comitari stipatus honestissimo familia-
rium tuorum, multo tamen insignior atque orna-

tior cohorte tuarum uirtutum, quae tibi comites
ubique sunt, Romam redibis exspectatus, expe-
titusq; columen futurus Christianae Reip. splen-
dor sacri collegij, ornamentum familiae tuae. I,
decus Italiae, amor ac deliciae honorum omnium,
dijs bene iuuantibus ad eam urbem, quae sola
peregrinam uirtutem excipit, sola ornat honori-
bus, sola dominam facit rerum omnium huma-
narum. nos autem, quibus tuam inuitiam, tuam
benignitatem ostenderas, laeti tua dignitate,
maesti discessu, te prosequimur abeuntem opti-
mis omnibus; fauemus animis, precamur lin-
guis; nota prorsus eadem, quae pro parentibus
ac liberis nostris pro tua salute suscipimus. At-
que ego, in hac omnium eximia laetitia pariter
& molestia, praecipuo quodam dolore diuellor;
quia fato nescio quo meo contigerit, ut quam diu
Venetijs fuisti, ego semper afflictus importuno
morbo iacuerim: quo etiam nunc languo: et ad
morbum accedit aegritudo: quoniam quidem,
alijs ad te aduentibus, deq; ista dignitate gratu-
lantibus, ipse excludor unus, nec possum meae
summae erga te obseruantiae praesenti officio sa-
tisfacere. hac tamen spe sustentor, quod huma-
nitas ac sapientia tua facile fortunam a crimine
seiuget. consilio aliquid peccatur: accusas: iure
feceris. culpam autem in ijs rebus, quae non a
uoluntate nostra pendent. sapiens nemo unquam
di-

dixit esse. quare nec tu mihi, quia non ualeo, uitio
dandum putabis: & hoc ipsum, quia, me non
ualere, non tam corporis, quam officij causa
doleo, laudi etiam fortasse tribues. equidem ha-
beo non uoluntatis modo testem, uerum etiam
studij ac beneuolentiae auctorem in te meae, ho-
minem honoratum, & cum omni uirtute excel-
lentem, tum uero omnium, quos ego in uita vi-
derim, humanissimum, Petrum Carneseccium
Protonotarium; qui te amat egregie, facitq;
plurimi, tuasq; laudes utraque manu ad astra
saepe tollit. uerum ego non id solum specto, mea
ut uni tibi pateat obseruantia. illustrabo eam,
si potero, meis aliquando scriptis, & patefaci-
am omnibus gentibus. interim, ut haec tibi no-
stra ex aliquo signo uoluntas illucescat, praecela-
ram edo tuo cum nomine Sallustij historiam: cui
tu si locum dabis inter eos libros, qui ab oculis
tuis abesse non solent; uigebit apud te nostri me-
moria: quoties eam uidebis, roties animo tibi
occuram; adero tibi saepe absens; tacitus saepe
tecum loquar; meq; esse de tuis familiaribus u-
num, de ijs maxime, qui operam tibi assiduam
praebent, qui tuo potissimum honori seruiunt,
existimabis. quod ut ita sit, uehementer opto:
& si assequor, feram in caelum istam hu-
manitatem, colam animo, tuebor officijs, &
imi-

imitabor, quantum potero: studio certe, si minus re licebit, tibi ut satisfaciam, elaborabo.

EX LIBRIS PETRI CRINITI
DE HISTORICIS AC ORA-
TORIBVS LATINIS.

CRISPVS Sallustius Amiterni-
C. tus traditur in agro Sabino, quo anno
Atheniensem urbem a L. Sylla deuictam,
atque uastatam esse, ut Romani annales referunt,
ex nobili Sallustiorum familia ortum esse, quae diu
in secundo ordine dignitatem seruauit. idem in ur-
be educatus creditur, & a teneris annis operam,
ac studium impendisse optimis disciplinis. sed cum
in ea tempora incidisset, quibus corrupti ciuium
mores uarijs partibus, atque factionibus forent,
neque uirtuti praemia, aut bonis ingenijs adessent,
in tam deprauata ciuitate, quod idem Sallustius
fateatur, uictum eius ingenium uoluptatibus, faci-
le succubuit. itaque cum ad remp. pro aetate foret
delatus, propter ciuium improbitatem & factio-
nes, multa aduersa pertulit. nam tum praecipue
Silanis partibus infecta ciuitas aestuabat. Constat
ex ueterum commentarijs, Sallustium ipsum inge-
nio fuisse acrim, & in studijs litterarum accurato,
tum maxime in scribenda historia. Praeceptorem
habuit inter alios Ateium Praetextatum, qui Phi-
logonem se appellauit, & ab eo edoctus est de ra-
tione recte scribendi, ut a Suetonio Tranquillo tra-
ditur, qui & Asnium quoque Pollionem scribit
ab eodem Praetextato eruditum, atque instructum.
maxi-

maxime autem M. Catonis studiosus fuit : ex cuius commentarijs uerba excerpfit , & uelut breuiarium ad usum proprium habuit : quod Octauius quoque Aug. in epistola ad M. Antonium refert , in qua ipsum Antonium , ceu insanientem increpat , quod ea scribere uellet , quae mirentur potius homines , quam quae intelligant . Sed interim ad Sallustij commentarios . Historiam composuit de L. Catilinae conuersione contra R. Senatum , & itē de bello Inguirthae , qui , Numidiae rex factus , diu contra Romanos strenue rem gessit . Historiam praeterea de Romanorum gestis , ut de Mario , & Sylla , necnon de Pompeio contra regem Mithridatem . quod opus libris aliquot a Sallustio absolutum traditur . & adhuc supersunt quaedam , ueluti absolutissimi operis reliquiae , in quibus Sallustij diligentia in historia describenda , atque grauitas appareat . In parte operis de rebus Punicis , tanto animi studio incubuit , ut a quibusdam scriptum sit , eum regionem aduissse , ac maxima sollicitate perlustrasse , quo maiore fide atque officio ueritatem exploraret . Anienus certe Rufus plurimum Sallustij diligentiam , atque studium commendauit . sed & Gellius , uir Romanus , qui ueterum eruditionis Aristarchus habetur , ita de Sallustij oratione differit . Elegancia , inquit , Sallustij uerborumq. facundia , & nouandi studium , cū multa prorsus inuidia fuit . plures non mediocri ingenio uiri conati sunt reprehēdere pleraque & ob-

trectare ,

trectare , in quibus plura inscite , aut maligne uellicant . quin & hunc proprietatis seruantissimum uocat . Titus autem Lilius tam iniquus Sallustio fuit , sicuti ab Annaeo Seneca scribitur , ut quaedam , ex historia Thucydidis translata , et eleganter assumpta , uelut deprauata , & corrupta illi obiecerit . idq. ipsum non in Thucydidis gratiam effecit , ut Arellius Fuscus dicebat , uerum putauit se facilius Sallustium uincere , si prius Thucydidem ipsum praeferret . Asinius quoque Follio librum scripsit , quo Sallustij scripta reprehenderet , quod in ijs nimia quidem affectatione antiquitatem sequeretur . Fabius uero Quintilianus , uir maturo & graui iudicio , asseruit , oratione Sallustij , atque breuitate nihil fieri posse perfectius , praesertim apud uacuas & eruditas aures . neque ueritus est idem Fabius , Thucydidi , in scribenda historia apud Graecos principi , Sallustium ipsum opponere , sicuti T. Lilius Herodoto : quo factum est , ut , cum plures uoluerint dicendi genus Sallustianum sequi , minime sint affecti . est enim eius oratio tam absoluta , tam casta , & innocens , ut merito ab eruditis diuina breuitas censeatur . nam & Arruntius , qui belli Punici historiam scripsit , Sallustio tantum concessit , ut eius orationem maximo studio sequeretur : quod alibi diximus . Nec illud ignoratur , consueuisse Sallustium magno labore ac studio scribere , ut nihil non absolutum , atque perfectum uideri posset . quod ex ipsa lectione facile

facile colligitur . Amicos in primis habuit doctrina , & ingenio nobiles , ut Cornelium Nepotem , Messallam , & Nigidium Figulum , qui perisse in exsilio traditur : Iulium praeterea Caesarē magno studio dilexit , a quo etiam , ut creditur , dignitate praefecturae honestatus est . Illud item a Suetonio refertur , Lenaeum grammaticum , Pompeij libertum , satyras contra Sallustium composuisse , eumq. mordaci & uirulento carmine lacerasse , ut qui lurconem illum , popinonemque , & nebulonem , ac lastaurum appellarit , tum uita scriptisq. monstruosum , ac M. Catonis uerborum furem inereditissimū . quod ipsum non alia ratione a Lenaeo factum creditur , quā ut studium suum , atque officium erga patronum Pompeium probaret : quem uirum Sallustius ore probo , animo autem inuerecundo esse scripserat . itaque mirandum non est , si tam acerbe , atque satyricè libertus Lenaeus contra Sallustium aciem styli exacuit . Quantum odij , atque inimicitiae inter hunc & M. Ciceronem exsiterit , notissimum est : quod utriusque uiolentae , atque acerrimae orationes ita demonstrant , ut neuter uideri possit satis sui rationem habuisse , dum alteri male diceret . Qua in re non sunt multa referenda , cum ex Hieronymi , ac Fabij auctoritate constet , eos homines longe aberrasse , qui consuetas magis orationes ab alijs , quā a Sallustio & Cicerone habitas crediderint . Et sane tam corruptis moribus Sallustius , ingenio tam procliuī ad luxum fuit ,

fuit , ut paternam domum , uiuente adhuc patre , turpissimā ratione uenalem haberet , quod illi inter alia uitia a M. Cicerone exprobratur . Sed a Varrone etiam & Gellio traditum est , eundem fuisse in adulterio deprehensum ab Annio Milone , lorisq. caesum , ac data pecunia dimissum . qua ratione factum est , ut M. Cicero appellare illum non dubitauerit , mensarum asseclam , cubiculorum pellicem , & adulterum . Dignitates publicas gessit , & quaesturae , & tribunatus honorem assecutus est , sed nulla quidem laude , aut commendatione , adeo libidine magis , quā ratione , & publice , & priuatim uixisse . nam & bis uocatus in iudicium , & ad iudicium subsellia abstractus , fortuna extrema (ut inquit Cicero) stetit . Scribunt autem grammatici ea de causa senatu eiectum fuisse a censoribus , quod ingenti libidine matronas consecraretur . Illud quoque de Sallustio relatum est , patrociniū & fauore C. Caesaris consecutum fuisse praeturam Africae interioris : ex qua diues factus , cum in urbem rediret , pretiosissimos , atque amoenissimos hortos in regione ad Malum Punicum comparauit , ac Tiburti uillam . quae a Cicerone itidem illi obijciuntur . Neque desunt , qui scribant Terentiam M. Ciceronis uxorem ab eo repudiatam , Sallustio nupsisse , ac deinceps Messallae Coruino , uiro in eloquentia clarissimo , quod etiam suo loco scripsimus . Sciendum est fuisse plures Sallustios . nam & Cnaeus a M. Tullio celebratur

lebratur in Sallustiorum familia insignis, & M. Ciceroni, ac Cn. Pompeio maxime familiaris. quod ex ijs epistolis colligitur, quas Cicero ad Póponium Atticum scribit. qua in re imprudenter quidam decepti sunt, cum Sallustij Empedoclea ignorarent, ut alibi demonstraui. Sunt, qui tradant, ad annum secundum & l. x. eum uixisse, & in patria annis aliquot post obitum C. Caesaris diem extremum obiisse: quod ex ueterum commentarijs colligitur. Illud praeterea de hoc ipso Crispo Romae circumlatum est, ut multum testantur:

- » Hic erit, ut perhibent doctorum corda uirorum,
» Crispus Romana primus in historia.

ALDVS MANVTIVS STVDIOSIS.

OLLEGI pro uestra utilitate, cui semper studuit familia nostra, ueterum scriptorum testimonia, quae ad ingenium, mores, uitamq. Sallustij pertinent. nam Petrus Crinitus ea, quae scripsit, testibus non probat. nos igitur & ab illo scripta pleraque confirmamus, & multa, quae omisit, adiungimus: labori numquam parcentes, ut commodis uestris consulatis. quam consuetudinem, ab auo, & patre acceptam, intermitteri quantum in me erit, minime patiar. M. D. LXXII. pridie Kal. Dec.

B VETE-

VETERVM SCRIPTORVM
DE SALLVSTIO
TESTIMONIA,

ab Aldo Manutio, Pauli F. collecta.

EX QVINCTILIANO.

LIVIVS a pueris magis legendus, quam Lib. 2. c. 5.
Sallustius: & hic historiae maioris est auctor:
ad quem tamen intelligendum, iam profectu
opus sit.

Crispus Sallustius in bello Iugurthino, & Ca Lib. 3. c. 19.
tilinario nihil ad historiam pertinentibus prin-
cipijs orsus est.

Vitanda illa Sallustiana (quamquam in Lib. 4. c. 2.
ipso uirtutis locum obtinet) breuitas, & abru-
ptum sermonis genus: quod otiosum fortasse lecto-
rem minus fallit, audientem transuolat, nec,
dum repetatur, exspectat.

Nec minus noto Sallustius epigrammate Lib. 8. c. 3.
incessitur.

» Et uerba antiqui multum furate Catonis,

» Crispe, Iugurthinae conditor historiae.
Ex Graeco translata Sallustij plurima: quia Lib. 9. c. 3.
le est, Vulgus amat fieri.

At non historia cesserit Graecis: nec oppo- Lib. 10. c. 1.

nere Thucydidi Sallustium uerear : nec indiget sibi Herodotus acquari T. Liniu.

Ibidem.

Linius, & Sallustius pares magis, quam similes.

Lib. 10.
62P. 3.

Sic (idest, adhibito summo studio) scripsisse Sallustium accepimus : & sane manifestius est etiam ex opere ipso labor.

EX CORN. TACITO.

Hist. lib. 3.

C. Sallustius, rerum Romanarum florentissimus auctor.

EX SVETONIO.

In Augusti uita, haec ex eius ad M. Antonium epistola recitante.

T V Q. dubitas, Cimber ne Annius, an Verrius Flaccus imitandi sint tibi? ita ut uerbis, quae Crispus Sallustius excerpsit ex Originibus Catonis, utaris? an potius, Asiaticorum oratorum inanibus sententijs, uerborum uolubilitas in nostrum sermonem transferenda?

EX EODEM.

In libello de claris gramm. cap. 9. de Ateio Philologo.

ASINIVS Pollio librum scripsit, in quo Sallustij scripta reprehendit, ut nimia priscorum uerborum affectatione oblita.

Ibidem.

Coluit familiarissime C. Sallustium, & eo defun-

defuncto, Asinium Pollionem : quos historiam componere aggressos alterum breuiario rerum omnium Romanarum, ex quibus, quas uellet, eligeret, instruxit; alterum praeceptis de ratione dicendi, quo magis miror Asinium Pollionem credidisse, antiqua eum uerba, & figuras solitum esse colligere Sallustio : cum sibi sciat nil aliud suadere, quam ut noto, ciuiliq, & proprio sermone utatur, utetq, maxime obscuritatem Sallustij, & audaciam in translationibus.

Tanto amore erga patroni memoriam existit, ut Sallustium historicum, quod eum (id est Pompeium) oris improbi, animo inuercundo scripsisset, acerbissima satyra lacerauerit, lastaurum, & lurconem, & nebulonem, popinonemq, appellans, & uita, scriptisq, monstrosum, praeterea priscorum, Catonisq, uerborum ineruditissimum furem.

Cap. 14.
de Lenaeo.

EX IUSTINO.

POMPEIVS Troguus in Liniu, & Sallustio reprehendit, quod, conciones directas, ac orationes operi suo inserendo, historiae modum excefferint.

Hist. lib. 38.

B 3 EX

EX SENECA.

Decl. lib. 3. ORATIONES Sallustij in honorem historiarum leguntur.

Epist. lib. 20. ep. 115. Sallustio uigente, amputatae sententiae, & uerba ante expectatum cadentia, & obscura breuitas fuere pro cultu. Arruntius, uir rarae frugalitatis, qui historias belli Punici scripsit, fuit Sallustianus, & in illud genus nitens.

Ibidem. Quae apud Sallustium rara fuerunt, apud hunc crebra sunt, & paene continua. nec sine causa. ille enim in haec incidebat: at hic illa quaerebat.

EX GELLIO.

Lib. 1. c. 15. SALLVSTIVS, nouator uerborum.

Lib. 4. c. 15. Elegantia orationis Sallustij, uerborumque, fa-
cundia, & nouandi studium cum multa pro-
sus inuidia fuit: multiq; non mediocri ingenio
uiri conati sunt reprehendere plerumque, & ob-
rectare: in quibus plura inscite, aut maligne
uellicant. nonnulla tamen uideri possunt non in
digna reprehensione: quale illud etc.

Lib. 17. cap. 18. M. Varro in litteris, atque uita fide homo
multa, & grauis, in libro, quem inscripsit
Pius, aut de Pace, C. Sallustium, scriptorem
seriae illius, & seuerae orationis, in cuius hi-
storia

Storia notiones censorias fieri, atque exerceri
uidemus, in adulterio deprehensum ab Annio
Milone loris bene caesum dicit, & cum dedis-
set pecuniam, dimissum.

EX HORATIO.

» Libertinarum dico: Sallustius in quas Serm. lib. 1.
» Non minus incessitur, quam qui moechatur. - sat. 2.

EX MACROBIO.

SALLVSTIVS, grauissimus alienae lu- Lib. 3. c. 1.
xuriae obiurgator, & censor.

Quattuor sunt genera dicendi: copiosum, in Lib. 5. c. 3.
quo Cicero dominatur; breue, in quo Sallustius
regnat; siccum, quod Frontoni adscribitur;
pingue, & floridum, in quo Plinius Secundus
quomdam, & nunc, nullo ueterum minor, no-
ster Symmachus luxuriatur.

EX ISIDORO.

SALLVSTIVS, auctor certissimus. Lib. 13. c. 2.

EX MARTIALE.

» Hic erit, ut perhibent doctorum corda uirorum, Lib. 14.
» Crispus, Romana primus in historia.

coepere turbes, atque nationes subigere; libidinem dominandi, causam belli habere; maximam gloriam in maximo imperio putare: tum demum periculo, atque negotijs compertum est, in bello plurimum ingenium posse. quod si regum, atque imperatorum animi uirtus in pace ita, ut in bello, ualeret: aequalius, atque constantius sese res humanae haberent; neque aliud aliud ferri, neque mutari, ac misceri omnia cerneres. nam imperium facile ijs artibus retinetur, quibus initio partum est. uerum, ubi pro labore desidia, pro continentia, & aequitate libido, atque superbia inuasere; fortuna simul cum moribus immutatur. ita imperium semper ad optimum quemque a minus bono transfertur. quae homines arant, nauigant, aedificant, uirtuti omnia parant. sed multi mortales, dediti uentri, atque somno, indocti, inculti que, uitam sicut peregrinantes transiere. quibus profectio contra naturam corpus uoluptati, anima onerari fuit. eorum ego uitam mortemque iuxta aestimo: quoniam de utraque siletur. uerum enim uero is mihi uiuere demum, atque frui anima uideatur, qui aliquo negotio intentus, praeclari facinoris, aut artis bonae famam quaerit. sed in magna copia rerum, aliud alij natura iter ostendit. pulchrum est, bene facere reip. etiam bene dicere, haud absurdum est. uel pace, uel bello clarum fieri licet. & qui fecere, & qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haud

quaquam

quaquam par gloria sequatur scriptorem, & auctorem rerum; tamen in primis arduum uidetur, res gestas scribere; primum, quod facta dictis sunt exaequanda: dehinc, quia plerique, quae delicta reprehenderis, maleuolentia, & inuidia dicta putant: ubi de magna uirtute, atque gloria bonorum memores; quae sibi quisque facilia factu putat, aequo animo accipit; supra ea, ueluti ficta pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus initio, sicuti plerique, a studio ad remp. latus sum: ibique mihi multa aduersa fuere. nam pro pudore, pro abstinentia, pro uirtute, audacia, largitio, auaritia uigebant. quae tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium: tamen inter tanta uitia imbecilla aetas; ambitione corrupta, tenebatur. Ac me, cum ab reliquis malis moribus dissentirem, nihilo minus honoris cupido eadem, quae ceteros, fama, atque inuidia uexabat. igitur, ubi animus ex multis miserijs, atque pericula requieuit, & mihi reliquam aetatem a rep. procul habendam decreui; non fuit consilium, socordia, atque desidia bonum otium contere: neque uero, agrum colendo, aut uenando, seruilibus officijs intentum aetatem agere; sed, a quo incepto studioque me ambitio mala detinuerat, eodem regressus statui res gestas populi R. carptim, ut quaeque memoria digna uidebantur, perscribere, eo magis, quod mihi a spe, metu, partibus reip. animus liber erat. igitur de Catilinae coniuratione,

quam

Bellum civile

Imperij magnitudo

Superbia in diuibus.

Reperitur in uirtutibus

Audaces fortuna iuuat.
Virgilius lib. 2. pag. 381.
uirtutes in pra pag. 4. 6. p.
et pag. 2. a. p.

Viruam potentiam

Homines aut indocti

Componi atq. anima uita

Indoctorum, et in cultum uita

Qui uiuat.

Ad gloriam uirt.

Infra pag. 4. a. p.

Facere rationis laudem quae scribere.

Infra pag. 2. a. p.

Historiam scribere cur in primis arduum.

2. adhaerent a studio ad remp. facti.

In repub. uita.

Est imbecilla inter uis facti.

Ambitio

A. uirtutes uirtutes homines studio.

otium.

Litterarum studium

Infra pag. sequentibus

Historiam rationis uirtutes

Cic ad Lucium v. Titum pag. 13. m.

quàm uerissime potero, paucis absoluam. nam id facinus in primis ego memorabile existimo, sceleris atque periculi nouitate. de cuius hominis moribus pauca prius explananda sunt, quàm initium narrandi faciam. L. Catilina, nobili genere natus, fuit magna uis & animi, & corporis, sed ingenio malo, prauoque. huic ab adolescentia bella intestina, caedes, rapinae, discordia civilis grata fuisse: ibiq; iuuentutem suam exercuit. corpus patiens inediae, alioris, uigiliae, supra quàm cuiquam credibile est. animus audax, subdolos, uariis, cuiuslibet rei simulator, ac dissimulator, alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus. satis loquentiae, sapientiae parum. uastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. hunc, post dominationem L. Syllae, libido maxima inuaserat reip. capiundae: neque, id quibus modis adsequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat. agitabatur magis magisque, in dies animus ferox inopia rei familiaris, & conscientia scelerum: quae utraque his artibus auxerat, quas supra memorauimus. incitabant praeterea corrupti ciuitatis mores: quos pessima, ac diuersa inter se mala, luxuria, atque auaritia uexabant. Res ipsa hortari uidetur, quoniam de moribus ciuitatis tempus admonuit, supra repetere, ac paucis insituta maiorum domi, militariaeque, quo modo reip. habuerint, quam tamque reliquerint, utque, paulatim immutata, ex pul-

cherrima

cherrima, & optima pessima, ac flagitiosissima facta sit, differere. Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere, atque habuere initio Troiani; qui, Aenea duce, profugi, incertis sedibus uagabantur; cumque his Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum, atque solutum. hi postquam in una moenia conuenire, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more uiuentes; incredibile memoratu est, quàm facile coaluerint. sed, postquam res eorum ciuibus, moribus, agris aucta, satis prospera, satisque, polleus uidebatur; sicuti pleraque mortalium habentur, inuidia ex opulentia orta est. igitur reges, populi que finitimi bello tentare: pauci ex amicis auxilio esse. nam ceteri, metu perculsi, a periculis aberant. at Romani, domi, militiaeque, intenti, festinare, parare; alius aliarum hortari; hostibus obuiam ire; libertatem, patriam, parentesque armis protegere. post, ubi pericula uirtute propulerant, sociis, atque amicis auxilia portabant; magisque dandis, quàm accipiendis beneficiis amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperij regium habebant: delecti, quibus corpus animis infirmum, ingenium sapientia ualidum erat, reip. consultabant. hi, uel aetate, uel curae similitudine, patres appellabantur. post, ubi regium imperium, quod initio conseruandae libertatis, atque augendae reip. fuerat, in superbiam, dominationemque se conuertit; immutato more, annua impe-

imperia, binos imperatores sibi fecere. eo modo minime posse putabant per licentiam inolescere animum humanum. Sed ea tempestate coepere se quisque magis extollere, magisq. ingenium in promptu habere. nam regibus boni, quàm mali, suspectiores sunt: semperq. his aliena uirtus formidolosa est. Sed ciuitas, incredibile memoratu est, adepta libertate, quantum breui creuerit. tanta cupido gloriae inceserat. Iamprimum iuuentus, simul ac belli patiens erat, in castris per laborem usu militiam discibat: magisq. in d. c. ris armis, & militariibus equis, quàm in scortis, atque conuiujs, libidinem habebant. igitur talibus uiris non labor insolitus, non locus ullus asper, aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus: uirtus omnia domuerat. sed gloriae maximum certamen inter ipsos erat. sic se quisque hostem ferire, murum ascendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat. eas diuitias, eam bonam famam, magnamq. nobilitatem putabant. laudis auidi, pecuniae liberales erant: gloriam in gentem, diuitias honestas uolebant. Memorare possem, quibus in locis maximas hostium copias populus R. parua manu fuderit; quas urbes natura munitas pugnando ceperit; ni ea res longius nos ab incepto traheret. sed profecto Fortuna in omni re dominatur. ea res cunctas ex libidine magis, quàm ex uero, celebrat, obscuratq. Aetheniensium res gestae, sicuti ego existimo, satis amplae,

plae, magnificaeq. fuere; uerum aliquanto minores tamen, quàm fama feruntur: sed, quia prouenere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Aetheniensium facta pro maximis celebrantur. ita eorum, qui ea fecere, uirtus tanta habetur, quantum uerbis ea potuere extollere praeclara ingenia. at populo R. numquam ea copia fuit: quia prudentissimus quisque negotiosus maxime erat. ingenium nemo sine corpore exercebat. optimus quisque facere, quàm dicere, sua ab alijs bene facta laudari, quàm ipse aliorum narrare, malebat. igitur domi, militiaeq. boni mores colebantur. concordia maxima, minima auaritia erat. ius bonumq. apud eos non legibus magis, quàm natura, ualebat. iurgia, discordias, iras, simultates cum hostibus exercebant: ciues cum ciuibus de uirtute certabant. in supplicijs deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax euenerat, ac quietate, seque, remq. publicam curabant. Quarum rerum maxima documenta haec habeo; quòd in bello saepius uindictatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnauerant, quiq. tardius reuocati proelio excesserant, quàm qui signa relinquere, aut pulsati loco cedere auferant; in pace uero, quòd beneficijs magis, quàm metu, imperium agitabant, & accepta iniuria, ignoscere, quàm persequi, malebant. sed, ubi labore, atque iustitia resp. creuit; reges magni

magni bello domiti; nationes ferae, & populi ingentes ui subacti; Carthago, aemula imperij Romani, a stirpe interijt; cuncta maria, terraeq. patebant: saeuire fortuna, ac miscere omnia coepit. qui labores, pericula, dubias, atque asperas res facile tolerauerant, ijs otium, diuitiae, optandae alijs, oneri miseriaeq. fuere. igitur primo pecuniae, deinde imperij cupido creuit. ea quasi materies omnium malorum fuere. namque auaritia fidem, probitatem, ceterasq. artes bonas subuertit; pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia uenalia habere, edocuit: ambitio multos mortales falsos fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua habere; amicitias, inimicitiasq. non ex re, sed ex commodo aestimare; magisq. uultum, quam ingenium, bonum habere. haec primo paulatim crescere, interdum uindicari, post, ubi contagio, quasi pestilentia, inuasit; ciuitas immutata; imperium ex iustissimo, atque optimo, crudele, intolerandumq. factum. Sed primo magis ambitio, quam auaritia, animos hominum exercebat: quod tamen uitium propius uirtuti erat. nam gloriam, honorem, imperium bonus, & ignauus aequae sibi exoptant. sed ille uera uia nititur: huic quia bonae artes desunt, dolis, atque fallacijs contendit. auaritia pecuniae studium habet: quam nemo sapiens concupiuit. ea quasi uenenis malis imbuta, corpus animumq. uirilem effeminat; semper

per infinita, insatiabilis est; neque copia, neque inopia minuitur. Sed, postquam L. Sylla, armis recepta rep. bonis inijs malos euentus habuit; rapere omnes, trahere; domum alius, alius agros cupere; neque modum, neque modestiam uictores habere; foeda, crudeliaq. in ciues facinora facere. huc accedebat, quod L. Sylla exercitum, quem in Asia ductauerat, quo sibi fidum faceret, contra morem maiorum luxuriose, nimisq. liberaliter habuerat. loca amoena, uoluptaria facile in otio feroces militum animos molliuerant. ibi primum insueuit exercitus populi R. amare, potare, signa, tabulas pictas, uasa caelata mirari, ea priuatim ac publice rapere, delubra spoliare, sacra, profanaq. omnia polluere. Igitur hi milites, postquam uictoriam adepti sunt, nihil reliqui uictis fecere. quippe secundae res sapientium animos fatigant: nedum illi, corruptis moribus, uictoriae temperarent. postquam diuitiae honori esse coeperunt, & eas gloria, imperium, potentia sequebatur: hebescere uirtus, paupertas probro haberi, innocentia pro maleuolentia duci cepit. igitur ex diuitijs iuuentutem luxuria, atque auaritia cum superbia inuasere. rapere, consumere; sua parui pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, diuina atque humana promiscua; nil pensi, neque moderati habere. operae pretium est, cum domos atque uillas cognoueris, in urbiu' modu' aedificatas, uisere templa deoru', quae nostri maiores,

religiosissimi mortales, fecere. uerum illi delubra deorum pietate, domos suas gloria decorabant, neque uictis quidquam, praeter iniuriae licentiam, eripiebant. at hi, contra, ignauissimi homines, per summum scelus omnia ea socijs adimere, quae fortissimi uiri uictores reliquerunt: proinde quasi, iniuriam facere, id demum esset imperio uti. nam quid ea memorem, quae, nisi ijs, qui uidere, nemini credibilia sunt; a priuatis compluribus subuersos montes, maria constructa esse? quibus mihi ludibrio uidentur fuisse diuitiae. quippe, quas honeste habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed libido stupri, ganeae, ceteriq. cultus non minor inceserat. uiri pati muliebria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: uescendi caussa, terra, mariq. omnia exquirere: dormire prius, quam somni cupido esset: non fame, non sitim, neque frigus, neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu ante capere. haec iuuentutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. animus imbutus malis artibus, haud facile libidinibus carebat: eo profusus omnibus modis quaeestui, atque sumptui deditus erat. In tanta, tamq. corrupta ciuitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum, atque facinorum circum se, tamquam stipatorum, cateruas habebat. nam, quicumque impudicus, adulter, ganeo, uentre, manu, pene bona patria dissipauerat; quiq. alienum aes grande confluera-

rat,

rat, quo flagitium, aut facinus redimeret; praeter ea, omnes undique parricidae, sacrilegi, conuerti iudicijs, aut pro factis iudicium timentes; ad hoc, quos manus, atque lingua, periurio, aut ciuili sanguine alebat; postremo, omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, hi Catilinae proximi, familiaresq. erant. quod si quis etiam a culpa uacuus in amicitiam eius inciderat; quotidiano usu, atque illecebris, facile par, similisq. ceteris efficiebatur. sed maxime adolescentium familiaritates appetebat. eorum animi molles, & aetate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. nam, ut cuiusque studium ex aetate flagrabat, alijs scorta praebere; alijs canes, atque equos mercari; postremo neque sumptui, neque modestiae suae parcere, dum illos obnoxios, fidosq. sibi faceret. Scio fuisse non nullos, qui ita existimarent; iuuentutem, quae domum Catilinae frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse. sed ex alijs rebus magis, quam quod cuiquam id compertum foret, haec fama ualebat. Iamprimum adolescens Catilina multa nefanda supra fecerat cum uirgine nobili, cum sacerdote Vestae, & alia huiusmodi contra ius, fasque. postremo, captus amore Aureliae Orestillae, cuius, praeter formam, nihil umquam bonus laudauit; quod ea nubere illi dubitabat, timens priuignum adultum aetate; pro certo creditur, necato filio, uacuam domum scelestis nuptijs fecisse. quae quidem res

C 2

mibi

mibi in primis uidetur caussa fuisse facinoris maturandi . namque animus impurus, dijs, hominibusq. infestus, neque uigilijs, neque quietibus sedari poterat : ita conscientia mentem excitam uastabat . igitur color eius ex sanguis, foedi oculi, citus modo, modo tardus incessus : prorsus in facie, uultuq. uecordia inerat . Sed iuuentutem, quam, ut supra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat . ex illis testes, signatores falsos commodare; fidem, fortunas, pericula uilia habere . post, ubi eorum famam, atque pudorem attriuerat, maiora alia imperabat . si caussa peccandi in praesens minus suppetebat; nihilo minus infontes, sicuti fontes, circumuenire, iugulare . scilicet, ne per otium torpescerent manus, aut animus, gratuito potius malus, atque crudelis erat . His amicis, socijsq. confisus Catilina; simul, quod aes alienum per omnes terras ingens erat; et quod plerique Syllani milites, largius suo usi, rapinarum & uictoriae ueteris memores, ciuile bellum exoptabant; opprimendae reip. consilium cepit . in Italia nullus exercitus : Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat : ipsi consulatum petendi magna spes; senatus nihil sane intentus; tutae, tranquillaeq. res omnes . sed ea prorsus opportuna Catilinae erant . igitur circiter kal. Iun., L. Caesare . & C. Figulo cos . primo singulos appellare; hortari alios; alios tentare; opes suas, imparatam remp. magna praemia coniurationis docere .

docere . ubi satis explorata sunt, quae uoluit; in unum omnes conuocat, quibus maxima necessitudo, & plurimum audaciae inerat . ed conuenere senatorij ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. & Ser. Syllae, Seruij filij; L. Varguntius, Q. Annius, M. Porcius Laeca, L. Bestia, Q. Curius; praeterea, ex equestri ordine, M. Fuluius Nobilior, L. Stalius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius; ad hoc, multi ex colonijs, et municipijs, domi nobiles . erant praeterea coplures paullo occultius consilij huiusce participes nobiles : quos magis dominationis spes hortabatur, quam inopia, aut alia necessitudo . ceterum iuuentus pleraque, sed maxime nobilium, Catilinae inceptis fauebat . quibus in otio uel magnifice, uel molliter uiuere copia erat, incerta pro certis, bellum, quam pacem, malebant . fuere item ea tempestate; qui crederent, M. Licinium Crassum non ignarum eius consilij fuisse: quia Cn. Pompeius, inuisus ipsi, magnum exercitum ductabat, cuiusuis opes uoluisse contra illius potentiam crescere: simul confisum, si coniuratio ualisset, facile apud eos se principem fore . Sed antea item coniurauere pauci contra remp. in quibus Catilina fuit . de qua, quam uerissime potero, dicam, L. Tullo, Man. Lepidocos . P. Autronius, & P. Sylla, designati consules, legibus mabitus interrogati, poenas dederat . post paullo Catilina, pecuniarum repetundarum

reus, prohibitus erat petere consulatum; quòd intra legitimos dies profiteri nequiuert. erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summae audaciae, egens, factiosus; quem ad perturbandam remp. inopia, atque mali mores stimulant. cum hoc Catilina, & Autronius, circiter nonas Dec. consilio communicato, parabant in Capitolio kalendis Ian. L. Torquatium, & L. Cottam eos. interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. ea re cognita, rursus in nonas Febr. consilium caedis transfulerunt: iam tum non consulibus modo, sed plerisque senatoribus perniciem machinabantur. quòd ni Catilina maturasset procuria signum socijs dare: eo die, post conditam urbem Romam, pessimum facinus patratum foret. quia nondum frequentes armati conuenerant; ea res consilium diremit. Postea Piso in citeriorem Hispaniam quaestor pro praetore missus est, adnidente Crasso; quòd eum inuestum inimicum Cn. Pompeio cognouerat. neque tamen senatus prouinciam inuitus dederat. quippe scèdum hominem a rep. procul esse uolebat: simul, quia boni complures praesidium in eo putabant; & iam tum potentia Cn. Pompeij formidolosa erat. sed is Piso, in prouinciam iter faciens, ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ducebat, occisus est. sunt qui ita dicunt, imperia eius iniusta, superba, crudelia barbaros nequiuisse pati: alij autem, equites illos,

illos, Cn. Pompeij ueteres, fidosq. clientes; uoluntate eius Pisonem aggressos: numquam Hispanos praeterea tale facinus secisse, sed imperia saeuamulto antea perpeffos. nos eam rem in medio relinquemus. De superiori coniuuratione satis est dictum. Catilina, ubi eos, quos paullo ante memorauimus, conuenisse uidet; tametsi cum singulis multa saepe egerat; tamen, in rem fore credens uniuersos appellare, & cohortari, in abdita partem adium secedit; atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem huiusmodi habuit. Ni uirtus, fidesq. uestra satis spectata mihi foret: nequidquam opportuna res cecidisset: spes magna, dominatio in manibus frustra fuissent: neque ego, per ignauiam, aut uana ingenia, incerta pro certis captarem. sed, quia multis, & magnis tempestatibus nos cognoui fortes, fidosq. mihi; eo animus ausus est maximum, atque pulcherrimum facinus incipere; simul, quia uobis eadem, quae mihi, bona, malaq. esse intelleximus. nam, idem uelle, atque idem nolle, ea demum firma amicitia est. Sed ego, quae mente agitauimus, omnes iam antea diuersi audistis. ceterum mihi in dies magis animus accenditur, cù considero, quae condicio uitae futura sit, nisi nosmet ipsos uindicamus in libertatem. nam, postquam resp. in paucorum potentium ius, atque ditionem concessit: semper illis reges, tetrarchae uestigales esse: populi, nationes, stipendia pendere: ceteri omnes,

strenui, boni, nobiles, atque ignobiles; uulgi sumus, sine gratia, sine auctoritate, his obnoxij, quibus, si resist. ualeret, formidini essemus. itaque omnis gratia, potentia, bonos, diuitiae apud illos sunt, aut ubi illi uolunt: nobis reliquerunt pericula, repulsas, iudicia, egestas. quae quousque tandem patiemini o fortissimi uiri? non ne emori per uirtutem praestat, quam uitam miseram, atque inhonestam, ubi alienae superbiae ludibrio fueris, per dedecus amittere? uerum enim uero, pro deum atque hominum fidem, uictoria in manu nobis est. uiget etas: animus ualet. contra illis, annis, atque diuitijs, omnia consenuerunt. tantummodo incepto opus est: cetera res expedit. etenim quis mortalium, cui uirile ingenium est, tolerare potest, illis diuitias superare, quas profundant in exstruendo mari, et montibus coaequandis, nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos binas, aut amplius domos continuare, nobis larem familiarem nusquam ullum esse? ceteras tabulas, signa, toreumata emunt; noua diruunt, alia aedificant; postremo omnibus modis pecuniam trahunt, uexant; tamen summa libidine diuitias suas uincere nequeunt. at nobis est domi inopia, foris aes alienum, mala res, spes multo asperior. denique quid reliqui habemus, praeter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? en illa, illa, quam saepe optastis, libertas, praeterea diuitiae, decus, gloria in oculis sita sunt. fortuna ea omnia

omnia uictoribus praemia posuit. res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magna, magis, quam oratio mea, uos hortentur. uel imperatore, uel milite me utimini. neque animus, neque corpus a uobis aberit. haec ipsa, ut spero, nobiscum una consul agam: nisi forte me animus fallit, & uos seruire magis, quam imperare, parati estis. Postquam accepere ea homines, quibus mala omnia abunde erant, sed neque res, neque spes bona ulla: tamen si illis, quae mouere, magna merces uidebatur; tamen postulare plerique, ut proponeret, quae condicio belli foret; quae praemia armis peterent: quid ubique opis, aut spei haberent. Tu Catilina polliceri tabulas nouas, proscriptionem locupletum, magistratus, sacerdotia, rapinas, aliaque omnia, quae bellum, atque libido uictorum fert: praeterea, esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sittum Nucerinum, consilij sui participes: petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem & familiarem, et omnibus necessitudinibus circumuentum: cum eo consule se initium agendi facturum. ad hoc maledictis increpabat omnes bonos: suorum unumquemque nominans laudare. admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suae, complures periculi, aut ignominiae, multos uictoriae Syllanae, quibus ea praedae fuerat. Postquam omnium animos alacres uidet; cohortatus, ut petitionem suam curae

curae haberent, conuentum dimisit. Fuere ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habitam, cum ad iusiurandum populares sceleris sui addiceret, humani corporis sanguinem uino permixtum in pateris circumtulisse; inde, cum post exsecrationem omnes degustauissent, sicuti in sollempnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suum, atque eo dictare fecisse, quo inter se magis fidi forent, alius alij tãti facinoris conscij. non nulli ficta et haec, et multa praeterea existimabant ab ijs, qui Ciceronis inuidiam, quae postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorũ, qui poenas dederat. nobis ea res pro magnitudine partum comperta est. Sed in ea coniuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitijs atque facinoribus coopertus: quem senatu censores probri gratia mouerant. huic homini non minor uanitas, quã audacia, inerat. neque reticere, quae audierat, neque suamet ipse scelera occultare, prorsus neque dicere, neque facere, quidquam pensi habebat. erat ei cum Fulua, muliere nobili, stupri uetus consuetudo. cui cum minus gratus esset, quod inopia minus largiri poterat; repente gloriã maris, montesq. polliceri coepit; et minari interdũ ferro, nisi obnoxia foret; postremo, ferocius agitare, quã solitus erat. at Fulua, ex insolentia Curij, causa cognita, tale periculum reip. haud occultum habuit; sed, sublato auctore, de Catilinae coniuratione quae, quo modo au-

dierat,

dierat, compluribus narrauit. ea res in primis studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. namque antea pleraque nobilitas inuidia aestuabat, & quasi pollui consulatum credebat, si eum, quamuis egregius, homo nouus adeptus foret. sed, ubi periculum aduenit, inuidia, atque superbia post fuere. Igitur, comitijs habitis, consules declarantur M. Tullius, & C. Antonius. quod factum primo populares coniurationis concusserat. neque tamen Catilinae furor minuebatur; sed in dies plura agitare, arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam, sua, aut amicorum fide sumptam mutuam, Faesulas ad Manlium quemdam portare; qui postea princeps fuit belli faciendi. ea tempestate plurimos cuiusque generis homines asciuisse sibi dicitur, mulieres aliquot etiam; quae primo ingentes sumptus stupro corporis tolerauerant, post, ubi aetas tantummodo quaeestui, neque luxuriae modum fecerat, aes alienũ grande confluauerant. per eas se Catilina credebat posse seruitia urbana sollicitare, urbem incendere, uiros earum uel adiungere sibi, uel interficere. sed in his erat Sempronia; quae multa saepe uirilil audaciae facinora comiserat. haec mulier genere, atque forma, praeterea uiro, liberis satis fortunata fuit; litteris graecis et latinis docta; psallere, saltare elegatius, quã necesse est probae: multa alia, quae instrumenta luxuriae sunt. sed ei semper:

cario-

tione, agros, bonaq. omnia amiserat; praeterea, latrones cuiusque generis, quorum in ea regione magna copia erat, non nullos ex Syllanis colonis, quibus libido, atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. ea cum Ciceroni nunciarentur; ancipiti malo permotus, quod neque urbem ab insidijs priuato consilio longius tueri poterat, neque, exercitus Manlij quatus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat, rem ad senatum refert, iam antea uulgi rumoribus exagitatam. itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decreuit, darent operam consules, ne quid resp. detrimenti caperet. ea potestas per senatum more Romano magistratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios, atque ciues: domi, militiæq. imperium, atque iudicium summum habere. aliter, sine populi iussu, nulli earum rerum consuli ius est. Post paucos dies L. Senius senator in senatu litteras recitauit, quas Faefulis allatas sibi dicebat; in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse, cum magna multitudine ante diem v i. kal. Nou. simul, id quod in tali re solet, alij portenta, atque prodigia nunciabāt: alij, conuentus fieri, arma portari, Capuae, atque in Apulia seruile bellum moueri. igitur senati decreto Q. Marcius Rex Faesulas, Q. Metellus Creticus in Apulia, circumq. ea loca missi sunt. hi utrique ad urbem imperatores erant, impediti,

ti, ne triumpharent, calumnia paucorum; quibus omnia honesta, atque inhonesta uendere mos erat. sed praetores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum: hisq. permissum, uti pro tempore, atque periculo exercitum compararent. ad hoc, si quis indicasset de coniuratione, quæ contra remp. facta erat, praemium decreuere seruo libertatem, HS C, libero impunitatem eius rei, & HS CC. itemq. decreuere, uti gladiatoriae familiae Capuam, & in cetera municipia distribuerentur pro cuiusque opibus; Roma per totam urbem uigiliae haberetur; eisq. minores magistratus praessent. Quibus rebus permota ciuitas, atque immutata facies urbis erat: ex summa laetitia, atque lasciuia, quæ diuturna quies pepererat, repente omnes tristitia inuasit. festinare, trepidare: neque loco, neque homini cuiquam satis credere: neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. ad hoc, mulieres, quibus pro reip. magnitudine belli timor insolitus inceserat, afflictae sese: manus supplices ad caelum tendere: miserari paruos liberos: rogare: omnia pauere: superbia, atque delicijs omissis, sibi, patriæq. diffidere. At Catilinae crudelis animus eadem illa mouebat: tametsi praesidia parabatur; & ipse lege Plantia interrogatus erat ab L. Paulo. postremo, dissimulandi causa, & quasi sui expurgandi, sicuti iurgio laceffitus foret, in senatum uenit.

tum M. Tullius consul, siue praesentiam eius timens, siue ira commotus, orationem habuit luculentam, atque utilem reip. quam postea scriptam edidit. sed, ubi ille affedit, Catilina, ut erat: paratus ad dissimulanda omnia, demisso uultu, uoce supplici, postulare a patribus coepit, ne quid de se temere crederent: ea familia ortum, ita se ab adolescentia uitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet: ne existimarent, sibi, patricio homini, cuius ipsius, atque maiorum plurima beneficia in plebem R. essent, perdita rep. opus esse; cui eam seruaret M. Tullius, inquilinus ciuis urbis Romae. Ad haec maledicta alia cum adderet; obstrepere omnes, hostem, atque parricidam uocatum ille furibundus, Quoniam quidem circumuentus, inquit, ab inimicis praeceps agor; incendium meum ruina restinguam. Deinde se ex curia domum proripuit. ibi multa secum ipse uolens, quod neque insidiae consuli procedebant, et ab incendio intelligebat urbem uigilijs munitam, optimum factu credens exercitum augere, ac prius, quam legiones scriberentur, multa ante capere, quae bello usui forent, nocte intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est. sed Cethego, atque Lentulo, ceterisq., quorum cognouerat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirmant; insidias consuli maturerent; caedem, incendia, aliaq. belli facinora parent: sese propediem cum magno exercitu ad urbem

access-

accessurum. Dum haec Romae geruntur, C. Manlius ex suo numero legatos ad Q. Marcium regem mittit cum mandatis huiusmodi. Deos, hominesq. testamur, imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque quo periculum alijs faceremus, sed uti corpora nostra ab iniuria tuta forent: qui miseri, egentes, uiolentia, atque crudelitate foeneratorum plerique patria, sed omnes fama, atque fortunis expertes sumus: neque cuiquam nostrum licuit, more maiorum, lege uti, neque, amisso patrimonio, corpus liberum habere: tanta sacuitia foeneratorum, atque praetoris fuit. saepe maiores uestrum miseriti plebis R. decretis suis inopiae eius opitulati sunt: ac nouissime, memoria nostra, propter magnitudinem aeris alieni, uolentibus omnibus bonis, argentum aere solutum est. saepe ipsa plebs, aut dominandi studio permota, aut superbia magistratuum armata, a patribus secessit. at nos non imperium, neque diuitias petimus; quarum rerum causa, bella, atque certamina omnia inter mortales sunt; sed libertatem; quam nemo bonus, nisi cum anima simul, amittit. Te, atque senatum obtestamur, consulatis miseris ciuibus; legis praesidium, quod iniquitas praetoris eripuit, restituatis; ne ue nobis eam necessitudinem imponatis, ut quaeramus, quoniam modo maxime ultimum sanguinem nostrum pereamus. Ad haec Q. Marcus respondit: si quid ab senatu petere uellent, ab armis discedant, Romam supplices profici-

D

fici-

ficiscantur : ea misericordia, ac mansuetudine senatum, populumq. R. semper fuisse, ut nemo umquam ab eo frustra auxilium petiuerit. At Catilina ex itinere plerisque consularibus, praeterea optimo cuique litteras mittit: se, falsis criminibus circumuentum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiuerit, fortunae cedere, Massiliam in exsilium proficisci; non quo sibi tanti sceleris conscius esset; sed uti resp. quieta foret; ne ue ex sua contentione seditio oriretur. Ab his longe diuersas litteras Q. Catulus in senatu recitauit; quas sibi nomine Catilinae redditas dicebat. earum exemplum infra scriptum est.

L. CATILINA

Q. CATULO S.

EGREGIA tua fides, re cognita, grata mihi, magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meae tribuit, quamobrem defensionem in nouo consilio non statui parare: satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decreui; quā medijs fidijs licet ueram cognoscas. Iniurijs, contumelijsq. concitatus, quod fructu laboris, industriaeq. meae priuatus, statum dignitatis nō obtinebam, publicam miserorum causa pro mea consuetudine suscepi: non, quin aes alienum meis nominibus ex possessionibus soluere possem; cum ex alijs nominibus liberalitas Aureliae Orestillae,

suis,

siis, filiaeq. copijs persolueret: sed, quod non dignos homines honore honestatos uidebam; meq. falsa suspitione alienatū esse sentiebam. hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquae dignitatis conseruandae sum secutus. Plura cum scribere uellem, nunciatum est mihi uim parari. nunc Orestillam tibi commendo, tuaeq. fidei trado. eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus, aucto. Sed ipse, paucos dies commoratus apud C. Flaminiū in agro Rheatino, dum ciuitatem antea sollicitatam armis exornat, cū fascibus, atque alijs imperij insignibus in castra ad Manlium contendit. Haec ubi Romae comperta sunt; senatus Catilinam, et Mālium hostes iudicat; ceterae multitudini diem statuit, antequam liceret sine fraude ab armis discedere, praeter rerum capit alium condemnatis. praeterea, decernit, uti consules delectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet; Cicero urbi praesidio sit. Ea tempestate mihi imperium populi R. multo maxime miserabile uisum est: cui cum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis parerent; domi otium, atque diuitiae, quae prima mortales putant, affluerent; suere tamen ciues, qui seque, remq. publicam obstinatis animis perditum irēt. namque, duobus senati decretis, ex tanta multitudine neque praemio inductus coniurationem patefecerat, neque ex castris Catilinae quisquam omnium discesserat. tanta uis morbi, atque uti ta-

bes plerosque civium animos inuaserat. neque solum illis aliena mens erat, qui conscij coniurationis fuerant; sed omnino cuncta plebes, nouarum rerum studio, Catilinae incepta probabat. id adeo more suo uidebatur facere. nam semper in ciuitate, quibus opes nullae sunt, bonis inuident, malos extollunt; uetera odere, noua exoptant; odio suarum rerum mutari omnia student; turba, atque seditionibus sine cura aluntur; quoniam egestas facile habetur sine damno. sed urbana plebes ea uero praeceps erat multis de causis. primum omnium, qui ubique probro, atque petulantia maxime praestabant, item alij, per dedecora, patrimonij amissis, postremo omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat, hi Romam, sicuti in sentinam, confluxerant. deinde multi, memores Syllanae uictoriae, quod ex gregarijs militibus alios senatores uidebant, alios ita diuites, ut regio uictu, atque cultu aetatem agerent, sibi quisque, si uictoria in armis foret, talia sperabat. praeterea, inuictus, quae in agris manuum mercede inopiam tolerauerat, priuatis, atque publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori praetulerat. eos, atque alios omnes malum publicum alebat. quo minus mirandum est, homines egestes, malis moribus, maxima spe, reip. iuxta ac sibi consuluisse. praeterea, quorum, uictoria Syllae, parentes proscripti, bona erepta, ius libertatis imminutum erat, haud sane alio animo bellum

tum

rum expectabant. ad hoc, quicumque aliarum, atque senatus, partium erant, conturbari remp. quam minus ualere ipsi, malebant. id adeo malum multos post annos in ciuitatem reuererat. nam, postquam Cn. Pompeio, & M. Crasso cos. tribunicia potestas restituta est; homines adolescentes, summam potestatem nacti, quibus aetas, animusque ferox erat, coepere, senatum criminando, plebem exagitare; deinde, largiendo, atque pollicitando magis incendere; ita ipsi clari, potentesque fieri. contra eos summa ope nitebatur pleraque nobilitas senatus, specie reip. pro sua magnitudine. namque, uti paucis uerum absoluam, per illa tempora quicumque remp. agitauerit, honestis nominibus, alij, sicuti iura populi defenderent, pars, quo senatus auctoritas maxima foret, bonum publicum simulantes, pro sua quisque potentia certabat: neque illis modestia, neque modus contentionis erat: utique uictoriam crudeliter exercebant. sed, postquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum, atque Mitbridaticum missus est; plebis opes imminutae; paucorum potentia creuit. hi magistratus, prouincias, aliaque omnia tenere: ipsi innoxij, florentes, sine metu aetatem agere, ceterosque iudicij terrere, quo plebem in magistratu placidius tractarent. sed, ubi primum, dubijs rebus nouandis, spes oblata est; uetus certamen animos eorum arrexit. quod si primo proelio Catilina superior, aut aequa manu discessisset:

D 3

prose-

profecto magna clades, atque calamitas remp. oppressisset: neque illis, qui uictoriam adepti forent, diutius ea uti licuisset; quin, defessis, & ex sanguibus, qui plus posset, imperium, atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra coniurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt. in his erat Fuluius, senatoris filius: quem retractum ex itinere parens necari iussit. Iisdem temporibus Romae Lentulus, sicuti Catilina praeceperat, quoscunque moribus, aut fortuna nouis rebus idoneos credebatur, aut per se, aut per alios sollicitabat; neque solum ciues, sed cuiusque modi genus hominum, quod modo usui bello foret. igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat; eosque, si possit, impellat ad societatem belli; existimans publice, priuatimque. aere alieno oppressos; praeterea, quod natura Gallica gens bellicosa esset, facile eos ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quod in Gallia negotiatus erat, plerisque principibus ciuitatum notus erat, atque eos nouerat: itaque sine mora, ubi primum legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu ciuitatis, & quasi dolens eius casum, requirere coepit, quem exitum tantis malis sperarent. postquam illos uidet queri de auaritia magistratum, accusare senatum, quod in eo auxilij nihil esset; miseris suis remedium mortem expectare: At ego, inquit, uobis, si modo uiri esse uultis, rationem ostendam, qua tanta mala ista

effu-

effugiatis. Haec ubi dixit; Allobroges, in maximam spem adducti, Umbrenum orare, ut sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quin cupidissime facturi essent; dum ea res ciuitatem aere alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit; quod foro propinqua erat; neque aliena consilij propter Semproniam. nam tunc Brutus ab Roma aberat. praeterea Gabinium arcessit; quo maior auctoritas sermoni inesset. eo praesente coniurationem aperit: nominat socios, praeterea multos cuiusque generis innoxios; quo legatis animus amplior esset: deinde eos, pollicitos operam suam, domum dimittit. Sed Allobroges diu in incerto habuere, quidnam consilij caeperent. in altera parte erat aes alienum, studium belli, magna merces in spe uictoriae. at in altera maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe certa praemia. haec illis uolentibus, tandem uicit fortuna reip. itaque Q. Fabio Sangae, cuius patrocini-
nio plurimum ciuitas utebatur, rem omnem, uti cognouerant, aperiunt. Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis praecipit, ut studium coniurationis uehementer simulent; ceteros adeant; bene polliceantur; dentque operam, uti eos quammaxime manifestos habeant. Iisdem fere temporibus, in Gallia citeriore, atque ulteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apulia motus erat. namque illi, quos ante Catilina dimiserat, inconsulte, ac ueluti per dementiam, cuncta simul agebant:

D 4

notur-

nocturnis consilijs, armorum, atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris, quam periculi effecerant. ex eo numero cōplures Q. Metellus Celer praetor, ex S.C. causa cognita, in uincula coniecerat. item in citeriore Gallia C. Murena, qui ei provinciae legatus praerant. At Romae Lentulus cum ceteris, qui principes coniurationis erant, paratis, ut uidebatur, magnis copijs, constituerat, uti, cum Catilina in agrum Faesulanum cum exercitu uenisset, L. Bestia tribunus pl. concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, belliq. grauissimi inuidiam optimo consuli imponeret; eo signo, proxima nocte cetera multitudo coniurationis suum quisque negotium exsequeretur. sed ea diuisa hoc modo dicebantur: Statilius, & Gabinus uti cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent; quo tumultu facilius aditum ad consulem, ceterosque, quibus insidiae parabantur, fieret; Cethegus Ciceronis ianuam obsideret, eumq. uigredere, alius autem alium; sed filij familiarum, quorum ex nobilitate maxima pars erat, parentes interficerent; simul, caede, & incendio percussis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter haec parata, atque decreta, Cethegus semper querebatur de ignauia sociorum: illos, dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere: factō, non consulto, in tali periculo opus esse: seque, si pauci adiuuarent, languentibus

tibus alijs, impetum in curiam facturum. natura ferax, uehemens, manu promptus erat: maximum bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges ex praecepto Ciceronis per Gabinius ceteros conueniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant iusiurandum, quod signatum ad ciues perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. ceteri nihil suspicantes dant. Cassius semet eo breui uenturum pollicetur, ac paulo ante legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus cum his P. Vulturium quemdam Crotoniensem mittit: ut Allobroges, prius quam domum pergerent, cum Catilina, data, atque accepta fide, societatem confirmarent. ipse Vulturio litteras ad Catilinam dat: quarum exemplum infra scriptum est. Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. fac cogites, in quam a calamitate sis: & memineris, te uirum esse: consideres, quid tuae rationes postulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis. Ad hoc, mandata uerbis dat: cum ab senatu hostis indicatus sit, quo consilio seruitia repudiet: in urbe parata esse, quae iusserit: ne cunctetur ipse propius accedere. His rebus ita actis, constituta nocte, qua proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Pomptinio praetoribus imperat, ut in ponte Miluio per insidias Allobrogū comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cuius rei gratia mittebantur: cetera, uti factō opus sit,

fit, ita agant, permittit illis. homines militares, sine tumultu praesidijs collocatis, sicuti praeceptum erat, occulte pontem obsident. postquam ad id loci legati cum Vulturio uenerunt; & simul utriusque clamor exortus est: Galli, cito cognito consilio, sine mora praetoribus se tradunt. Vulturius primo, cohortatus ceteros, gladio se a multitudine defendit; deinde, ubi a legatis desertus est, multa prius de salute sua Pomptiniū obtestatus, quod ei notus erat, postremo timidus, ac uitae diffidens, uelut hostibus, sese praetoribus dedit. quibus rebus confectis, omnia propere per nuncios consuli declarantur. At illum ingens cura, atque laetitia simul occupauere. nam laetabatur intelligens, coniuratione patefacta, ciuitatem periculis ereptam esse. porro autem anxius erat, dubitans, in maximo scelere tantis ciuibus deprehensus, quid facti opus esset. poenam illorum sibi oneri, impunitatem perdundae reip. fore credebat. igitur, confirmato animo, uocari ad sese iubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemque Ceparium Terracinentem; qui in Apuliam ad concitanda seruitia proficisci parabat. ceteri sine mora ueniunt: Ceparius, paullo ante domo egressus, cognito indicio, ex urbe profugerat. consul Lentulum, quod praetor erat, ipse manu tenens in senatum perducit; reliquos cum custodibus in aedem Concordiae uenire iubet. eò senatum aduocat, magnaque frequentia eius ordinis, Vulturium cum

legatis

legatis introducit; Flaccum praetorem scrinium cum litteris, quas a legatis acceperat, eodem asferre iubet. Vulturius, interrogatus de itinere, de litteris, postremo quid, aut qua de causa, consilij habuisset, primo fingere alia omnia, dissimulare de coniuratione; post, ubi fide publica dicere iussus est, omnia, uti gesta erant, aperit; docetque, se paucis ante diebus a Gabinio, et Cepario socium accitum: nihil amplius scire, quam legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Ser. Syllam, L. Vargunteium, multos praeterea in ea coniuratione esse. eadem Galli fatentur. At Lentulum dissimulantem coarguunt, praeter litteras, sermonibus, quos ille habere solitus erat: ex libris Sibyllinis, regnum Romae tribus Cornelijs portendi: Cinnam, atque Syllam antea, se tertium esse, cui fatum foret urbis potiri: praeterea, ab incenso Capitolio illum esse uigesimum annum, quem saepe ex prodigijs aruspices respodissent bello ciuili cruentum fore. Igitur, perlectis litteris, cum prius omnes signa sua cognouissent, senatus decernit, uti, abdicato magistratu, Lentulus, itemque ceteri in liberis custodijs habeantur. itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum aedilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Caesari, Gabinius M. Crasso, Ceparius (nam is paullo ante ex fuga retractus erat) Cn. Terentio senatori traduntur. Interea plebs, coniuratione patefacta, quae primo cupida nouarum rerum nimis bello

bello fauebat, mutata mente Catilinae cōsilia exsecrari, Ciceronem ad caelum tollere; ueluti ex seruitute erepta, gaudiū, atque laetitiam agitabat. namque alia belli facinora praedae magis, quā detrimento, fore, incendium uero crudele, immoderatum, ac sibi maxime calamitosum putabat, quippe cui omnes copiae in usu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat: quem, ad Catilinam proficiscentem, ex itinere retractum aiebant. is cum se diceret indicaturum de coniuratione, si fides publica data esset; iussus a consule, quae sciret, edicere, eadem fere, quae Vulturtius, de paratis incendijs, de caede bonorum, de itinere hostium senatum edocet: praeterea, se missum a M. Crasso, qui Catilinae nunciaret, necum Lentulus, & Cethegus, alijq. ex coniuratione deprehensiterrere; eoq. magis properaret ad urbem accedere, quo & ceterorum animos reficeret, & illi facilius e periculo eriperentur. Sed, ubi Tarquinius Crassum nominauit, hominem nobilem, maximis diuitijs, summa potentia; alij rem incredibilem rati; pars, tametsi uerum existimabant, tamen, quia in tali tempore tanta uis hominis magis leniunda, quā exagitanda, uidebatur, plerique Crasso ex priuatis negotijs obnoxij, conclamant, indicem falsum esse; deq. ea re postulant uti referatur. itaque, consulente Cicerone, frequens senatus decernit, Tarquinij

quinij indicium falsum uideri; eumq. in uinculis retinendum; neque amplius potestatem faciendam, nisi de eo indicaret, cuius consilio tantam rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui existimarent, indicium illud a P. Autronio machinatum; quo facilius, appellato Crasso, per societatem periculi reliquos illius potentia tegeret. alij, Tarquinium immissum a Cicerone, aiebant; ne Crassus, more suo suscepto malorum patrocinio, remp. conturbaret. ipsum Crassum ego postea praedicantem audiui, tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam. Sed iisdem temporibus Q. Catulus, & Cn. Piso neque precibus, neque gratia, neque praetio Ciceronem impellere potuere, uti per Allobroges, aut per alium indicem C. Caesar falso nominaretur. nam uterque cum illo graues inimicitias exercebant; Piso, oppugnatus in iudicio repetundarum, propter cuiusdam transpadani supplicium iniustum; Catulus, ex petitione pontificatus odio incensus; quod, extrema aetate, maximis honoribus usus, ab adolescentulo Caesare uictus discesserat. res autem opportuna uidebatur; quod is, priuatim egregia liberalitate, publice maximis numeribus, grandem pecuniam debebat. sed, ubi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi, sigillatim circueundo, atque ementiendo quae se ex Vulturtio, aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi inuidiam conflauerant; usque eo, ut non

non nulli equites R. qui praesidij causa cum telis erant circa aedem Concordiae, seu periculi magnitudine, seu animi mobilitate impulsus, quo Studium suum in remp. clarius esset, egredienti ex senatu Caesari gladio mimitarentur. Dum haec in senatu aguntur; & dum legatis Allobrogum, & T. Vulturio, comprobato eorum indicio, praemia decernuntur: libertini, & pauci ex clientibus Lentuli, diuersis itineribus, opifices, atque seruitia in uicis ad eum eripiendum sollicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio reuertere soliti erant. Cethegus autem per nuncios familiam, atque libertos suos, lectos, & exercitatos in audaciam, orabat, ut, grege facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul, ubi ea parari cognouit, dispositis praesidijs, uti res, atque tempus monebat, conuocato senatu refert, quid de ijs fieri placeat, qui in custodijs traditi erant. sed eos paullo ante frequens senatus iudicauerat contra remp. fecisse. tum D. Iunius Silanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore consul designatus erat, de ijs qui in custodijs tenebantur, & praeterea de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreuerat: isque postea, permotus oratione C. Caesaris, pedibus in sententiam Ti. Neronis iterum se dixerat, qui de ea re, praesidij ad ditis, referendum censuerat. sed Caesar, ubi ad eum uentum est, rogatus sententiam a consule,

huius-

huiusmodi uerba locutus est. Omnes homines T. C. qui de rebus dubijs consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia uacuos esse decet. haud facile animus uerum prouidet, ubi illa officium; neque quisquam omnium libidini simul & usui paruit. ubi intenderis ingenium; ualet. si libido possidet; ea dominatur; animus nihil ualet. magna mihi copia est memorandi P. C. qui reges, aut qui populi, ira, aut misericordia impulsus, male consuluerint: sed ea malo dicere, quae maiores nostri contra libidinem animi sui, recte, atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Persae gessimus, Rhodiorum ciuitas, magna, atque magnifica, quae populi R. opibus creuerat, infida, atque aduersa nobis fuit: sed postquam, bello confecto, de Rhodijs consultum est; maiores nostri, ne quis diuitiarum magis, quam iniuriae causa bellum inceptum diceret, impunitos eos dimisere. Item, bellis Punicis omnibus, cum saepe Cartaginenses & in pace, & per inducias multa nefaria facinora fecissent, numquam ipsi per occasionem talia fecere: magis, quod se dignum foret, quam quod in illos iure fieri posset, quaerebant. Hoc item uobis prouidendum est P. C. ne plus apud uos ualeat P. Lentuli; & ceterorum scelus, quam uestra dignitas; neu magis irae uestrae, quam famae, consulatis. nam si digna poena pro factis eorum reperitur: nouum consilium approbo. si magnitudo sceleris omnium ingenia exuperat:

perat : ijs utendum censeo, quae legibus comparata sunt . Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, compositae, atque magnifice casum reip. miserati sunt : quae belli saeuitia esset, quae uictis acciderent, enumerauere : rapi uirgines, pueros : diuelli liberos a parentum complexu : matres familiarum pati, quae uictoribus collibuisse : sana, atque domos spoliari : caedem, incendia fieri : postremo armis, cadaueribus, cruore, atque luctu omnia compleri . sed, per deos immortales, quid illa oratio pertinuit ? an, uti uos infestos coniurationi faceretis ? scilicet, quem res tamta, atque tam atrox non permoit, eum oratio accendet . non ita est : neque cuiquam mortalium iniuriae suae paruae uidentur : multi eas grauius aequo habuere . sed alij alia licentia est, P. C. qui demissi in obscuro uitam agunt, si quid iracundia deliquerit ; pauci sciunt ; fama, atque fortuna eorum pares sunt : qui, magno imperio praediti, in excelsa aetate agunt ; eorum facta cuncti mortales nouere . ita in maxima fortuna minima licentia est . neque studere, neque odisse, sed minime irasci decet . quae apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia, atque crudelitas appellatur . Equidem ego sic existimo P. C. omnes cruciatus minores, quam siniora illorum, esse . sed plerique mortales postrema meminere ; et in hominibus impijs, sceleris eorum oblitum, de poena differunt, si ea paullo saeuior fuerit . D. Silanum, uirum fortem, atque strenuum, certo

scio,

scio, quae dixerit, studio reip. dixisse, neque illum in tanta gratiam, aut inimicitias exerce-re . eos mores, eamq. modestiam uiri cognoui . ue-rum sententia eius mihi non crudelis, (quid enim in tales homines crudele fieri potest ?) sed aliena a rep. nostra uideretur . na profecto aut metus, aut iniuria te subegit, Silane, consulé designatú, genus poenae nouú decernere . de timore, super-uacaneum est differere ; cum praesertim, diligentia clarissimi uiri consulis, tanta praesidia sint in armis . de poena, possum equidem dicere id, quod res habet ; in luctu, atque miserijs, mortem aeru-mnarum requiem, non cruciatum, esse ; eam cun-cta mortalium mala dissoluere ; ultra neque cura-ae, neque gaudio locum esse . sed, per deos im-mortales, quamobrem in sententiam non addidisti, uti prius uerberibus in eo animaduertetur ? an, quia lex Porcia uetat ? at aliae leges item con-demnatis ciuibus non animam eripi, sed exsilium permitti iubent . an, quia grauius est uerberari, quam necari ? quid aut acerbum, aut nimis gra-ue est in homines tanti facinoris conuictos ? sin, quia leuius est : qui conuenit in minore negotio le-gem timere, cum eam in maiore neglexeris ? At enim quis reprehendet, quod in parricidas reip. decretum erit ? tempus, dies, fortuna ; cuius li-bido gētibus moderatur . illis merito accidet, quid quid euenerit : ceterum uos P. C. quid in alios sta-tuatis, considerate . omnia mala exempla ex bo-

E nis

nis initijs orta sunt: sed, ubi imperium ad ignaros ciues, aut minus bonos peruenit; nouum illud exemplū ab dignis, & idoneis ad indignos, et non idoneos trāsfertur. Lacedaemonij, deuictis Atheniensibus, triginta uiros imposuere, qui remp. eorum tractarēt. hi primo coepere pessimum quemque, & omnibus inuisus indemnatum necare. ea populus laetari, & merito dicere fieri. post, ubi paullatim licentia creuit; iuxta bonos & malos libidinoſe interficere, ceteros metu terrere. ita ciuitas, seruitute oppressa, stultae laetitiae graues poenas dedit. Nostra memoria uictor Sylla, cum Damasippum, et alios eiusmodi, qui malo reip. creuerant, iugulari iussit; quis non factum eius laudabat? homines scelestos, factiosos, qui seditiōnibus remp. exagitauerant, merito necatos aiebant. sed ea res magnae initium cladis fuit. nam, uti quisque aut domum, aut uillam, postremo uas, aut uestimentum alicuius concupiuerat; dabat operam, uti is in proscriptorum numero esset. ita illi, quibus Damasippi mors laetitiae fuerat, paulo post ipsi trahabantur: neque prius finis iugulandi fuit, quam Sylla omnes suos diuitijs expleuit. Atque ego hoc non in M. Tullio, neque his temporibus uereor. sed in magna ciuitate multa, & uaria ingenia sunt. potest alio tempore, alio consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro uero credi. ubi hoc exemplo, per senatus decretum, gladium consul eduxerit; quis illi finem

nem statuet, aut quis moderabitur? Maiores nostri P. C. neque consilij, neque audaciae unquam eguere: neque illis superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si modo proba erant, imitarentur. arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumpserunt: postremo, quod ubique apud socios, aut hostes idoneum uidebatur, cum summo studio domi exquebantur. imitari, quā inuidere bonis, malebant. sed eodem illo tempore, Graeciae morem imitati, uerberibus animaduertebant in ciues, de condemnatis summum supplicium sumebāt. postquam resp. adoleuit; & multitudine ciuium factiones ualere; circumueniri innocentes, alia huiusmodi fieri coepere: tunc lex Porcia, aliaeque leges paratae sunt; quibus legibus exsilium damnatis permissum est. Hanc ego caussam P. C. quo minus nouum consilium capiamus, in primis magnam puto. Profecto uirtus, atque sapientia maior in illis fuit, qui ex paruis opibus tantum imperium fecere, quā in nobis, qui ea bene parta uix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinae? minime: sed ita censeo: publicandas eorum pecunias; ipsos in uinculis habendos per municipia, quae maxime opibus ualent: neu quis de his postea ad senatum referat, ne ue cum populo agat: qui aliter fecerit, senatum existimare, eum contra remp. & salutem omnium facturum. Postquam Caesar dicendi finem se

cit; ceteri uerbo, alius alij uarie assentiebantur. at M. Porcius Cato, rogatus sententiã, huiusce-
modi orationem habuit. Longe mihi alia mens
est P. C. cum res, atque pericula nostra confide-
ro, & cum sententias non nullorum ipse mecum
reputo. illi mihi differuisse uidentur de poena eo-
rum, qui patriae, parentibus, aris, atque focus
suis bellum parauere. res autem monet, cauere
ab illis magis, quã, quid in illos statuamus, con-
sultare. nam cetera maleficia tum persequare,
ubi facta sunt: hoc, nisi prouideris, ne accidat;
ubi euenit, frustra iudicia implores. capta urbe,
nihil reliqui sit uictis. sed, per deos immortales,
(uos ego appello, qui semper domos, uillas, si-
gna, tabulas uestras pluris, quã remp. fecistis)
si ista, cuiuscumque modi sint, quae amplexamini,
retinere, si uoluptatibus uestris otium praebere
uultis: expergiscimini aliquando, & capeffite
remp. non agitur de uectigalibus, neque de socio-
rum iniurijs: libertas, & anima nostra in dubio
est. saepe numero P. C. multa uerba in hoc ordi-
ne feci: saepe de luxuria, atque auaritia nostro-
rum ciuium questus sum; multosq. mortales ob
eam causam aduersos habeo. qui mihi, atque ani-
mo meo nullius unquam delicti gratiam fecissem,
haud facile alterius libidini malefacta condona-
bam. sed, ea tamen si uos paruipendebatis: tamen
resp. firma erat: uolentia negligentiam tolera-
bat. nunc uero non id agitur, bonis ne, an malis

mo-

moribus uiuamus; neque, quantum, aut quã
magnificum imperium populi R. sit; sed, cuius
haec cũque modi uidentur, nostra, an, nobiscum
una, hostium futura sint. Hic mihi quisquam man-
suetudinem, & misericordiam nominat? iam pri-
dem equidem nos uera rerum uocabula amissimus.
quia, bona aliena largiri, liberalitas; malarum
rerum audacia, fortitudo uocatur; eo resp. in ex-
tremo sita est. sint sane, quoniam ita se mores ha-
bent, liberales ex sociorum fortunis: sint misericor-
des in furibus aerarij: ne illi sanguinẽ nostrum lar-
giantur; &, dum paucis scelestis parcunt, bonos
omnes perditum erant. Bene, & compositè C. Cae-
sar paullo ante in hoc ordine de uita, et morte disse-
ruit, credo falsa existimans ea, quae de inferis me-
morantur; diuerso itinere malos a bonis loca tae-
tra, inculta, foeda, atque formidolosa habere.
itaque censuit, pecunias eorum publicandas, ip-
sos per municipia in custodijs habendos, uidelicet
timens, ne, si Romae sint, aut a popularibus con-
iurationis, aut a multitudine conducta, per uim
eripiantur. quasi uero mali, atque scelesti tãtum-
modo in urbe, & non per totam Italiam sint; aut
non ibi plus possit audacia, ubi ad defendendum
opes minores sunt. quare uanum equidem hoc con-
siliu est, si periculum ex illis metuit. sin in tam-
to omnium metu solus non timet: eo magis refert,
me mihi, atque uobis timere. Quae de P. Lentu-
lo, ceterisq. statuetis; pro certo habetote, uos si-

E 3 mul

mul de exercitu Catilinae, & de omnibus coniu-
 ratis decernere. quamtos uos attentius ea agetis; tā
 to illis animus infirmior erit. si paullulum modo
 uos languere uiderint; iam omnes feroces aderūt.
 Nolite existimare, maiores nostros armis remp.
 ex parua magnam fecisse. si ita res esset; multo
 pulcherrimam eam nos haberemus. quippe socio-
 rum, atque ciuium, praeterea armorum, atque
 equorum maior nobis copia, quā illis, est. sed
 alia fuere, quae illos magnos fecere; quae nobis
 nulla sunt; domi industria, foris iustum imperiū;
 animus in consulendo liber, neque delicto, neque
 libidini obnoxius. pro his nos habemus luxuriam,
 atque auaritiam, publice egestatem, priuatim
 opulentiam: laudamus diuitias, sequimur inerti-
 am: inter bonos & malos nullum discrimen est;
 omnia uirtutis praemia ambitio possidet. neque
 mirum; ubi uos separatim sibi quisque consiliū ca-
 pit is; ubi domi uoluptatibus, hic pecuniae, aut
 gratiae seruitis. eo sit, ut impetus fiat in uacuum
 remp. Sed ego haec omitto. Coniurauere nobilissi-
 mi ciues patriam incendere: Gallorum gentem,
 infestissimam Romano nomini, ad bellum accer-
 siunt: dux hostium cum exercitu supra caput est:
 uos cunctamini etiam nunc? & dubitatis, quid,
 intra moenia deprehensis hostibus, faciatis? mise-
 reamini, censeo: deliquere homines adolescentuli
 per ambitionem: atque etiam armatos dimittatis.
 nae ista uobis mansuetudo, & misericordia, si
 illi

illi arma ceperint, in miseriam uertet. Scili-
 cet res ipsa aspera est; sed uos non timetis eam.
 immo uero maxime; sed inertia, & mollitia ani-
 mi, alius alium expectantes, cunctamini; uideli-
 cet dijs immortalibus confisi, qui hanc remp. in
 maximis saepe periculis seruauere. non uotis, ne-
 que supplicijs muliebribus auxilia deorum paran-
 tur. uigilando, agendo, bene consulendo, prospe-
 re omnia cedūt. ubi socordiae tete, atque ignauiae
 tradideris; nequidquam deos implores. irati, in
 festiq. sunt. Apud maiores nostros A. Manlius
 Torquatus bello Gallico filium suum, quod is con-
 tra imperium in hostem pugnauerat, necari iussit.
 atque ille egregius adolescens immoderatae forti-
 tudinis morte poenas dedit. uos, de crudelissimis
 parricidis quid statuatis, cunctamini? uidelicet cete-
 ra uita eorum huic sceleri obstat. uerum parcite
 dignitati Lentuli, si ipse pudicitiae, si famae suae,
 si dijs, aut hominibus umquam ullis pepercit. igno-
 scite Cethegi adolescentiae, nisi iterū iam patriae
 bellum fecit. nam quid ego de Gabinio, Statilio,
 Cepario loquar? quibus si quidquam pensi umquā
 fuisset, non ea consilia de rep. habuissent. postre-
 mo P. C. si mehercle peccato locus esset; facile pa-
 terer uos ipsa re corrigi, quoniam uerba mea con-
 temnitis: sed undique circumuenti sumus: Catili-
 na cum exercitu in faucibus urget: alij intra moe-
 nia, atque in sinu urbis sunt hostes: neque parari,
 neque consuli quidquam potest occulte. quo magis

properandum est. Quare ita censeo: cum nefario consilio sceleratorum ciuium resp. in maxima pericula uenerit; hiq. indicio T. Vulturij, & legato rum Allobrogum conuicti, confessiq. sint, caede, incendia, aliaq. foeda, atque crudelia facinora in ciues, patriamq. parauisse; de confessis, sicuti de manifestis rerum capitulium, more maiorum supplicium sumendum. Postquam Cato assedit; consulares omnes, itemq. senatus magna pars, sententiam eius laudant, uirtutem animi ad caelum ferunt: alij alios, increpantes, timidos uocant: Cato magnus, atque clarus habetur: senatui decretum fit, sicuti ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quae populus R. domi, militiaeq., mari, atque terra praeclara facinora fecit, forte libuit attendere, quae res maxime tanta negotia sustinisset. Sciebam, saepenumero parua manu cum magnis legionibus hostiū contendisse: cognoueram, paruis copijs bella gesta cum opulenti regibus: ad hoc, saepe fortunae uolentiam tolerauisse: facundia Graecos, gloria belli Gallos Romanos antefuisse. ac mihi, multa agitanti, constabat, paucorum ciuium egregiam uirtutem cuncta patrauisse; eoq. factum, uti diuitias paupertas, multitudine paucitas superaret. sed, postquam luxu, atque desidia ciuitas corrupta est; rursus resp. magnitudine sua imperatorum, atque magistratum uitia sustentabat; ac, ueluti effoeta parente, multis tempestatibus haud sane

sane quisquam Romae uirtute magnus fuit. sed, memoria mea, ingenti uirtute, diuersis moribus fuere uiri duo, M. Cato, & C. Caesar: quos quoniam res obtulerat, silentio praeterire non fuit consilium, quin utriusque naturam, & mores, quantum ingenio possem, aperirem. Igitur his genus, aetas, eloquentia prope aequalia fuere: magnitudo animi par, item gloria: sed alia alij. Caesar beneficijs, ac munificentia magnus habebatur: integritate uitae Cato. ille mansuetudine, & misericordia clarus factus: huic seueritas dignitatem addiderat. Caesar, dando, subleuando, ignoscendo; Cato, nihil largiendo, gloriam adeptus est. in altero miseris perfugium erat, in altero malis perniciēs. illius facilitas, huius constantia laudabatur. postremo Caesar in animum induxerat, laborare, uigilare; negotijs amicorum intentus, sua negligere; nihil denegare, quod dono dignum esset; sibi magnum imperium, exercitum, nouum bellum exoptabat, ubi uirtus enitescere posset. at Catoni studium modestiae, & decoris, sed maxime seueritatis erat. non diuitijs cum diuite, nec factione cum factioso, sed cum strenuo uirtute, cum modesto pudore, cum innocente abstinentia certabat: esse, quam uideri, bonus mallebat: ita, quo minus gloriam petebat, eo magis illam adsequebatur. Postquam, uti dixi, senatus in Catonis sententiam discessit; consul optimum factu ratus, noctem, quae instabat, ante capere,

pere, ne quid eo spatio nouaretur, triumuiros, que ad supplicium postulabat, parare iubet: ipse, dispositis praesidijs, Lentulum in carcerem ducit: ceteris idem fit per praetores. Est locus in carcere, quod Tullianum appellatur, ubi paululum ascendis ad laeuam, circiter XII pedes humi depressus. cum muniunt undique parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus iuncta: sed inculta tenebris, odore foeda, atque terribilis eius facies est. in eum locum postquam demissus est Lentulus; iudices rerum capitalium, quibus praecipuum erat, laqueo gulam fregere. ita ille patricius, ex gente clarissima Corneliorum, qui consilium imperium Romae habuerat, dignum moribus, factisque suis exitum uitae inuenit. de Cethego, Statilio, Gabinio, Cepario eodem modo supplicium sumptum est. Dum ea Romae geruntur, Catilina ex omni copia, quam et ipse adduxerat, et Manlius habuerat, duas legiones instituit, cohortes pro numero militum complet: deinde, ut quisque uoluntarius, aut ex socijs in castra uenerat, aequiliter distribuerat, ac breui spatio legiones numero hominum explerent; cum initio non amplius duobus millibus habuisset. sed ex omni copia citius pars quarta erat militaribus armis instructa: ceteri, ut quemque casus armauerat, spargos, aut lanceas, alij praecutatas sudas portare: sed postquam Antonius cum exercitu aduenabat; Catilina per montes iter facere; modo ad urbem, modo

do in Galliam uersus castra mouere; hostibus occasionem pugnandi non dare. sperabat, propediem magnas copias se habiturum, si Romae socij incepta patrauissent: interea seruitia repudiabat, cuius initio ad eum magnae copiae concurrebant, opibus coniurationis fretus, simul alienum suis rationibus existimans, uideri causam ciuium cum seruis fugitiuis communicasse. sed, postquam in castra nuncijs peruenit, Romae coniurationem patefactam, de Lentulo, et Cethego, ceterisque, quos supra memorauimus, supplicium sumptum: perique, quos ad bellum spes rapinarum, aut nouarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montes asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem abducit, eo consilio, uti per tramites occulte profugeret in Galliam transalpinam. at Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno praesidebat, ex difficultate rerum eadem illa existimans, quae supra diximus, Catilinam agitare. igitur, ubi iter eius ex persurgis cognouit, castra propere mouit, ac sub ipsis radicibus montium consedit: quae illi descensus erat in Galliam properanti. neque tamen Antonius procul aberat, utpote qui magno exercitu locis aequioribus expeditos in fugam sequeretur. Sed Catilina, postquam uidet montibus, atque copijs hostium sese clausum; in urbe res aduersas; neque fugae, neque praesidij ullam spem; optimum facturatus, in tali re fortunam belli tentare, statuit

cum

cum Antonio quamprimum conflagrare: itaque, concione aduocata, huiusmodi orationem habent. Compertum ego habeo, milites, uerba uirtutem non addere, neque ex ignaui strenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. quamta cuiusque animo audacia natura, aut moribus inest, tamta in bello patere solent. quem neque gloria, neque pericula excitant, nequidquam hortere. timor animi auribus officit. sed ego uos, quo pauca monerem, aduocavi, simul uti causam mei consilij aperirem. Scitis equidem, milites, socordia, atque ignauia Létuli quatum ipsi, nobisq. cladis attulerit; quoq. modo, dum ex urbe praesidia operior, in Galliam proficisci nequiverim. nunc uero, quo in loco res nostrae sint, iuxta mecum omnes intelligitis. exercitus hostium duo, unus ab urbe, alter a Gallia obstant: diutius in his locis esse, si maxime animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet: quocumque ire placet, ferro iter aperiendum est. Quapropter uos moneo, uti forti, atque parato animo sitis; & cum proelium inibitis, memineritis, uos diuitias, decus, gloriam, praeterea libertatem, atque patriam in dextris uestris portare. si uincimus: omnia nobis tuta erunt: commectus abunde, municipia, atque coloniae patebunt, sin metu cesserimus: eadem illa aduersa fient: neque locus, neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Praeterea milites, non eadem

nobis,

nobis, & illis necessitudo impendet. nos pro patria, pro libertate, pro uita certamus: illis superuacaneum est pro potentia paucorum pugnare. quo audacius aggredimini, memores pristinae uirtutis. Licuit nobis cum summa turpitudine in exsilio aetatem agere. potuistis non nulli Romae, amissis bonis, alienas opes expectare. quia illa foeda, atque intoleranda uiris uidebatur, haec sequi decreuistis. si haec relinquere uultis; audacia opus est. nemo, nisi uictor, pace bellum mutauit. nam, in fuga salutem sperare, cum arma, quae corpus tegitur, ab hostibus auerteris; ea uero demencia est. semper in proelio ijs maximum est periculum, qui maxime timent: audacia pro muro habetur. cum uos considero, milites; & cum facta uestra aestimo: magna me spes uictoriae tenet. animus, aetas, uirtus uestra me hortantur: praeterea, necessitudo, quae etiam timidos fortes facit. nam, multitudo hostium ne circumuenire queat, prohibent angustiae loci. quod si uirtuti uestrae fortuna inuiderit: caute, ne inulti animam amittatis, neu capti potius, sicuti pecora, trucidemini, quam, uirorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam uictoriam hostibus relinquatis. Haec ubi dixit; paululum commoratus, signa canere iubet; atque instructos ordines in locum aequum deducit: dein, remotis omnium equis, quo militibus, exaequato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco,

loco, atque copijs instruit. nam, uti planities erat inter sinistros montes, & ab dextera rupe aspera, octo cohortes in fronte constituit; reliqua signa in subsidijs arctius collocat. ab his centuriones omnes lectos, et euocatos, praeterea ex gregarijs militibus optimum quemque armatum in primam aciem subducit: C. Manlium in dextra, Faesulanum quemdam in sinistra parte curare iubet: ipse cum liberis, & colonis propter Aquilam adsistit: quam bello Cymbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedibus aeger, quod proelio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. ille cohortes ueteranas, quas tumulti causa conscripserat, in fronte, post eas ceterum exercitum in subsidijs locat. ipse equo circuens, unum quemque nominans, appellat, hortatur, rogat, ut meminerint, se contra latrones inermes, pro patria, pro liberis, pro aris, atque focis suis certare. homo militaris, quod amplius annos xxx tribunus, aut praefectus, aut legatus, aut praetor cum magna gloria in exercitu fuerat, plerosque ipsos, facta quoque eorum fortia nouerat; ea commemorando, militum animos accendebat. sed, ubi, omnibus rebus exploratis, Petreius tuba signum dat; cohortes paullatim incedere iubet; idem facit hostium exercitus. postquam eo uentum est; unde a ferentarijs proelium committi posset; maximo clamore, infestis signis concurrunt; pila omittunt;

mittunt; res gladijs geritur. ueterani, pristinae uirtutis memores, comminus acriter instare: illi haud timidi resistunt: maxima ui certatur. interea Catilina cum expeditis in prima acie uersari: laborantibus succurrere: integros pro faucibus arcessere: omnia providere: multum ipse pugnare, saepe hostem ferire: Strenui militis, & boni imperatoris officia simul exequabatur. Petreius, ubi uidet Catilinam contra, ac ratus erat, magna ui contendere; cohortem praetoriam in medios hostes inducit; eosque perturbatos, atque alios alibi resistentes, interficit: deinde utrinque ex lateribus ceteros aggreditur. Manlius, & Faesulanus in primis pugnantibus cadunt. postquam suas copias, sequitur cum paucis relictum uidet Catilina; memor generis, atque pristinae dignitatis suae, in confertissimos hostes incurrit, ibique pugnantibus confoditur. Sed, confecto proelio, tum uero cerneretis quamta audacia, quamtaque animi uis fuisset in exercitu Catilinae. nam fere, quem quisque pugnando uiuus locum ceperat, eum, amissa anima, corpore tegebat. pauci autem, quos medios cohors praetoria disiecerat, paullo diuersius, sed omnes tamen aduersis uulneribus, conciderant. Catilina uero longe a suis inter hostium cadauera repertus est, paululum etiam adhuc spirans, ferociamque animi, quam habuerat uiuus, in uultu retinens. postremo, ex omni copia, neque in proelio, neque in fuga quisquam cuius in-

genus

genus captus est. ita cuncti suae hostiumq. uitae iuxta pepercerant. neque tamen exercitus populi R. laetam, aut incruentam uictoriam adeptus erat. nam strenuissimus quisque aut occiderat in proelio, aut grauius uulneratus discesserat. multi autem, qui e castris uisendi, aut spoliandi gratia processerant, uolentes hostilia cadauera, amicum alij, pars hospitem, aut cognatum reperiabant. suere item, qui inimicos suos cognoscerent. ita uarie per omnem exercitum laetitia, maeror, luctus, atque gaudium agitabantur.

C. SALLVSTII CRISPI²⁷
DE BELLO

IUGVRTHINO.

F ALSO queritur de natura sua genus humanum; quod imbecilla, atque aeni breuis, sorte potius, quam uirtute, regatur. nam, contra reputando, neque maius aliud, neque praestabilius inuenias; magisq. naturae industriam hominum, quam uim, aut tempus deesse. sed dux, atque imperator uitae mortaliu, animus est. qui ubi ad gloriam uirtutis uia grassatur; abunde pollens, potensque, & clarus est, neque fortunae eget; quippe quae probitatem, industriam, ceterasq. bonas artes neque dare, neque eripere cuiquam potest. sin, captus prauis cupidinibus, ad inertiam, & uoluptates corporis pessumdatus est, perniciose libidine paulisper usus: ubi per socordiam uires, tempus, ingenium defluxere, naturae infirmitas accusatur: suam quippe culpam actores ad negotia transferunt. quod si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena, ac nihil profutura, uitumq. etiam periculosa, petunt: neque regerentur magis casibus, quam regerent casus; & eo magnitudinis procederent, ubi pro mortalibus gloria aeterna fierent. nam uti genus hominum compositum e corpore, & anima est: ita res cunctae, studiaq. omnia nostra, corporis alia, alia animi naturam

F sequitur.

sequitur igitur praeclara facies, magnae diuitiarum ad hoc uis corporis, & alia huiuscemodi omnibrevi dilabuntur. at ingenij egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. postremo, corporis & fortunae honorum, uti initium, sic finis est; omniaq; orta occidunt, & auستا senescunt. animus incorruptus, aeternus, rector humani generis, agit, atque habet cuncta, neque ipse habetur, quo magis prauitas eorum admiranda est, qui, ad diti corporis gaudijs, per luxum, atque ignauiam aetatem agunt, ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium est, incultu, atque socordia torpescere sinunt; & praesertim tam multae, uariaeque sunt artes animi, quibus summa claritudo paratur. Verum ex hiis magistratus, & imperia, postremo omnis cunctarum rerum publicarum, minime mihi hac tempestate cupienda uidentur: quoniam neque uirtuti honor datur; neque illi, quibus per fraudem ius fuit utique tuti, aut eo magis honesti sunt. nam; si quidem regere patriam, aut parentes, quamquam & possis, & delicta corrigas, tamen importunum est; cum praesertim omnes rerum mutationes caedem, fugam, aliaque hostilia portendant. frustra autem niti, neque aliud, se fatigando, nisi quod diuina quaerere, extremae dementiae est: nisi forte quem inhonesta, & perniciose libido tenet, praetentiae paucorum decus, atque libertatem suam gratificari. Ceterum ex ijs negotijs, quae ingenio

E. XII

exercentur, in primis magno usui est memoria rerum gestarum: cuius de uirtute quia multi dixerunt, praetereundum puto; simul, ne per insolentiam quis existimet memet studium meum laudando extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decreui procul a rep. aetatem agere, tamto, tamque utili labori meo nomen inertiae imponant: certe, quibus maxima industria uidetur, salutare plebem, & conuiujs gratiam quaerere, qui si reputauerint, & quibus ego temporibus magistratum adeptus sum; & quales uiri idem assequi nequeuerint; & postea, quae genera hominum in senatum peruenerint: profecto existimabunt, me magis merito, quam ignauiam, iudicium animi mei mutauisse; maiusque commodum ex otio meo, quam ex aliorum negotijs, reip. uenturum. nam saepe audiui, Q. Maximum, P. Scipionem, praeterea ciuitatis nostrae praeclaros uiros solitos ita dicere: cum maiorum imagines intuerentur, uehementissime sibi animum ad uirtutem accendi: scilicet non ceram illam, neque figuram tamtam uim in sese habere; sed memoria rerum gestarum eam flammam egregijs uiris in pectore crescere, neque prius sedari, quam uirtus eorum famam, atque gloriam adacquauerit. At contra, quis est omnium his moribus, quin diuitijs, & sumptibus, non probitate, neque industria, cum maioribus suis contendat? etiam homines noui, qui antea per uirtutem soliti erant nobilitatem anteuenire, sur

tim, & per latronicia potius, quàm bonis artibus, ad imperia, & honores nituntur. proinde quasi praetura, & consulatus, atque alia omnia huiusmodi per se ipsa clara, & magnifica sint, ac non perinde habeantur, ut eorum, qui ea suscipiunt, uirtus est. Verum ego liberius, altiusq. processit, dum me ciuitatis morum piget, taedetque. nunc ad inceptum redeo. Bellum scripturus, sum quod populus R. cum Iugurtha rege Numidarum gessit: primum, quia magnum, & atrox, uariâq. uictoria fuit: deinde, quia tum primum superbiae nobilitatis obuiam itû est. quae contentio diuina & humana cuncta premiscuit: eoq. uacordiae processit, ut studijs ciuilibus bellum, atque uastitas Italiae finem faceret. sed prius quàm huiusmodi rei initium expedio, pauca supra repetam; quo, ad cognoscendum, omnia illustra magis, magisq. in aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthaginensium Hannibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiae opes maxime attriuerat; Massanisa rex Numidarum, in amicitiam receptus a P. Scipione, cui postea cognomen Africano ex uirtute fuit, multa & praecleara rei militaris facinora fecerat: ob quae, uictis Carthaginensibus, & capto Syphace, cuius in Africa magnum, atque late imperium ualuit, populus R. quascumque urbes, & agros manu ceperat, regi dono dedit. igitur amicitia Massanisae bona, atque honesta nobis permansit: sed imperij,

uitaeq.

uitaeq. eius finis idem fuit. deinde Micipsa filius regnum solus obtinuit, Manastabale, & Gullussa fratribus morbo absumptis. is Adherbalem, & Hiempsalem ex sese genuit; Iugurthamq. Manastabalis fratris filium, quem Massanisa, quia ortus ex concubina erat, priuarum reliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domi habuit. Qui ubi primum adoleuit, pollens uiribus, decora facie, sed multo maxime ingenio ualidus, non se luxu, neque inertiae corrumpendum dedit, sed, uti mos gentis illius est, equitare, iaculari, cursu cum aequalibus certare: & cum omnes gloria anteiret, omnibus tamen carus esse: ad hoc pleraque tempora in uenando agere: leonem, atque alias feras primus, aut in primis ferire: plurimum facere, & minimum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio laetus fuerat, existimans Iugurthae uirtutem regno suo gloriae fore: tamen postquam hominem adolescentem, exacta sua aetate, & paruis liberis, magis magisq. crescere intelligit, uehementer eo negotio permotus, multa cum animo suo uoluebat. Terrebat eum natura mortalium auida imperij, & praeceps ad explendam animi cupidinē; praeterea, opportunitas suaeq. et liberorum aetatis, quae etiam mediocres uiros spe praedae transuersos agit; ad hoc, studia Numidarum in Iugurtham accensa: ex quibus, si talem uirum dolis interfecisset, ne qua seditio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus cir-

cumuentus, ubi uidet neque per uim, neque insidijs opprimi posse hominem tam acceptum populis; quod erat Iugurtha manu promptus, & appetens gloriae militaris, statuit eum obiectare periculis, & eo modo fortunam tentare. igitur bello Numantino Micipsa, cum populo R. equitum, atque peditum auxilia mitteret; sperans uel ostentando uirtutem, uel hostium saeuitia facile eum occasurum, praefecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, euenit. nam Iugurtha, ut erat impigro, atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, & morem hostium cognouit; multo labore, multaq. cura, praeterea modestissime parendo, & saepe obuiam eundo periculis, in tantam claritudinem breui peruenerat, ut nostris uehementer carus, Numantinis maximo terrori esset. ac sane, quod difficillimum in primis est, & proelio strenuus erat, & bonus consilio: quorum alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem plerunque afferre solet. Igitur imperator omnes fere res aspera per Iugurtham agere, in amicis habere, magis magisque eum in dies amplecti, quippe cuius neque consilium, neque inceptum ullum frustra erat. Hinc accedebat munificentia animi, ingenij solertia: quibus rebus sibi multos ex Romanis familiaris amicitia coniunxerat. Ea tempestate in exercitu nostro fuerunt complures noui, atque nobiles, quibus

quibus diuitiae bono, honestoq. potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quam honesti: qui Iugurthae non mediocrem animum pollicitando accedebant, si Micipsa rex occidisset, fore uti solus imperio Numidiae potiretur: in ipso maximam uirtutem, Romae omnia uenalia esse. Sed postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, & ipse reuerti domum decreuit: donatum, atque laudatum magnifice pro concione Iugurtham in praetorium adduxit: ibiq. secreto monuit, ut potius publice, quam priuatim, amicitiam populi R. coleret: neu quibus largiri insuesceret, periculose a paucis emi, quod multorum esset: si permanere uellet in suis artibus, ul- tro illi & gloriam, & regnum uenturum: sin properantius pergeret, pecuniam, & ipsum praecipitem casurum. Sic locutus, cum litteris eum, quas Micipsae redderet, dimisit. earum sententia haec erat. Iugurthae tui bello Numantino longe maxima uirtus fuit. quam rem certo scio tibi gaudio esse. nobis ob merita sua carus est: ut idem senatus, populoq. R. sit, summa ope nitentur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. en habes uirum dignum te, atque auo suo Massanisa. Igitur rex, ubi ea quae fama acceperat, ex litteris imperatoris ita esse cognouit, tum uirtute, tum gratia uiri permotus, flexit animum suum; & Iugurtham beneficij uincere aggressus est; statimq. eum adoptauit, & testamento pariter cum filijs here-

dem instituit . Sed ipse paucos post annos , morbo, atque aetate confectus , cum sibi finem uitae adesse intelligeret , coram amicis , & cognatis , itemq. Alherbale , & Hiempsale filijs , huiuscern di uerba cum Iugurtha fertur habuisse . Paruum ego te Iugurtha , amisso patre , sine spe , sine opibus , in meum regnum accepi , existimans non minus me tibi , quam liberis , si genuissem , ob beneficia carum fore . neque ea res falsum me habuit . nam ut alia magna , & egregia tua facinora omittam , nouissime rediens Numantia , meq. regnumq. meum gloria decorasti : tuaq. uirtute nobis Romanos ex amicis amicissimos fecisti : in Hispania nomē familiae nostrae renouasti : postremo , quod difficillimum inter mortales est , gloria inuidiam uicisti . Nunc , quoniam mihi natura finem uitae facit , per hanc dextram , per regni fidem moneo , obtestorq. uti hos , qui tibi genere propinqui , beneficio meo fratres sunt , caros habeas ; neu malis alienos adiungere , quam sanguine coniunctos retinere . Non exercitus , neque thesauri praesidia regni sūt , uerum amici : quos neque armis cogere , neque auro parare queas , officio , & fide pariuntur . Quis autem amicior , quam frater fratri ? aut quem alienum fidum inuenies , si tuis hostis fueris ? Equidē ego regnum uobis trado firmum , si boni eritis : sin mali , imbecillum . nam concordia paruae res crescunt , discordia maximae dilabuntur . Ceterum ante hos te , Iugurtha , qui aetate , & sapientia

prior

prior es , ne aliter quid eueniat , prouidere decet . Nam in omni certamine , qui opulentior est , etiā si accipit iniuriam , tamen , quia plus potest , facere uidetur . Vos autem , Adherbal , & Hiempsal , colite , obseruate talem hunc uirum : imitami uirtutem : & enitimini , ne ego meliores liberos sumpsisse uidear , quam genuisse . Ad ea Iugurtha , tametsi regem ficta locutum intelligebat , & ipse longe aliter animo agitabat : tamen post tempore benigne respondit . Micipsa paucis post diebus moritur . Postquam illi more regio iusta magnifice fecerant , reguli in unum conuenere , ut inter se de cunctis negotijs disceptarēt . Sed Hiempsal , qui minimus ex illis erat , natura ferox , etiam ante ignobilitatem Iugurthae , quia materno genere impar erat , despiciens , dextra Adherbalem adsedit : ne medius ex tribus , quod apud Numidas honori ducitur , Iugurtha foret . dein tamen , ut aetati concederet , fatigatus a fratre , uix in alteram partem transductus est . Ibi cum multa de administrando imperio differerent , Iugurtha inter alias res iacit , oportere quinquennij consulta , & decreta omnia rescindi : nam per ea tempora confectum annis Micipsam parum animo ualuisse . Tum idem Hiempsal placere sibi respondit : nam ipsum illum tribus his proximis annis adoptione in regnum peruenisse . quod uerbum in pectus Iugurthae altius , quam quisquam ratus , descendit . itaque ex eo tempore ira , &

metu

metu anxius, moliri, parare, atque ea modo in animo habere, quibus per dolum Hiempsal caperetur. quae ubi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox: statuit quouis modo inceptum perficere. Primo conuentu, quem ab regulis factum supra memorauimus, propter dissensionem placuerat diuidi thesauros, finesque imperij singulis constitui. itaque tempus ad utramque rem decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. reguli interea in loca propinqua thesauris, alius aliud concessere. Sed Hiempsal in oppido Thirmitida forte eius utebatur domo, qui proximus libertor Iugurthae, carus, acceptusque ei semper fuerat: quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat, impellitque, uti tamquam suam domum uisens eat: portarum clauas adulterinas parat: nauerae ad Hiempsalem referantur: ceterum, ubi res postularet, se ipsum cum magna uenturum manu. Numida mandata breui conficit: atque, uti doctus erat, noctu Iugurthae milites introducit: qui postquam in aedes irrupere, diuersi regem quaerere: dormientes alios, alios occurrentes interficere: scrutari loca abdita: clausa effringere: strepitu & tumultu omnia miscere: cum interim Hiempsal reperitur, occultans se in tugurio mulieris ancillae, quod initio pauidus, & ignarus loci profugerat. Numidae caput eius, ut iussi erant, ad Iugurtham referunt. Ceterum fama tamt facinoris per omnem Africam breui diuulgatur: Adher-

Adherbalem, omnesque, qui sub Micipsae imperio fuerant, metus inuadit. In duas partes discedunt Numidae: plures Adherbalem sequuntur, sed illum alterum bello meliores. Igitur Iugurtha quam maximas potest copias armat: urbes partim ui, alias uoluntate imperio suo adiungit: omni Numidiae imperare parat. At Adherbal, tametsi Romam legatos miserat, qui senatum docerent de caede fratris, & fortunis suis; tamen fretus multitudine militum parabat armis contendere. sed ubi res ad certamen uenit, uictus ex proelio profugit in prouinciam, ac deinceps Romam contendit. Tum Iugurtha, patris consilij, postquam omni Numidia potiebatur, in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum, neque aduersus iram eius usquam, nisi in avaritia nobilitatis, & pecunia sua, spem habere. itaque, paucis diebus, cum argento, & auro multo legatos Romam mittit: quos praecipit, ut primum ueteres amicos muneribus expleant: deinceps nouos acquirant: postremo, quemcumque possint largiendo parare, ne cunctentur. Sed ubi Romam legati uenerunt, & ex praecepto regis hospitibus, alijsque, quorum ea tempestate in senatu auctoritas pollebat, magna munera misere: tanta commutatio incessit, uti ex maxima inuidia in gratiam & fauorem nobilitatis Iugurtha ueniret: quorum pars spe, alij praemio inducti, singulos ex senatu ambiundo nitabantur, ne grauius in eum consu-

consuleretur . igitur , ubi legatis satis confidunt , die constituto senatus utrisque datur . tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus . Patres conscripti , Micipsa pater meus moriens mihi praecepit , uti regni Numidiae tantummodo procuratoriam existimarem meam : ceterum ius , & imperium penes uos esse : simul eniterer domi , militiaeque . quam maximo usui esse populo R. uos mihi cognatorum , uos affinium loco ducerem : si ea fecissem , in uestra amicitia exercitum , diuitias , monumenta regni me habiturum . Quae praecepta patris cum agerem ; Iugurtha , homo omnium , quos terra sustinet , sceleratissimus , contempto imperio uestro , Massanisae me nepotem , etiam ab stirpe socium , atque amicum populi R. regno , fortunisque omnibus expulit . Atque ego , P. C. quoniam eò miseriarum uenturus eram , uellem , potius ob mea , quam ob maiorum meorum beneficia me posse a uobis auxilium petere , ac maxime deberi mihi beneficia a populo R. quibus non egerem ; secundum ea , si desideranda erant , uti debitis uerer . sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas est ; neque mihi in manu fuit , Iugurtha qualis foret : ad nos confugi P. C. quibus , quod mihi miserrimum est , cogor prius oneri , quam usui esse . Ceteri reges , aut bello uicti in amicitiam a uobis recepti sunt , aut in suis dubijs rebus societatem uestram adpetuerunt . familia nostra cum populo R. bello Carthaginiensi amicitiam instituit ,

tuit , quo tempore magis fides eius , quam fortuna pendenda erat . Quorum progeniem uos , P. C. nolite pati me nepotem Massanisae frustra a uobis auxilium petere . si ad impetrandum nihil causae haberem , praeter miserandam fortunam ; quòd paullo ante rex genere , fama , atque copijs potens , nunc deformatus aerumnis , inops , alienas opes exspecto : tamen erat maiestatis populi R. prohibere iniuriam ; neque pati , cuiusquam regnum per scelus crescere . uerum ego ijs finibus eiectus sum , quos maioribus meis populus R. dedit : unde pater , & auus meus una uobiscum expulere Syphacem , & Carthaginienses . Uestra beneficia mihi erepta sunt , P. C. uos in mea iniuria despecti estis . Eheu me miserum , huccine , Micipsa pater , beneficia tua euasere , ut , quem tu parem citi liberis tuis , regniq. participem fecisti , is potissimum stirpis tuae extinctor sit ? Numquam ne ergo familia nostra quieta erit ? semper ne in sanguine , ferro , fuga uersabimur ? dum Carthaginienses incolumes fuere , iure omnia saeua patiebamur . hostis ab latere : uos amici procul : spes omnis in armis erat . postquam illa pestis ex Africa eiecta est , laeti pacem agitabamus : quippe , queis nullus hostis erat , nisi forte quem uos iussissetis . Ecce autem ex improuiso Iugurtha , intoleranda audacia , scelere , atque superbia sese efferens , fratrem meo , atque eodem propinquo suo interfecto , primum regnū eius sceleris sui praeda fecit : post ,

ubi

ubi me iisdem dolis nequit capere, nihil minus, quam nim, aut bellum expectantem, in imperio uestro, sicuti uidetis, extorrem patria, domo, imperio, & copertū miseris effecit, aut ubiuis tutius, quam in meo regno, essem. Ego sic existimabam, P. C. uti praedicantem audieram patrem meum; qui uestram amicitiam diligenter colerent, eos multis laborem suscipere, ceterum ex omnibus maxime tutos esse. quod in familia nostra fuit, praestitit, uti in omnibus bellis adesset uobis: nos uti per otium tuti simus, in manu uestra est, P. C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Iugurtham beneficijs suis ratus est nobis coniunctum fore. alter eorum necatus: alter ipse ego manus impias uix effugi. Quid agam? aut quod potissimum infelix accedam generis praesidia omnia extincta sunt. pater, mihi necesse erat, naturae concessit: fratri, quem minime decuit, propinquos per scelus uitam eripuit: a fine, amicos, propinquos ceteros meos, aliam cladem oppressit: capti ab Iugurtha, pars in caecum acti, pars bestijs obiecti sunt: pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenebris cum maerore, & luctu, morte grauiorem uitam exigunt. Si omnia, quae aut amisi, aut ex necessarijs aduersa facta sunt, incolumia manerent: tamen, si quid ex improviso mali accidisset, uos implorarem. P. C. quibus pro magnitudine imperij ius & iniurias omnes curae esse decet. nūc uero exsul patria, domo, solus, atque omniū honestarum egens rerum, qui

acce-

ecce iam? aut quos appellē? nationes ne, an reges, qui omnes familiae nostrae ob uestram amicitiam infesti sunt? an quoquam mihi adire licet, ubi non maiorum meorum hostilia monumenta plurima sint? an quisquam nostri misereri potest, qui aliquando uobis hostis fuit? Postremo Massanisa nos ita instituit, P. C. ne quem coleremus, nisi populum R. ne societates, ne foedera noua acciperemus: abunde magna praesidia nobis in uestra amicitia fore: si huic imperio fortuna mutaretur, una occidendum nobis esse. uirtute, ac dijs uolentibus, magni, & opulenti estis: omnia secunda, & obedientia sunt: quo facilius sociorum iniurias curare licet. tamē illud uereor, ne quos priuata amicitia Iugurthae, parum cognita, transuersos agat. Quos ego audio summa ope niti, ambire fatigare uos singulos, ne quid de absente, incognita causa, statuatis: fingere me uerba, & fugam simulare, cui licuerit in regno manere. quod utinam illum, cuius impio facinore in has miseras proiectus sum, eadem haec semulantem uideam: et aliquando aut apud uos, aut apud deos immortales rerum humanarum cura orriatur: ut ille, qui nunc sceleribus suis ferox, atque praeclarus est, omnibus malis excruciatu, impietatis in parentē nostrum, fratris mei necis, mearumque miseriarum graues poenas reddat. Iam iam frater animo meo carissime, quamquam tibi immaturus, et, unde minime decuit, uita erepta est, tamē lactandum magis, quam dolendum puto casum tuum.

non

non enim regnum, sed fugam, exsilium, egestatem, & omnes has, quae me premunt, aerumnas cum anima simul amisi. At ego infelix in tanta mala praecipitatus, pulsus ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum praebeo: incertus quid agam; tuas ne iniurias persequar, ipse auxiliij egens; an regno consulam, cuius uitae, necisq; potestas ex alienis opibus pendet. Utinam, emori, fortunis meis honestus exitus esset: ne uiuere contemptus uiderer, si defessus malis iniuriae concessissem. Nunc quoniã neque uiuere libet, neque mori licet sine dedecore, P.C. per uos, per liberos, atque parentes uestros, per maiestatem populi R. subuenite mihi misero: ite obuiam iniuriae: nolite pati regnũ Numidiae, quod uestrum est, per seculus, et sanguinẽ familiae nostrae tabescere. Postquam rex loquendi finem fecit, legati Iugurthae largitione magis, quã causa freti, paucis respondit: Hiempsalem, ob saeuitiam suam, ab Numidis interfectum: Adherbalẽ ultro bellum inferentem, postquam superatus sit, queri, quod iniuriã facere nequisset: Iugurtham ab senatu petere, nisi se alium putarent, ac Numantiae cognitus esset: neu uerba inimici ante facta sua ponerent. Deinde utrique curia egrediuntur. senatus statim consultur: fautores legatorum, praeterea magna pars gratia deprauata, Adherbalis dicta contemere. Iugurthae uirtutẽ laudibus extollere: gratia, uoce, denique omnibus modis pro alieno scelere, et fi-

gittu

quasi pro gloria nitebantur. At contra pauci, quibus bonum & aequum diuitijs carius erat, subueniendum Adherbali, & Hiempsalis mortẽ seuerẽ uindicandam censebant, sed ex omnibus maxime Aemilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, audax potentiae, honoris, diuitiarum, ceterũ uitia sua callide occultans. is postquam uidet regis largitionem famosam, impudentemq; ueritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia inuidiam accenderet, animum a consueta libidine continuit. uicit tamen in senatu pars illa, quae uero pretium, aut gratiã anteferebat. decretum sit, uti decem legati regnũ, quod Micipsa obtinuerat, inter Iugurtham, & Adherbalem diuiderent. cuius legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in senatu potens, quia consul, C. Graccho, & M. Fuluius Flacco interfectis, acerrime uictoriam nobilitatis in plebem exercuerat. eum Iugurtha, tametsi Romae in amicis habuerat, tamen accuratissime accepit: dando, et pollicẽdo multa perfecit, uti famae, fidei, postremo omnibus suis rebus commodum regis anteferret. reliquos legatos eadẽ uia aggressus, plerosque capit: paucis carior fides, quã pecunia fuit. in diuisione, quae pars Numidiae Mauritaniã attingit, agro uirisq; opulentior, Iugurthae traditur: illam alteram, specie, quã usu, potiore, quae portuosior, & aedificijs magis exornata erat, Adherbal possedit. Res postulare uidetur, Africae situm paucis

exponere, & eas gentes, quibuscum nobis bellū aut amicitia fuit, attingere. Sed quae loca, & nationes ob calorem, aut asperitatem, item solitudines minus frequentata sunt, de ijs haud facile compertum narauerim: cetera quam paucissimis absoluam. In diuisione orbis terrae plerique in parte tertia Africam posuere: pauci, tam tum modo Asiam, & Europam esse, sed Africam in Europa. ea fines habet ab Occidente, fretum nostri maris, et Oceani: ab ortu solis decliuem latitudinem: quem locū Catabathmon incolae appellant. mare saeuum, importuosum: ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus: caelo, terraq. paenuria aquarum: genus hominum salubri corpore, uelox, patiens laborum: plerosque senectus dissoluit, nisi qui ferro, aut bestijs interiere, nam morbus haud saepe quemquam superat. Ab hoc, malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quiq. postea accesserint, aut quo modo inter se permixti sint: quamquam ab ea fama, quae plerosque obtinet, diuersum est: tamen, uti ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est, utiq. rem sese habere cultores eius terrae putant, quam paucissimis dicā. ceterum fides eius rei patet auctores erit. Africam initio habuere Getuli, & Libyes, asperi, incultiq. queis cibus erat caro ferina, atque humi pabulū, uti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, aut imperio cuiusquam

rege-

regebantur: uagi, palantes, quas nox coegerat, sed des habebant, Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interijt: exercitus eius compositus ex uarijs gētibus, amisso duce, ac passim multis sibi imperium petentibus, breui dilabitur. ex eo numero Medi, Persae, & Armenij, nauibus in Africam transuecti, proximos nostro mari locos occupauere, sed Persae intra Oceanum magis, hiq. alueos nauium inuersos pro tugurijs habuere: quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emendi, aut mutandi copia erat. mare magnum, & ignara lingua commercia prohibebant. hi paullatim per connubia Getulos secū miscuere: & quia saepe tentantes agros, alia deinde, atque alia loca petiuerant, semet ipsi Numidas appellauerunt. Ceterum adhuc aedificia Numidarum agrifitium, quae Mapalia illi uocant, oblonga, incuruis lateribus tecta, quasi nauis carinae sunt. Medis autem, & Armenijs accessere Libyes. nam hi propius mare Africum agitabant: Getuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus: hiq. matrem oppida habuere. nam freto diuisi ab Hispania, mutare res inter se instituerant. nomen eorū paullatim Libyes corrumpere, barbara lingua Mauro pro Medis appellantes. Sed res Persarum breui adoleuit: ac postea, Numidiae nomine, propter multitudinē a paratibus digressi, possidere ea loca, quae proxime Carthaginē Numidia appellatur. Deinde utriusque alteris freti, finitimos armis, aut metu sub

imperium suum coegere; nomen, gloriamq. sibi addidere; magis hi, qui ad nostrum mare processerunt: quia Libyes, quam Getuli, minus bellicosi: de nique Africae pars inferior, pleraque ab Numidis possessa est: uicti omnes ingentem, nomenq. imperantium concessere. Postea Phoenices, alij multitudinis domi minuendae gratia, pars imperij cupidine sollicitata plebe, & alij nouarum rerum auidis, Hipponem, Adrumetum, Leptim, aliasq. urbes in ora maritima condidere: haecq. breui multum auctae, pars originibus suis praesidio, aliae decori fuere. Nam de Carthagine silere melius puto, quam parum dicere: quoniam aliud properare tempus monet. Igitur ad Catathmon, qui locus Aegyptum ab Africa diuidit, secundo mari prima Cyrene est, colonia Thereon, ac deinceps duae Syrtes, interq. eas Leptis: deinde Arae Philenon: qui locum Aegyptum uersus finem imperij habuere Carthaginenses: post aliae Punicae urbes, cetera loca usque ad Mauritiam Numidae tenent, prope Hispaniam Mauri sunt. Super Numidia Getulos accepimus, partim in tugurijs, alios incultum uagos agitare: post eos Aethiops esse: deinde loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Iugurthino pleraque ex Punice oppida, et fines Carthaginensium, quos nouissime habuerant populi R. per magistratus administrabat: Getulorum magna pars, & Numidae usque ad flumen Mulucha sub Iugurtha erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperabat,

bat, praeter nomen, cetera ignarus populi R. itemq. nobis neque bello, neque pace antea cognitus. De Africa, & eius incolis, ad necessitudinem rei satis dictum. Postquam, diuiso regno, legati Africa decessere; & Iugurtha contra timorem animis praemia sceleris adeptum sese uidet; certum esse ratus, quod ex amicis apud Numaniam acceperat, omnia Romae uenalia esse; simul & illorum pollicitationibus accensus, quos paullo ante muneribus expleuerat; in regnum Adherbalis animum intendit. ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placito ingenio, opportunus iniuriae, metuens magis, quam metuendus. Igitur ex improuiso fines eius cum magna manu inuadit: multos mortales cum pecore, atque alia praeda capit: aedificia incendit: pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit. deinde cum omni multitudine in regnum suum conuertit, existimans dolore permotum Adherbalis iniurias suas manu uindicaturum, eamque rem belli causam fore. at ille, quod neque se parem armis existimabat, & amicitia populi R. magis, quam Numidis, fretus erat; legatos ad Iugurtham de iniurijs questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decreuit, quam bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neque eo magis cupido Iugurthae minuebatur: quippe qui totum eius regnum animo iam inuaserat. itaque non, uti antea, cum

C 3 praeda-

praedatoria manu, sed magno exercitu comparato, bellum gerere coepit, & aperte totius Numidiae imperium petere. ceterum, quâ pergebat, urbes, agros vastare, praedas agere; suis animum, hostibus terrorem augere. Adherbal ubi intelligit eò processum, uti regnum aut relinquendum, aut retinendum armis esset; necessario copias parat, & Iugurthae obvius procedit. Interim haud longe a mari prope Cirtham oppidum utriusque exercitus confedit: & quia diei extremum erat, proelium non inceptum. sed ubi plerunque noctis processit, obscuro etiam tum lumine; milites Iugurthini, signo dato, castra hostium inuadunt; semisomnos partim, alios arma sumentes fugant, funduntque: Adherbal cum paucis equitibus Cirtham profugit: et, ni multitudo togatorum fuisset, quae Numidas insequentes moenibus prohibuit, uno die inter duos reges coeptum, atque patratum bellum foret. Igitur Iugurtha oppidum circumfedit: vineis, turribusque, & machinis omnium generum expugnare aggreditur: maxime festinans tempus legatorum antecapere, quos ante proelium factum ab Adherbale Romam missos audiverat. Sed postquam senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes, in Africam legantur; qui ambos reges adeant; senatus populique Romani verbis nuncient, velle, & censere eos ab armis discedere: ita seque, illisque, dignum esse. Legati in Africam maturantes veniunt, eo magis, quod

Romae

Romae, dum proficisci parant, de proelio factò, & oppugnatione Cirthae audiebatur, sed is rumor clemens erat. Quorum Iugurtha accepta oratione respondit: sibi neque maius quidquam, neque carius auctoritate senatus esse: ab adolescentia ita se enisum, ut ab optimo quoque probaretur: virtute, non malitia, P. Scipioni, summo viro, placuisse: ob easdem artes Micipsa, non paenuria liberorum, in regnum adoptatum esse: ceterum, quò plura bene, atque strenue fecisset, eo animum suum iniuriam minus tolerare: Adherbalem dolis vitae suae insidiatum: quod ubi comperisset, eius sceleris obviam esse: populum R. neque recte, neque pro bono facturum, si ab iure gentium sese prohibuerit: postremo, de omnibus rebus legatos Româ brevis missurum. Ita utrique digrediuntur. Adherbalis copia appellandi non fuit. Iugurtha ubi eos Africa decessisse ratus est, neque propter naturam loci Cirtham armis expugnare potest: uallo, atque fossa moenia circumdat: turres exstruit, easque praesidijs firmat: praeterea dies, noctesque, aut per uim, aut dolis tentare, defensoribus moenium praemia modo, modo formidinem ostentare: suos hortando ad uirtutem arrigere: prorsus intentus cuncta parare. Adherbal ubi intelligit omnes suas fortunas in extremo sitas, hostem infestum, spem auxilij nullam, paenuria rerum necessariorum, bellum trahi non posse; ex ijs, qui una Cirtham profugerant, duos maxime impigros delegit: eos,

multa pollicendo, ac miserando casum suum, confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent. Numidae paucis diebus iussa efficiunt: litterae Adherbali in senatu recitatae; quarum sententia haec fuit. Non mea culpa saepe ad uos oratum mitto P. C. sed uis Iugurthae subigit: quem tanta libido extinguendi me inuasit, ut neque uos, neque deos immortales in animo habeat; sanguinem meum, quam omnia, malit. itaque quintum iam mensum socius & amicus populi R. armis obsessus teneor: neque mihi Micipsae patris mei beneficia, neque uestra decreta auxiliantur: ferro, an fame acrius urgear, incertus sum. Plura de Iugurtha scribere debortatur fortuna mea: etiam ante expertus sum, parum fidei miseris esse. nisi tamen intelligo illum, supra quam ego sum, petere, neque simul amicitiam uestram, & regnum meum sperare. utrum grauius existimet, nemini occultum est. nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum: deinde patrio regno me expulit. quae sane fuerint nostrae iniuriae, nihil ad uos, uerum nunc regnum uestrum armis tenet: me, quem uos imperatorẽ Numidis posuistis, clausum obsidet: legatorum uerba quãti fecerit, pericula mea declarant. quid est reliquum, nisi uis uestra, qua moueri possit? nam ego quidem uellem, & haec quae scribo, & illa, quae antea in senatu questus sum, uana forent potius, quam miseria mea

mea fidem uerbis faceret. Sed quoniam eo natus sum, ut Iugurthae scelerum ostentui essem: non iam mortem, neque aerumnas, tantummodo inimici imperium, & cruciatus corporis deprecor. regno Numidiae, quod uestrum est, uti libet, consulite: me ex manibus impijs eripite, per uos, per maiestatem imperij, per amicitiae fidem: si ulla apud uos memoria remanet aui mei Massanisae.

His litteris recitatis, fuere qui exercitũ in Africam mittendũ censerent, et quamprimum Adherbali subueniendum: de Iugurtha interim uti consuleretur; quoniam non paruisset legatis. sed ab iisdem illis fautoribus regis summa ope enisum, ne tale decretum fieret: ita bonum publicum, ut in plerisque negotijs solet, priuata gratia denictũ. legantur tamen in Africam maiores natu nobiles, amplis honoribus usi: in quibus fuit M. Scaurus, de quo supra memorauimus, consularis, & tum in senatu princeps. hi, quod in inuidia reserat, simul & a Numidis obscricati, triduo nauim ascendere: deinde breui Vticam adpulsis, litteras ad Iugurtham mittunt, quamocysime ad prouinciam accedat, se ad eum ab senatu missos. Ille, ubi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romae pollere audierat, contra inceptum suum uenisse: primo commotus metu, atque libidine, diuersus agitabatur. timebat iram senatus, ni paruisset legatis: porro animus cupidine caecus ad inceptum scelus rapiebat ur. uicit ta
men

men in auido ingenio prauum consilium . Igitur , exercitu circumdato , summa vi Cirtham irrumperere nititur , maxime sperans , diducta manu hostium , aut vi , aut dolis sese casum uictoriae inuenturum . quod ubi secus procedit , neque quod intenderat , efficere potest , ut prius , quàm legatos conueniret , Adherbali potiretur ; ne amplius morando Scaurum , quem plurimum metuebat , incenderet , cum paucis equitibus in prouinciam uenit . ac tametsi senatus uerbis graues minae nunciabantur , quòd ab oppugnatione non desisteret : multa tamen oratione consumpta , frustra legati discessere . Ea postquam Cirthae audita sunt , Italici , quorum uirtute moenia defensabantur , confisi , deditioe facta , propter magnitudinem populi R. inuiolatos sese fore , Adherbali suadent , uti seseque , & oppidum Iugurthae tradat : tantum ab eo uitam paciscatur : de ceteris senatui curae fore . At ille , tametsi omnia potiora fide Iugurthae rebatur , tamen , quia penes eosdem , si aduersaretur , cogendi potestas erat , ita , uti scensuerant Italici , deditioem facit . igitur Iugurtha in primis Adherbalem excruciatu necat : deinde omnes puberes Numidas , atque negotiatores promiscue , uti quisque armatus obuius fuerat , interfecit . quod postquam Romae cognitum est , & res in senatu agitari coepta ; uide illi ministri regis interpellando , ac saepe gratia , interdum iurgijs trahendo tempus , atrocitate facti leniebant . et ni C.

Mem-

Memnius , tribunus pl. designatus , uir acer , et infestus potentiae nobilitatis , populum R. edocuisset ad agi , uti per paucos factiosos Iugurthae scelus condonaretur : profecto omnis inuidia , prolatandis consultationibus , dilapsa foret : tanta uis gratiae , atque pecuniae regis erat . sed ubi senatus delicti conscientia populum timet : lege Sempronia prouinciae futuris consulibus Numidia , atque Italia decretae sunt : consules declarati P. Scipio Nasica , L. Bestia Calpurnius : Numidia Calpurnio , Scipioni Italia obuinit : deinde exercitus , qui in Africam portaretur , scribitur : stipendium , aliaque , quae bello usui forent , decernuntur . At Iugurtha , contra spem nuncio accepto , quippe cui , Romae omnia uenum ire , in animo haeserat ; filium , & cum eo duos familiares ad senatum legatos mittit : ijsque , uti illis , quos Hiempsale interfecto miserat , praecipit , omnes mortales pecunia aggrediantur . Qui postquam Romam aduentabant ; senatus a Bestia consultus est , placeret ne legatos Iugurthae recipi moenibus : uide decernere , ni regnum , ipsumque deditum uenissent , uti diebus proximis decem Italia decederent . consul Numidis ex senatus decreto nunciari iubet : ita infestis rebus , illi domum discedunt . Interim Calpurnius , parato exercitu , legat sibi homines nobiles , factiosos , quorum auctoritate , quae deliquisset , munita fore sperabat : in quibus fuit Scaurus , cuius de natura , & habitu supra memorauimus . Nam

in

in consule nostro multae, bonaeq. artes animi, & corporis erat: quas omnes auaritia praepediebat. patiens laborum, acri ingenio, satis prouidens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula, & insidias. Sed legiones per Italiam Rbegium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transuectae. Igitur Calpurnius, initio paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est; multos mortales, & urbes aliquot pugnando cepit. Sed ubi Iugurtha pecunia per legatos tentare, bellique, quod administrabat, asperitatem ostendere coepit: animus aeger auaritia facile conuersus est. ceterum socius, & administer omnium consiliorum assumitur Scaurus: qui tametsi a principio, plerisque ex factione eius corruptis, acerrime regem impugnauerat; tamen magnitudine pecuniae a bono, honestoq. in prauum abstractus est. Sed Iugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existimans sese interim aliquid Romae pretio, aut gratia effecturum: postea uero quam participem negotij Scaurum accepit; in maximam spem adductus recuperandae pacis, statuit cum eis de omnibus actionibus praesens agere. Ceterum interea fidei causa mittitur a consule Sextius quae stor in oppidum Iugurthae Vaccam: cuius rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperauerat: quoniam deditiois mora indutiae agitabantur. Igitur rex, uti constituerat, in castra uenit: ac pauca praesenti consilio

cutus

cutus de inuidia sui facti, atque uti in deditioem acciperetur; reliqua cum Bestia, & Scauro secreta transegit: dein postero die, quasi per futuram sententijs exquisitis, in deditioem accipitur. sed, uti pro consilio imperatum erat, elephantum xxx, pecus, atque equi multi, non cum paruo argenti pondere, quaestori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos profiscitur. in Numidia & exercitu nostro pax agitabatur. Postquam res in Africa gestas, quoq. modo actae forent, fama diulgauit: Romae per omnes locos, & conuentus de facto consulis agitari: apud plebem grauis inuidia: patres solliciti erant: probarent ne tantum flagitium, an decretum consulis subuerterent, parum constabat. Ac maxime eos potentia Scauri, quod is auctor, & socius Bestiae ferebatur, a uero, bonoq. impediabat. At C. Memmius, cuius de libertate ingenij, & odio potentiae nobilitatis supra diximus, inter dicationem & moras senatus, concionibus populum ad uindicandum hortari: monere, ne remp. ne libertatem suam desererent: multa superba, et crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempestate Romae Memmij facundia clara, pollensq. fuit; decere existimari uenam ex tam multis orationem eius perscribere. ac potissimum eam dicam, quam in concione post reditum Bestiae huiusmodi uerbis differuit.

Mul-

Multa me debortantur a uobis, Quirites, mi studiū reip. omnia superet; opes factionis, uestra patientia, ius nullum; ac maxime, quod innocentiae plus periculi, quā honoris est. nam illa quidem pige dicere, his annis xx quā ludibrio fueritis superbiae paucorum; quā foede, quāq. multi perierint uestri defensores; ut uobis animus ab ignauia, atque socordia corruptus sit: qui ne nunc quidem, obnoxij inimicis, exurgitis; atque etiā nunc timetis eos, quibus uos decet terrori esse. sed quamquam haec talia sunt: tamen, obuiam ire factionis potentiae, animus subigit. certe ego libertatem, quae mihi a parente meo tradita est, experiar: uerum id frustra, an ob rem faciam, in uestra manu situm est, Quirites. Neque ego uos haec, quod saepe maiores uestri fecere, uti contra iniurias armati eatis. nihil ui, nihil secessionis opus est: necesse est, suomet ipsi more praecipite eant. Occiso Ti. Graccho, quem regnum sibi parare aiebant, in plebē Romanam quaestiones graues habitae sunt. post C. Gracchi, & M. Fulij caedem, uestri item ordinis multi mortales incere necati sunt. utriusque cladis non lex, uerum libido eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio, plebi sua restitueret: quidquid sine sanguine ciuium ubi scisci acquiritur, iure factum sit. Superioribus annis taciti indignabimini aerarium expilari: reges, & populos liberos paucis nobilibus uetigal pendere: penes eosdem & summam

glo-

gloriam, & maximas diuitias esse: tamen, haec talia facinora impune suscepisse, parum habuere: itaque postremo leges, maiestas uestra, diuina, & humana omnia hostibus tradita sunt. neque eos, qui ea fecere, pudet, aut paenitet: sed incedunt per ora uestra magnifice, sacerdotia, & consulatus, pars triumphos suos ostentantes: perinde quasi ea honori, nō praedae, habeant. Serui, aere parati, iniusta imperia dominorum non perferunt: uos, Quirites, in imperio nati, aequo animo seruitutem toleratis? At qui sunt hi, qui remp. occupauerunt homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani auaritia, nocentissimi, ijdemq. superbissimi, quibus fides, decus, pietas, postremo honesta, atque inhonesta omnia quaestui sunt. Pars eorum, occidisse tribunos pl. alij quaestiones iniustas, plerique caedem in uos fecisse, pro munito habent. ita, quā quisque pessime fecit, tam maxime tutus est: metum a scelere suo ad ignauiam uestram transtulere: quos omnes eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coegit. sed haec inter bonos amicitia, inter malos factio est. quod si tam uos libertatis curam haberetis, quā illi ad dominationem accensī sunt: profecto neque resp. sicuti nunc, uastaretur: & beneficia uestra penes optimos, non audacissimos, forent. Maiores uestri, parandi iuris, & maiestatis constituendae gratia, bis per secessionem armati Auentinum montem occupauerunt: uos

pro

pro libertate, quam ab illis accepistis, non ne summa ope nitentini? atque eo uehementius, quo maius dedecus est, parta amittere, quam omnino non paruisse? Dicit aliquis, quid igitur censes? Vindicandum in eos, qui hosti prodidere remp. nō manu, neque ui; quod magis, uos fecisse, quam illis accidisse, indignum est; uerū quaestionibus, et iudicio ipsius Iugurthae, qui si dediticius est; profecto iussis uestris obediens erit: sin ea contemnit; scilicet existimabitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex qua ad Iugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentes maximae diuitiae, ad remp. damna, atque dedecora peruenierint. Nisi forte dominationis eorum satietas nondū etiam uos tenet: & illa, quam haec tempora, magis placent, cum regna, prouinciae, leges, iura, iudicia, bella, atque paces, postremo diuina, & humana omnia penes paucos erant: uos autem, hoc est populus R. iniuncti ab hostibus, imperatores omnium gētium, satis habebatis animam retinere. nam seruitutem quidem quis uestrum recusare audebat? Atque ego tametsi uirum flagitiosissimum existimo impune iniuriam accepisse: tamen, uos sceleratissimis hominibus ignoscere, quoniam ciues sint, a quo animo paterer, ni misericordia in perniciem casura esset. nam & illis, quantum importunitatis habent, parum est impune male fecisse, nisi deinde faciendi licentia eripitur: & uobis aeterna sollicitudo remanebit, cum intelligetis aut seru-

uiendum

uiendum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, aut concordiae quae spes est? Dominari illi uolunt, uos liberi esse: facere illi iniurias, uos prohibere: postremo socijs uestris ueluti hostibus, hostibus pro socijs utuntur. Potest ne in tam diuorsis mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo, hortorq. uos, ne tantum scelus impunitum dimittatis. Non peculatus aerarij factus est: neque per uim socijs ereptae pecuniae. quae quāquam grauiasunt, tamen consuetudine iam pro nihilo habetur. hosti acerrimo prodita senatus auctoritas, proditum imperium uestrum: domi, militiaeq. resp. uenalis fuit. quae nisi quaesita erunt, nisi uindicatum in noxios: quid erit reliquū, nisi ut illis, qui ea fecere, obediens uiuamus? nam impune quilibet facere, id est regē esse. Neque ego uos, Quirites, hortor, ut iam malitis ciues uestros perperam, quam recte, fecisse, sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum eatis. at hoc in rep. multo praestat, beneficij, quam maleficij, immemorem esse. bonus tantummodo segnior fit, ubi negligas: at malus improbior. ad hoc, si iniuria non sint, haud saepe auxilij egeas. Haec, atque alia huiuscemodi saepe dicendo, C. Memmius populo R. persuadet, uti L. Cassius, qui tum praetor erat, ad Iugurtham mitteretur: eumque, interposita fide publica, Romam duceret; quo facilius iudicio regis, Scauri, & reliquorum, quos pecuniae captae arcessabant, delicta patefierent.

H

Dum

Dum haec Romae geruntur, qui in Numidia relictia Bestia exercitui praeerant, secuti morem imperatoris sui, plurima, & flagitiosissima facinora fecere. fuere, qui auro corrupti, elephantibus Iugurthae traderent, alij perfugas uiderent: pars ex pacatis praedas agerent. tanta uis auaritiae in animos eorum, ueluti tabes, inuaserat. At Cassius praetor, perlata rogatione a C. Memmio, ac percussa omni nobilitate, ad Iugurtham proficiscitur: eiq. timido, & ex conscientia diffidenti rebus suis, persuadet, quoniam se populo R. dedidisset, ne uim, quam misericordiam eius, experiri malit: priuatum praeterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quam publicam ducebat: talis ea tepestate fama de Cassio erat. Igitur Iugurtha, contra decus regium, cultu quammaxime miserabili, cum Cassio Romam uenit. Ac tametsi in ipso magna uis animi erat; confirmatus ab omnibus, quorum potentia, aut scelere cuncta ea gesserat, quae supra diximus, C. tamen Baebium tribunum pl. magna mercede parat, cuius impudentia contra ius, & iniurias omnes munitus foret. At C. Memmius aduocata concione; quamquam regi infesta plebes erat; & pars in uincula duci iubebat, pars, nisi socios sceleris sui aperiret, more maiorum de hoste supplicium sumi; dignitati magis, quam irae consulens, sedare motus, & animos eorum mollire; postremo confirmare, fidem publicam per sese inuolantem fore. post, ubi silentium coepit, pro-

ducto

ducto Iugurtha, uerba facit: Romae, Numidiaeq. facinora eius memorat: scelera in patre, fratresq. ostendit: quibus iuuantibus, quibusq. ministris ea egerit, qua mquam intelligat populo R. tamen uel le manifesta magis ex illo habere: si uerum aperiat, in fide, & clementia populi R. magnam spem illi sitam: sin reticeat, non socijs saluti fore, sed se, suasq. spes corrupturum. Deinde, ubi Memmius dicendi finem fecit, & Iugurtha respondere iussus est, C. Baebius tribunus pl. quem pecunia corruptum supra diximus, regem tacere iubet: ac, tametsi multitudo, quae in concione aderat, uehementer accensa, terrebat eum clamore, uultu, saepe impetu, atque alijs omnibus, quae ira fieri amat; uicit tamen impudentia. ita populus, ludibrio habitus, ex concione discedit: Iugurthae, Bestiaeque, & ceteris, quos illa quaestio exagabat, animi auferunt. Erat ea tempestate Romae Numida quidam, nomine Massina, Gulustae filius, Massiniae nepos: qui, quia in dissensione regum Iugurthae aduersus fuerat, dedita Cirtha, & Adherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. huic Sp. Albinus, is qui proximo anno post Bestiam cum Q. Minucio Ruso consulatum gerebat, persuadet, quoniam e stirpe Massiniae sit, Iugurtham ob scelera inuidia cum metu urgeat, regnum Numidiae ab senatu petat. Audius consul belli gerendi, moueri, quam senescere, omnia malebat. ipsi prouincia Numidia, Minucio Ma-

H 2 cedonia

cedonia euenerat. Quae postquam Massina agitare coepit: neq. Iugurthae in amicis satis praesidij est; quod eorum alium conscientia, alium mala fama, & timor impediabat: Bomilcari proximo, ac maxime fido sibi imperat, pretio, sicuti multa cōfecerat, insidiatores Massinae paret, ac maxime occulte: sin id parum procedat, quouis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata, exsequitur: & per homines talis negotij artifices, itinera, egressusq. eius, postremo loca, atque tempora cuncta explorat: deinde, ubi res postulabat, insidias tendit. igitur unus ex eo numero, qui ad caedem parati erant, paullo inconsultius Massinam aggreditur, illum obruncat: sed ipse deprehensus, multis hortantibus, & in primis Albino consule, indicium profitetur. fit reus magis ex aequo bonoque, quam ex iure gentium, Bomilcar, comes eius, qui Romam fide publica uenerat. At Iugurtha, manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra uerum niti, quam animaduertit, super gratiam, atque pecuniam suam inuidiam facti esse. igitur quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta uades dederat, regno magis, quam uadibus, consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, ueritus, ne reliquos populares metus inuaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumptum foret. & ipse paucis diebus profectus est, iussus a senatu Italia decedere. sed postquam Roma egressus est, fertur, ea

saepe

saepe tacitus respiciens, postremo dixisse: Urbem uenalem, & mature perituram, si emptorem in uenerit. Interim Albinus, renouato bello, com meatum, stipendium, aliaq., quae militibus usui forent, maturat in Africam portare; ac statim ipse profectus, uti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditioe, aut quouis modo bellum conficeret. At contra Iugurtha trahere omnia, & alias, deinde alias morae causas facere: polliceri deditioem, ac deinde metum simulare: instanti cedere, & paullo post, ne sui diffident, instare: ita belli modo, modo pacis mora consulem ludificare. Ac suere, qui tum Albinum haud ignarum consilij regis existimarent; neque ex tanta properantia tā facile tractum bellum socordia magis, quam dolo crederent. sed postquam, dilapso tempore, comitorum dies aduentabat; Albinus, Aulo fratre in castris propraetore relicto, Romam decessit. Ea tempestate Romae seditionibus tribunicij atrociter resp. agitabatur. L. Lucilius, & L. Annius, tribuni pl. resistentibus collegis, continuare magistratum nitentur: quae dissensio totius anni comitia impediabat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem propraetore in castris relicto supra diximus, aut consiendi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniae capiundae, milites mēse Ianuario ex hibernis in expeditionem euocat; magnisq. itineribus hieme aspera peruenit ad oppidum Suthul, ubi re

gis thesauri erant. quod quamquam, & facultate poris, & opportunitate loci, neque capi, neque obsideri poterat: (nā circum situm in praerupti montis extremo planicies limosa hiemalibus aquis paludem fecerat) tamen, aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet, aut cupidine caecus ob thesauros oppidi potiundi, uineas agere, aggerem iacere; aliaque, quae coepto usui forent, propere. At Iugurtha, cognita uanitate, atque imperitia legati, subdolos eius augere amentiam: misitare supplicantes legatos: ipse, quasi uitabundus, per saluosa loca, & tramites exercitum ductare. denique Aulum spe pactionis perpulit, uti, relicto Subule, in abditas regiones sese, ueluti cedentem, insequeretur: ita delicta occultiora forent, interea per homines callidos die, noctuq. exercitum tentabat: centuriones, ducesq. turmarum partim, uti transfugerent, corrumpere, alij, signo dato, locum uti desererent. quae postquam exsententia instruxit, intempesta nocte de improviso multitudine Numidarum Auli castra circumuenit. milites Romani, percussi tumultu insolito, arma capere: alij sese abdere: pars terrosos confirmare: trepidare: omnibus locis uis magna hostium: caeluni nocte, atque nubibus obscuratum: periculum anceps: postremo, fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. sed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors una Ligorum, cum duabus turmis Thracum, & paucis

paucis gregarijs militibus, transiere ad regem: & cetero primi pili tertiae legionis per munitionem, quam, uti defenderet, acceperat, locum hostibus introeundi dedit: eaq. Numidiae cuncti irrupere. nostri foeda fuga, plerique abiectis armis, proximum collem occupauere. nox, atque praeda castrorum, hostes, quo minus uictoria uterentur, remorata sunt. deinde Iugurtha postero die cū Aulo in colloquio uerba facit: tametsi ipsum cum exercitu fame, ferroq. clausum tenet, tamen se humanarum rerum memorem: si secum foedus faceret. incolumes omnes sub iugum missurum: praeterea, uti diebus decem Numidia decederet. Quae quamquam graua, & flagitij plena erant: tamen, quia mortis metu mutabantur, sicuti regi libuerat, pax conuenit. Sed, ubi ea Romae compta sunt; metus, atque maeror ciuitatem inuasere: pars dolere pro gloria imperij: pars insolitarum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infesti, ac maxime qui bello saepe praeclari fuerat; quod armatus dedecore potius, quam manu, salutem quaesierit. Ob ea consul Albinus, ex delicto fratris inuidiam, ac demum periculum timens, senatum de foedere consulebat: & tamen interim exercitui supplementum scribere: ab socijs & nomine Latino auxilia accersere, denique omnibus modis festinare. Senatus ita, uti par fuerat, decernit, suo atque populi iniussu nullum potuisse foedus fieri. consul impeditus a tribunjs pl. ne, quas

parauerat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. nam omnis exercitus, uti conuenerat, Numidia deductus in prouincia hiemabat. Postquam eò uenit; quamquam perse qui Iugurtham, & mederi fraternal inuidiae animo ardebat; cognitis militibus, quos, praeter fugam, soluto imperio, licentia, atque lasciuia corruerat, ex copia rerum statuit nihil sibi agendum. Interea Romae C. Mamilius Limitanus tribunus pl. rogationem ad populum promulgat, uti quaereretur in eos, quorum consilio Iugurtha senati decreta neglexisset; quiq. ab eo in legationibus, aut imperijs pecunias accepissent; qui elephantos, quiq. perfugas tradidissent; item, qui de pace, aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim conscij sibi, alij ex partim inuidia pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, quin illa, & alia talia placere sibi faterentur, occulte per amicos, ac maxime per homines nominis Latini, & socios Italicos impedimenta parabant. sed plebes, incredibile memoratu est, quam intenta fuerit, quamtaq. uirgationem iusserit, decreuerit, uoluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura reip. tanta libido in partibus erat. Igitur, ceteris metu percussis, M. Scaurus, quem legatum Bestiae fuisse supra docuimus, inter laetitiam plebis, & suorum fugam, trepida etiam tum ciuitate, cum ex Mamilij rogatione tres quaestores

itores rogarentur, effecerat, ut ipse in eo numero crearetur. sed, quaestione exercita asperere, uolenterq. ex rumore, & libidine plebis, ut saepe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat. Ceterum mos partium popularium, & senatus factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romae ortus est otio, atque abundantia earum rerum, quae prima mortales ducunt. nam ante Carthaginem deletam, populus, & senatus Replacide, modesteq. inter se remp. tractabant: neque gloriae, neque dominationis certamen inter ciues erat: metus hostilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. sed ubi illa formido mentibus decessit; scilicet ea, quae secundae res amant, lasciuia, atque superbia incessere. ita, quod in aduersis rebus optauerant, otium postquam adepti sunt, asperius, acerbiusq. fuit. namque coepere nobilitas dignitatem in superbiam, plebes libertatem in libidinem uertere: sibi quisque ducere, trahere, rapere. ita omnia in duas partes abstracta sunt. resp. quae media fuerat, dilacerata. ceterum nobilitas factione magis pollebat: plebis uis soluta, atque in multitudinem dispersa, minus poterat. paucorum arbitrio belli, domiq. agitabatur: penes eosdem aerarium, prouinciae, magistratus, gloriae, triumphiq. erant: populus militia, atque inopia urgebatur, praedas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parui liberi

rimilitum, uti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. ita cum potentia auaritia sine modo, modestiaque inuadere, polluere, & uasare omnia: nihil pensi, neque sancti habere, quoad semet ipsa praecipitauit. nam ubi primum ex nobilitate reperti sunt, qui ueram gloriam iniustae potentiae anteponerent: moueri ciuitas, & dissensio ciuilis, quasi permistio terrae, oriri coepit. Nam postquam Tiberius, & C. Gracchus, quorum maiores Punico atque alijs bellis multum reip. addiderant, uindicare plebem in libertatem, & paucorum scelera patefacere coepere: nobilitas noxia, atque eo percussa, modo per socios, ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis a plebe dimouerat, Gracchorum actionibus obuiam ierat: & primo Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caecium, tribunum pl. alterum, alterum triumuirum colonijs deducendis, cum M. Fulvio Flacco ferro necauerat. sane Gracchis, cupidine uictoriae, haud satis moderatus animus fuit. sed bono uinci satius est, quam malo more iniuriam uincere. Igitur ea uictoria nobilitas ex libidine sua usa, multos mortales ferro aut fuga extinxit; plusque in reliquum sibi timoris, quam potentiae, addidit. quae res plerumque magnas ciuitates pessumdedit: dum alteri alteros uincere quouis modo, & uictos acerbis ulcisci uolunt. Sed de studijs partium, & omnibus ciuitatis moribus si singillatim, aut promissa

gnitu-

gnitudine parem differere; tempus, quam res, maturius me deseret. quamobrem ad inceptum redeo. Post Auli foedus, exercitusque nostris foedam fugam, Metellus, & Silanus consules designati, prouincias inter se partiuerant: Metelloque Numidia euenerat, acri uiro, & quamquam aduerso populi partibus, fama tamen aequabili, & inuiolata. is ubi primum magistratum ingressus est; alia omnia sibi cum collega communia ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. igitur diffidens ueteri exercitui, milites scribere: praesidia undique accersere: arma, tela, equos, & cetera instrumenta militiae parare, ad hoc commeatum affatim, denique omnia, quae in bello uario, & multarum rerum egenti, usui esse solent. Ceterum ad ea patranda senatus auctoritate, socij, nomenque Latinum, & reges ultro auxilia mittendo, postremo omnis ciuitas summo studio adnitebatur. itaque, ex sententia omnibus rebus paratis, compositisque, in Numidiam profiscitur, magna spe ciuium, cum propter bonas artes, tum maxime quod aduersum diuitias inuictum animum gerebat; & auaritia magistratum ante id tempus in Numidia nostrae opes contusae, hostiumque auctae erant. sed, ubi in Africam uenit, exercitus ei traditur a Sp. Albino proconsule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens, lingua, quam manu, promptior, praedator ex socijs, & ipse praeda hostium, sine

sine imperio, & modestia habitus. ita imperatori nouo plus ex malis moribus sollicitudinis, quam ex copia militū auxiliij, aut bonae spei, accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam & aestiuorum tempus comitiorum mora imminuerat; & expectatione euentus, ciuium animos intentos perturbabat; non prius bellum attingere, quam maiorum disciplina milites laborare coegisset. nam Albinus, Auli fratris, exercitusq. clade percussus, postquam decreuerat non egredi prouincia, quantum temporis aestiuorum in imperio fuit, plerumque milites in statiuis castris habebat; nisi cum odor, aut pabuli egestas locum mutare subegerat, sed neque more militari uigiliae ducebantur: uti cuique libebat, ab signis aberat. lixae permixti cum militibus diu, noctuq. uagabantur: & palantes agros uastare, uillas expugnare, pecoris, & mancipiorum praedas certatim agitare: eaq. mutare cum mercatoribus uino aduelticio, & alij talibus praeterea, frumentum publice datum uendere, panem in dies mercari: postremo, quaecumque dici, aut fingi queunt ignauiae, luxuriaeq. probra, in illo exercitu cuncta fuere, & alia amplius. sed in ea difficultate Metellum non minus, quam in rebus hostilibus, magnum, & sapientem uirum fuisse comperior, tamta temperantia inter ambitionem, sacuitiamq. moderatum: namque edicto primum adiumenta ignauiae sustulisse, ne quisquam in castris panem, aut quem alium

coctum

coctum cibum uenderet: ne lixae exercitum sequerentur: ne miles gregarius in castris, ne ue in agmine seruum, aut iumentum haberet: ceteris arte modum statuisse: praeterea, transuersis itineribus quotidie castra mouere: iuxta ac si hostes adessent, uallo, atque fossa munire: uigilias crebras ponere, & eas ipse cum legatis circuire: itē in agmine in primis modo, modo in postremis, saepe in medio adesse, ne quisquam ordine egredereetur: ut, cum signis frequentes incederent, miles cibum, & arma portaret. ita prohibendo a delictis magis, quam uindicando, exercitum breuiter confirmauit. Interea Iugurtha ubi, quae Metellus, agebat ex nuncijs accepit; simul de innocentia eius certior Romae factus, diffidere suis rebus, ac tum demum ueram deditiōem facere conatus est. igitur legatos ad consulem cum supplicijs mittit, qui tantummodo ipsi, liberisq. uitam peterent, alia omnia dederent populo R. Sed Metello iam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, nouarum rerum audum esse. itaque legatos alium ab alio diuersos aggreditur: ac paulatim tentando, postquam opportunos sibi cognouit, multa pollicendo persuadet, uti Iugurtham maxime uiuum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent: ceterum palam, quae ex uoluntate forent, regni nunciari iubet. deinde ipse paucis diebus, intento, atque infesto exercitu in Numidiam procedit: ubi,

con-

contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora, cultoresq. in agris erant: ex oppidis, & municipalibus, praefecti regis obviam procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare, postremo omnia, quae imperarentur, facere. neque Metellus iccirco minus, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorari omnia, illa deditiois signa ostentui credere, & insidijs locum tentare. itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum, & sagittariorum delecta manu apud primos erat: in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in utrumque latus auxiliarios equites tribunus legionum, & praefectis cohortium disperserant: ut cum his permixti uelites, quocumque accederent, equitatus hostium propulsarent. nam in Iugurtha tamtus dolus, tantaq. peritia locorum, & militiae inerat, ut, absens an praesens, pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud longe ab eo itinere, quod Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum uenali-um totius regni maxime celebratum; ubi & incolere, & mercari consueuerant Italici generis multi mortales. huc consul, simul tentandi gratia, & si paterentur opportunitates loci, praesidium imposuit: praeterea imperauit frumentum, & alia, quae bello usui forent, comportare: ratus id, quod res mouebat, frequentiam negotiatorum, & commeatum uisurum exercitum, et iam paratis

tis rebus munimento fore. Inter haec negotia Iugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare: praeter suam, liberorumq. uitam, omnia Metello dedere. quos item consul, uti priores, illectos ad proditionem domum dimittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri, & inter eas moras promissa legatorum expectare. Iugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac suis se artibus tentari animaduertit; quippe cui uerbis pax nunciabatur, ceterum re bellum aspernum erat, urbs maxima alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati; coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. igitur, explorato hostium itinere, in spe uictoriae adductus ex opportunitate loci, quam maximas potest copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli anteuenit. Erat in ea parte Numidiae, quam Adherbal in diuisione possederat, flumen a meridie oriens, nomine Muthul: a quo mons aberat ferme millia passuum x tractu pari, uastus ab natura, et humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur in immensum pertingens, uestitus oleastro, ac myrtetis, alijsq. generibus arborum, quae humi arido, atque arenoso gignuntur. media autem planities deserta, paenuria aquae, praeter flumini propinqua loca. ea consita arbutis, pecore atque cultoribus frequentantur. igitur in eo colle, quem transuerso itinere porrectum docuimus. Iugurtha exte-

extenuata suorum acie confedit : elephantis, et parti copiarum pedestrium Bomilcarem praefecit : eumq. edocet, quae ageret : ipse propior montem cum omni equitatu, & peditibus delectis suos collocat : dein singulas turmas, & manipulos circiens monet, atque obtestatur, uti memores pristinae uirtutis, uictoriae, sese, regnumq. suum ab Romanorum auaritia defendant : cum ijs certam fore, quos antea uictos sub iugum miserint : ducem illis, non animum, mutatum : quae ab imperatore decuerint, omnia suis prouisa : locum superiorem, uti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum conferebant : proinde parati, intentiq. essent, signo dato, Romanos inuadere : illum diem aut omnes labores, & uictorias confirmaturum, aut maximarum aerumnarum initium fore. ad hoc uirum, uti quemque ob militare facinus pecunia, aut honore extulerat, commonefacere beneficij sui, & eum ipsum alij ostentare : postremo, pro cuiusque ingenio pollicendo, minitendo, obtestando, alium alio modo excitare : cum interim Metellus, ignarus hostium, monte degrediens cum exercitu confpicatur. primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet, (nam inter uirgulta equi, Numidaeq. confederant, neque plane occultati humilitate arborum, & tamen, quidnam esset, incerti, cum natura loci, tum dolo ipsi, atque signa militaria, obscurati) dein, breui cognitis insidijs,

pau-

paullisper agmen constituit. ibi commutatis ordinibus, in dextro latere, quod proximum hostibus erat, triplicibus subsidijs aciem instruxit : inter manipulos funditores, & sagittarios dispersit : equitatum omnem in cornibus locat : ac pauca pro tempore milites cohortatus, aciem, sicuti instruxerat, transuersis principijs in planum deducit. sed, ubi Numidas quietos, neque colle degredi animaduertit, ueritus ex anni tempore, & inopia aquae, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus, et parte equitum praemisit ad flumen, uti locum castris ante caperet, existimans hostes crebro impetu, & transuersis proelijs iter suum remoraturus, & quonia armis diffident, lassitudinem & sitim militum tentaturos. deinde ipse pro re, atque loco, sicuti monte descenderat, paulatim procedere : Marium post principia habere : ipse cum sinistrae alae equibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Iugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos praetergressum uidet, praesidio quasi duum millium peditum montem occupat, qua Metellus descenderat : ne forte cedentibus aduersarijs receptui, ac post munimento foret : dein, repente signo dato, hostes inuadit. Numidae alij postremos caedere : pars a sinistra, ac dextra tentare : insensu adesse, atque instare, omnibus locis Romanos ordines conturbare. quorum etiam qui firmioribus animis obuij hostibus fuerant, ludificati incerto

I proelio

proelio ipsi modo eminus sauciabantur, neque contra ferendi aut confendi manum copia erat. an te iam docti ab Iugurtha equites, ubi Romanorum turma insequi coeperat, non confertim, neque in unum sese recipiebant, sed alius aliò quam maxime diversi. ita numero priores, si a persequendo hostes deterrere nequuerant, desiectos ab tergo, aut lateribus circumueniebant: sin opportunior fugae collis, quam campi fuerant; eò uero consueti Numidarum equi facile inter uirgulta euadere; nostros asperitas, & insolentia loci retinebat. ceterum facies totius negotij uaria; incerta, foeda, atque miserabilis. dispersi a suis, pars cedere, alij insequi: neque signa, neque ordines obseruare: ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere, ac propulsare: arma, tela, equi, uiri, hostes, ciues permixti, nihil consilio, neque imperio agi: fors omnia regere. itaque multum diei processerat, cum etiam tum euentus in incerto erat. denique, omnibus labore, & aestu languidis, Metellus, ubi uidet Numidas minus instare, paullatim milites in unum conducit: ordines restituit, & cohortes legionarias quattuor aduersus pedes hostium collocat. eorum magna pars superioribus locis fessa confederat. simul orare, & hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostes fugientes uincere: neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quò cedentes tenderent: in armis omnia sita. Sed nec Iugurtha quidem interea quietus

tus erat: circuire, hortari, renouare proelium, & ipse cum delectis tentare omnia: subuenire suis, hostibus dubijs instare; quos firmos cognouerat, eminus pugnando retinere. Eo modo inter se duo imperatores, summi uiri, certabant. ipsi pares, ceterum opibus disparibus. nam Metello uirtus militum erat, locus aduersus: Iugurthae alia omnia, praeter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intelligunt neque sibi profugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; & iam die uesper aderat; aduerso colle, sicuti praeceptum fuerat, euadunt. amisso loco Numidae fusi, fugatiq. pauci interiere: plerosque uelocitas, & regio hostibus ignara tutata sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, & parti copiarum pedestrium praefectum ab Iugurtha supra diximus, ubi eum Rutilius praeteregressus est, paullatim suos in aequum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quò praemissus erat, festinans pergit, quietus, uti res postulabat, aciem exornat: neque remittit interim, quid ubique hostis ageret, explorare. postquam Rutilium consedissee iam, & animo uacuum accepit, simulq. ex Iugurthae proelio clamorem augeri, ueritus ne legatus, cognitare, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam diffidens uirtuti militum arde statuerat, quo hostium itineri officeret, latius porrigit; eòq. modo ad Rutilij castra procedit. Romani ex improviso pulueris uim magnam animaduertunt. nam prospectum ager arbusibus confitus

prohibebat. & primo rati humum aridam uento
 agitari: post, ubi aequabilem manere, & sicuti ac-
 cies mouebatur, magis magisq. appropinquare
 uident; cognita re properantes arma capiunt, ac
 pro castris, sicuti imperabatur, consistunt. de-
 inde, ubi propius uentum est, utrinque magno cla-
 more concurrunt. Numidae tantummodo remora-
 ti, dum in elephantis auxilium putant, postquam
 eos impeditos ramis arborum, atque ita disiectos
 circumueniri uident, fugam faciunt: ac plerique,
 abiectis armis, collis, aut noctis, quae iam aderat,
 auxilio integri abeunt. elephantum quattuor capti,
 reliqui omnes, x l. numero, interfecti. At Roma-
 ni quamquam itinere, atque opere castrorum, &
 proelio fessi, lassiq. erant: tamen, quod Metellus
 amplius opinione morabatur, instructi, intentiq.
 obuiam procedunt. nam dolus Numidarum nihil
 languidi, neque remissi patiebatur, ac primo ob-
 scura nocte, postquam haud procul inter se erant,
 strepitu, uelut hostes aduentaret, alteri apud al-
 teros formidinem simul, & tumultum facere: &
 paene imprudentia admissum facinus misera-
 bile, ni utrinque praemissi equites rem explorauis-
 sent. igitur pro metu repente gaudium exortum.
 milites alius alium laeti appellant, acta edo-
 cent, atque audiunt: sua quisque fortia facta ad
 caelum effert. Quippe res humanae ita sese habet:
 in uictoria uel ignaui gloriari licet: aduersae res
 etiam bonos detrectant. Metellus in iisdem castris
 quattriduo

quattriduo moratus, saucios cum cura refecit, me-
 ritos in proelijs more militiae donat, uniuersos in
 concione laudat, atque agit graitas: hortatur, ad
 cetera, quae leuia sunt, parem animum gerant:
 pro uictoria satis iam pugnatum, reliquos labores
 pro praeda fore. tamen interim transfugas, &
 alios opportunos, Iugurtha ubi gentium, aut quid
 agitaret, cum paucis ne esset, an exercitum habe-
 ret, ut sese uictus gereret, exploratum misit. At
 ille sese in loca saltnosa, & natura munita rece-
 rat: ibiq. cogebat exercitum numero hominum
 ampliozem, sed hebetem, infirmum, agri ac pe-
 coris magis, quam belli, cultorem. id ea gratia
 eueniebat, quod praeter regios equites nemo om-
 nium Numidarum ex fuga regem sequitur: quod
 cuiusque animus fert, eo discedunt: neque id flagi-
 tium militiae ducitur. ita se mores habent. Igitur
 Metellus, ubi uidet animum regis etiam tum fe-
 rocem esse; bellum renouari, quod nisi ex illius lu-
 bidine geri non posset; praeterea iniquum certa-
 men sibi cum hostibus esse; minore detrimento il-
 los uinci, quam suos uincere: statuit non proelijs,
 neque acie, sed alio more bellum gerendum. ita-
 que in loca Numidiae opulentissima pergit: agros
 uastat: multa castella, & oppida, temere munita,
 aut sine praesidio, capit, incenditq.: puberes inter-
 fici iubet, alia omnia militum esse praedam. ea for-
 midine multi mortales Romanis dediti obsides: fru-
 mentum, & alia, quae usui forent, assatim prae-
 bita:

Vita: ubicumque res postulabat, praesidium impostum. Quae negotia multo magis, quam proelium male pugnatum ab suis, regem terrebant. quippe cuius spes omnis in fuga sita erat, sequi cogebatur; & qui sua loca defendere nequiebat, in alienis bellum gerere. tamen ex inopia, quod optimum uidebatur, consilium capit: exercitum plerumque in iisdem locis opperiri iubet: ipse cum electis equitibus Metellum sequitur: nocturnis, & auis itineribus ignoratus, Romanos palantes repente aggreditur. eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: et Numidae prius quam ex castris subueniretur, sicuti iussi erant, in proximos colles discedunt. Interim Romae gaudium ingens ortum cognitis Metelli rebus: ut seseque, et exercitum more maiorum gereret: in aduerso loco uictor tamen uirtute fuisset: hostium agro potiretur: Iugurtham, magnificum ex Auli socordia, spem salutis in solitudine, aut fuga coegisset habere. itaque senatus ob ea feliciter acta dijs immortalibus supplicia decernere: ciuitas trepida antea, sollicita de belli euentu, laeta agere: de Metello fama praeclara esse. Igitur eo intentior ad uictoriam niti: omnibus modis festinare: cauere tamen, necubi hosti opportuno feret: meminisse, post gloriam inuidiam sequi. ita, quo clarior, eo magis anxius erat: neque post insidias Iugurthae effuso exercitu praedari. ubi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equi-

equitatu praesidium agitabant: exercitus partem ipse, reliquos Marius ducebat. sed igni magis, quam praeda, ager uastabatur. duobus locis haud longe inter se castra faciebant. ubi ui opus erat, cuncti aderant: ceterum, quo fuga, atque formido latius cresceret, diuersi agebant. Eo tempore Iugurtha per colles sequi: tempus, aut locum pugnae quaerere: qua uenturum hostem audierat, pabulum, & aquarum fontes, quorum paucuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum Mario ostendere: postremos in agmine tentare, ac statim in colles regredi: rursus alij, post alij minitari: neque proelium facere, neque otium pati, tantummodo hostem ab incepto retinere. Romanus imperator ubi se dolis fatigari uidet, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; urbem magnam, & in ea parte, qua sita erat, arcem regni, nomine Zamam, statuit oppugnare, ratus id, quod negotium poscebat, Iugurtham laborantibus suis auxilio uenturum, ibique proelium fore. At ille, quae parabantur, a perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum anteuenit: oppidanos hortatur, moenia defendant, additis auxilio perfugis: quod genus ex copijs regis, quia fallere nequibat, firmissimum erat. praeterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu adfore. ita compositis rebus, in loca quammaxime occulta discedit, ac post paulo cognosci, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum. quod oppidum pri-

*mum omnium post malam pugnam ab rege defece-
 rat. eò cum delectis equitibus noctu pergit, & ià
 egredientibus Romanis in porta pugnam facit: si-
 mul magna uoce Siccenses hortatur, uti cohortes
 ab tergo circumueniant: fortunam illis praeclari
 facinoris casum dare, si id fecerint: postea sese in
 regno, illos in libertate sine metu acturos.
 Ac ni Marius signa inferre, atque euadere oppi-
 do properauisset, profecto cuncti, aut magna pars
 Siccensium fidem mutauissent. tanta mobilitate se
 se Numidae gerunt. sed milites Iugurthini paulli-
 sper ab rege sustentati, postquam maiore ui hostes
 urgent, paucis amissis profugi discedunt. Marius
 ad Zamam peruenit. id oppidum in campo situm,
 magis opere, quàm natura munitum erat, nul-
 lius idoneae rei egens, armis uirisq. opulentum
 igitur Metellus, pro tempore, atque loco parati-
 rebus, cuncta moenia exercitu circumuenit: legi-
 tis imperat, ubi quisque curaret: deinde, signo ca-
 to, undique simul clamor ingens oritur. neque ia-
 res Numidas terret: insensu, intentiq. sine tu-
 multu manent: proelium incipitur. Romani pro-
 ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapili-
 bus pugnare: alij succedere, ac murum modo uf-
 fodere, modo scalis aggredi, cupere proelium na-
 nibus facere. Contra ea oppidani in proximo. sa-
 xa uoluere, sudes, pilas; praeterea picem, & sul-
 phure taedam mistam ardenti mittere. sed ne illos
 quidem, qui procul manserant, timor anim satis
 muni-*

*muniuerat. nam plerosque iacula, tormentis, aut
 manu emissa, uulnerabant: pariq. periculo, sed
 fama impari, boni, atque ignaui erant. Dum a-
 pud Zamam sic certatur, Iugurtha ex improuiso
 castra hostium cum magna manu inuadit: remis-
 sis, qui in praesidio erant, & omnia magis, quàm
 proelium, expectantibus, portam irrumpit. At
 nostri, repentino metu perculsi, sibi quisque pro-
 moribus consulunt: alij fugere, alij arma capere:
 magna pars uulnerati, aut occisi. ceterum ex o-
 mni multitudine non amplius XL. memores no-
 minis Romani, grege facto locum cepere paullo,
 quàm alij, editiorem: neque inde maxima ui de-
 pelli quiuerunt: sed tela eminus missa remittere,
 pauci in pluribus minus frustrari: sin Numidae
 propius accessissent, ibi uero uirtutem ostendere,
 & eos maxima ui caedere, fundere, atque fugare.
 Interim Metellus, cum acerrime rem gereret, cla-
 morem & tumultum hostilem a tergo accepit: de-
 inde, conuerso equo, animaduertit fugam ad se uer-
 sum fieri. quae res indicabat populares esse. igitur
 equitatum omnem ad castra properare misit, ac sta-
 tim C. Marium cum cohortibus sociorum; eumq.
 lacrymans per amicitiam, perq. remp. obsecrat,
 ne quam còtumeliam remanere in exercitu uicto-
 re, ne ue hostes inultos abire sinat. ille breui man-
 data efficit. at Iugurtha munimento castrorum
 impeditus, cum alij super uallum praecipitaren-
 tur, alij in angustijs ipsi sibi properantes office-
 rent,*

rent, multis amissis in loca munita sese recipit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu reuertitur. Igitur postero die, prius quam ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis aduentus erat, pro castris agitare iubet: portas, & proxima loca tribunis dispergit: deinde ipse pergit ad oppidum, atque, uti superiore die, murum aggreditur. Interim Iugurtha ex occulto repente nostros inuadit, qui in proximo locati fuerant, paulisper territi perturbantur: reliqui cito subueniunt, neque diutius Numidae resistere quiniissent, ni pedites cum equitibus permisti, magnam cladem congressu facerent: quibus illi freti, non uti equestri proelio solet, sequi, dein cedere, sed aduersis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem: ita, expeditis peditibus suis, hostes paene uictos dare. Eodem tempore apud Zamam magna uicertabatur. ubi quisque legatus, aut tribunus curabat, eo acerrime niti, neque alius in alio magis, quam in se, spem habere: pariterque oppidani agere, oppugnare, aut parare omnibus locis: auidius alteri alteros sauciare, quam semet tegere: clamor permixtus hortatione, laetitia, gemitu: item strepitus armorum ad caelum ferri: tela utrinque uolare, sed illi, qui moenia defendebant, ubi hostes paululum modo pugnam remiserant, intenti proelium equestre prospectabant. eos, uti quaeque Iugurthae res erant, lactos modo, modo pauidos:

ani-

animaduertes: ac, sicuti a suis audiri, aut cerni possent, monere alij, alij hortari, aut manu significare, aut niti corporibus: huc, & illuc, quasi uitabundi, aut iacientes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum est, (nam is in ea parte curabat) consulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu, regis proelium uisere. ita, illis studio suorum astrictis, repente magna uimurum aggreditur: & iam scalis egressi milites, prope summa ceperant, cum oppidani concurrunt, lapidesque, & ignem, praeterea alia tela ingerunt. nostri primo resistere: deinde, ubi unae, atque alterae scalae comminutae, qui superfet erant afflicti sunt: ceteri, quoquo modo potuere, pauci integri, magna pars confecti uulneribus, abeunt. denique utrinque proelium nox diremit. Metellus postquam uidet frustra inceptum, neque oppidum capi, neque Iugurtham, nisi ex insidijs, aut suoloco pugnam facere, & iam aestatem exactam esse, ab Zama discedit; & in ijs urbibus, quae ab rege defecerant, satisque munitae loco, aut moenibus erant, praesidia imponit. ceterum exercitum in prouincia, quae proxima est Numidiae, hiemandi gratia collocat. neque id tempus ex aliorum more quieti, aut luxuriae concedit, sed, quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis uti parat. igitur Bomilcarem, qui Romae cum Iugurtha fuerat, & inde, uadibus datis,

de

de Massiuæ nece, clam iudicium fugerat, quòd ei per maximam amicitiam maxima copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur: ac primo efficit, uti ad se colloquendi gratia occultus ueniat: deinde, fide data, si Iugurtham uiuum, aut necatum sibi tradidisset, fore, ut illi senatus impunitatem, & sua omnia concederet, facile Numidæ persuadet, cum ingenio infido, tum metuèri, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur. is, ubi primum opportunum fuit, Iugurtham anxium, ac miserantem fortunas suas accedit: monet, atque lacrymans obtestatur, uti aliquando sibi, liberisque, & genti Numidarum, optime meritaè, prouideat: omnibus proelijs sese uictos, agrum uastatum, multos mortales captos, occisos, regni opes comminutas esse: satis sacpe iam & uirtutem militum & fortunam tentatam: caueat, ne, illo cunctante, Numidæ sibi consulant. his, atque talibus alijs ad deditiõnem animum regis impellit. mittuntur ad imperatorem legati, qui Iugurtham imperata facturum dicerent, ac sine ulla pactione sese, regnumq. suum in illius fidè tradere. Metellus prope cunctos senatorij ordinis ex hibernis accersiri iubet: eorum, atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. ita more maiorum, ex consilij decreto, per legatos Iugurthæ imperat, argenti pondo ducenta millia, elephantos omnes, equorum, & armorum aliquantulum. Quæ postquam

sine

sine mora facta sunt, iubet omnes perfugas uinctos adduci. eorum magna pars, uti iussum erat, adducti: pauci, cum primum deditio coepit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Iugurtha, ubi armis, uirisq., & pecunia spoliatus est, cum ipse ad imperandum Tisdrum uocaretur, rursus coepit flectere animum suum, & ex mala conscientia digna timere. denique, multis diebus per dubitationem consumptis, cum modo taedio rerum aduersarum omnia bello potiora duceret; interdum secum ipse reputaret, quam grauis casus in seruitium ex regno foret; multis, magnisque. praesidijs nequidquam perditis, de integro bellum sumit. & Romæ senatus, de prouincijs conuulsus, Numidiam Metello decreuerat. Per idem tempus Vticae forte C. Mario, per hostias dijs supplicanti, magna, atque mirabilla portendi haruspex dixerat: proinde, quæ animo agitabat, fretus dijs ageret: fortunam quam saepissime experiretur: cuncta prospere euentura. At illum iam antea consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, praeter uetustatem familiae, alia omnia abunde erant, industria, probitas, militiae magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, libidinis, & diuitiarum uictor, tantummodo gloriae auidus. sed is natus, & per omnem pueritiam Arpini alitus, ubi primum aetas militiae patiens fuit, stipendijs faciundis, non Græcæ facundia, neque urbanis munditijs sese exercuit:

ita inter artes bonas integrum ingenium breui adolent. ergo ubi primum tribunatum militum a populo petit, plerisque faciem eius ignorantibus facile notus per omnes tribus declaratur. deinde ab eo magistratu alium post alium sibi peperit: semperq. in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. tamen is ad id locorum talis uir (nam postea ambitione praeceptus datus est) consulatum appetere non audebat. etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat: nouus nemo tam clarus, neque tam egregius factus erat, quin is indignus illo honore, & quasi pollutus haberetur. igitur, ubi Marius baruspici dicta eodem, quod cupido animi hortabatur, intendere uidet, ab Metello petendi gratia missionem rogat: cui quamquam uirtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemptor animus, & superbia, commune nobilitatis malum. itaque primum commotus insolitare, mirari eius consilium, & quasi per amicitiam mone-re, ne tam praua inciperet, neu super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupienda esse: debere illi res suas satis placere: postremo caueret id petere a populo R. quod illi iure negaretur. postquam haec, atque alia talia dixit, neque animus Marij flectitur; respondit, ubi primum potuisset per negotia publica, facturum sese, quae peteret. ac postea saepius eadem postulanti fertur dixisse,

dixisse, ne festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter xx. quae res Marium cum pro honore, quem affectabat, tum contra Metellum uehementer accenderat. ita cupidine, atque ira, pessimis consultoribus, grassari: neque facto ullo, neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret: milites, quibus in hibernis praeerat, laxiore imperio, quam antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticae erat, crimino-se simul ac magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitus si sibi permitteretur, paucis diebus Iugurtham in catenis habiturum: ab imperatore consulto bellum trahi, quod homo inanis, & regiae superbiae, imperio nimis gauderet. quae omnia illis eo firmiora uidebantur, quod diuturnitate belli res familiares corruperant: & animo cupienti nihil satis festinatur. Erat praeterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Manafibalis filius, Massanisae nepos, quem Micipsa testamento secundum heredem scripserat, morbis confectus, & ob eam causam mente paululum imminuta. cui Metellus petenti regum more, ut sellam iuxta poneret, item postea custodiae causa turmam equitum Romanorum, utrumque negauerat: honorem, quod eorum modo foret, quos populus R. reges appellauisset: praesidium, quod contumeliosum in eos foret, si equites Romani,

mani, satellites Numidae traderentur. hunc Marius anxium aggreditur, atque hortatur, ut contumeliarum in imperatorem cum suo auxilio pae- nas petat: hominem ab morbo animo parum uali- do secunda oratione extollit: illum regem, ingen- tem uirum, Massaniae nepotem esse: si Iugurtha captus, aut occisus foret, imperium Numidiae si- ne mora habiturum: id adeo mature posse eueni- re, si ipse consul ad id bellum missus foret. itaque & illum, & equites Romanos, milites, & nego- tiatores, alios ipse, plerosque spes pacis impellit, uti Romam ad suos necessarios aspere in Metellum de bello scribant, Marium imperatorem poscant. sic a multis illi mortalibus honestissima suffraga- tione consulatus petebatur. simul ea tempestate plebes, nobilitate fusa, per legem Mamiliam nouos extollebat. ita cuncta procedere. Interim Iugurtha, postquam, omissa deditio, bellum inci- pit, cum magna cura parare omnia, festinare, co- gere exercitum: ciuitates, quae ab se defecerant, formidine, aut ostentando praemia affectare: com- munire suos locos: arma, tela, aliaque, quae spe pa- cis amiserat, reficere, aut commercari: seruitia Romanorum allicere, & eos ipsos, qui in praesi- dijs erant, pecunia tentare: prorsus nihil intactū, neque quietum pati: cuncta agitare: igitur Vac- censes, quod Metellus initio, Iugurtha pacifican- te, praesidiū imposuerat, fatigati regis supplicij, neque antea uoluntate alienati, principes ciuita- tis

tis inter se coniurant: (nam uulgus, uti plerumque solet, & maxime Numidarum, ingenio mobili, seditiosum, atque discordiosum erat, cupidum no- uarum rerum, quieti & otio aduersum) dein, compositis inter se rebus, in diem tertium consti- tuunt, quod is festus celebratusque per omnem Afri- cam ludum & lasciuiam magis, quam formidi- nem, ostentabat. sed, ubi tempus fuit, centurio- nes, tribunosque militares, & ipsum praefectum oppidi T. Turpiliū Silanum, alius alium domos suos inuitant: eos omnes, praeter Turpiliū, in- ter epulas obtruncant: postea milites palantes, incermos, quippe in tali die, & sine imperio, aggre- diuntur. idem plebes facit, pars edocli ab nobilitate, alij studio talium rerum incitati, quae acta, consiliūque. ignorantibus tumultus ipse, & res no- uae satis placebant. Romani milites, percussi im- promisso metu, incerti ignarique, quid potissimum fa- cerent, trepidare. arcem oppidi, ubi signa, & scuta erant, praesidium hostium, portae ante clausae fugam prohibebant. ad hoc mulieres, puerique, pro tectis aedificiorum saxa, & alia, quae locus praeebat, certatim mittere. ita neque caue- ri anceps malum, neque a fortissimis infirmissi- mo generi resisti posse: iuxta boni, mali que, stre- nui, & imbecilles multi obtruncari. in ea tanta asperitate, saeuissimis Numidis, & oppido undi- que clauso, Turpilius praefectus unus ex omnibus Italicis profugit intactus: id misericordia ne hospi-

tis, an pactione, an casu ita euenerit, parum comperimus: nisi, quod illi in tanto malo turpis uita integra fama potior fuit, improbus instabilisq. uidetur. Metellus, postquam de rebus Vaccae actis comperit, paullisper maestus e conspectu abit: deinde, ubi ira, & aegritudo permitta sunt, cum maxima cura ultimum ire iniurias festinat. legionem, cum qua hiemabat, & quam plurimos potest Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit: & postera die circiter horam tertiam peruenit in quamdam planitiem, locis paullo superioribus circumuentam. ibi milites fessos itineris magnitudine, & iam abnuentes omnia, docet oppidum Vaccam non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem aequo animo pati, dum pro ciuibus suis, uiris fortissimis, atque miserimis, poenas caperēt. praeterea praedam benigne ostentat. sic animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quam arctissime pergere, & signo occultare iubet. Vaccenses ubi animaduertente ad se uorsum exercitum pergere, primo, uti res erat, Metellum esse rati portas clausere: deinde, ubi neque agros uastari, & eos, qui primi aderāt, Numidas equites uident; rursum Iugurtham arbitrati, cum magno gaudio obuij procedunt. equites peditesque, repente signo dato, alij uulgum effusum oppido caedere: alij ad portas festinare: pars turre capere: ira, atque spes praedae amplius, quam lassitudo, posse. ita Vaccenses biduum modo

ex

ex perfidia laetati: ciuitas magna, atque opulens poenae cuncta, aut praedae fuit. Turpilius, quem praefectum oppidi unum ex omnibus profugisse si pra ostendimus, iussus a Metello causam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus, uerberatusq. poenas capite soluit. nam is ciuis ex Latio erat. Per idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Iugurtha deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus regi, & ipse eum suspiciens, nouas res cupere: ad perniciem eius dolum quaerere: diu noctuq. fatigare animum. denique, omnia tentando, socium sibi adiungit Nabdalsam, hominem nobilem, magis opibus clarum, acceptumq. popularibus suis: qui plerunque seorsum ab rege exercitum ducere, & omnes res exsequi solitus erat, quae Iugurthae fesso, aut maioribus adstricto superauerant: ex quo illi gloria, opesque inuentae. igitur utriusque consilio dies insidijs statuitur: cetera, uti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quem inter hiberna Romanorum iussus habebat, ne ager inultis hostibus uastaretur. is postquam, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non uenit; metusq. rem impediebat; Bomilcar simul cupidus incepta patrandi, & timore socij anxius, ne, omisso uetere consilio, nouum quaereret; litteras ad eum per homines fideles mittit: in quibus molliorem, socordiamq. uiri accusare: testari deos, per quos iurasset: monere, ne praemia Metelli in partem suam

K 2 con-

conuerteret: Iugurthae exitium adesse: ceterum, sua ne, an uirtute Metelli periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo suo, praemia, an cruciatum mallet. sed cum eae litterae allatae, forte Nabdalsa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat: ubi, cognitis Bomilcaris uerbis, primo cura eum, deinde, uti aegrum animum solet, somnus cepit. erat ei Numida quidam negotiorum curator fidus, acceptusque, et omnium consiliorum, nisi nouissimi, particeps. qui postquam allatas litteras audiuit, ex consuetudine ratus opera, aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introiuit: & dormiente illo, epistolam, super caput in puluino temere positam, sumit, ac perlegit; dein propere, cognitis insidijs, ad regem pergit. Nabdalsa, post paullo experrectus, ubi neque epistolam reperit, & rem omnem, uti acta erat, ex perfugis cognouit; primo indicem persequi conatus; postquam id frustra fuit, Iugurtham placandi gratia accedit: dicit, quae ipse parauisset facere, perfidia clientis sui praeuenta: lacrymans obtestatur per amicitiam, perque sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet. ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placide respondit. Bomilcare, alijsque multis, quos socios insidiarum cognouerat, interfectis, iram oppreserat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur. neque post id locorum Iugurthae dies, aut nox ulla quieta fuit: neque loco, neque mortali cuiquam, aut

aut tempori satis credere: ciues, hostesque. iuxta metuere: circumspectare omnia, & omni strepitu pauescere: alio, atque alio loco saepe contra decus regium noctu requiescere: interdum somno excitus, arreptis armis tumultum facere: ita formidine, quasi uecordia, exagitari. Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris, & indicio patefacto ex perfugis cognouit, rursus tamquam ad integrum bellum cuncta parat, festinatque. Marium, fatigantem de profectioe, simul & inuitum, & offensum sibi parum idoneum ratus, domum dimittit. & Romae plebes, litteris, quae de Metello ac Mario missae erant, cognitis, uolenti animo de ambobus acceperant. imperatori nobilitas, quae antea decori fuerat, inuidiae esse: at illi alteri generis humilitas fauorem addiderat: ceterum in utroque magis studia partium, quam bona, aut mala sua, moderari. praeterea seditiosi magistratus uulgus exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcescere, Marij uirtutem in maius celebrare. denique plebes sic accensa, uti opifices, agrestesque omnes, quorum res, fidesque in mambus sitae erant, relictis operibus frequentarent Marium, & sua necessaria post illius honorem ducerent. ita percussa nobilitate, post multas tempestates nouo homini consulatus mandatur: & postea populus a tribuno pl. L. Manlio Mantino rogatus, quem uellet cum Iugurtha bellum gerere, frequens Marium iussit: sed senatus paullo ante Metello Numidiam

decreuerat. ea res frustra fuit. Eodē tempore Iugurtha, amissis amicis, quorum plerosque ipse necauerat, ceteri formidant, pars ad Romanos, alij ad regem Bocchum profugerant; cum neque bellum geri sine ministris possent, et nouorum fidem in tanta perfidia ueterum experiri periculosum duceret, uariis incertisq. agitabatur: neque illi res, neque consilium, aut quisquam hominum satis placebat: itinera, praefectosq. in dies mutare: modo aduersum hostes, interdū in solitudines pergere: saepe in fuga, ac post paullo spem in armis habere: dubitare, uirtuti, an fidei popularium minus crederet. ita, quocumque intenderat, res aduersae erant. Sed inter eas moras repente sese Metellus cum exercitu ostendit. Numidae ab Iugurtha pro tempore parati, instructiq. sunt: deinde proelium incipitur. qua in parte rex pugnae adfuit, ibi aliquamdiu certatum: ceteri omnes eius milites primo congressu pulsī, fugatiq. Romani signorum, et armorum, & aliquanto numero hostium potiti. nam ferme Numidas in omnibus proelijs magis pedes, quam arma, tutati sunt. Ea fuga Iugurtha impensius modo rebus suis diffidens, cum per fugis, & parte equitatus in solitudines, dein Thalam peruenit, in oppidum magnū, & opulentum: ibiq. plerique thesauri, filiorum eius multus pueritiae cultus erat. quae postquam Metello comperta sunt, quamquam inter Thalam, flumenq. proximum, in spatio millium

quin-

quingenta, loca arida, atque uasta esse cognouerat, tamen spe patrandi belli, si eius oppidi potitus foret, omnes asperitates superuadere, ac naturam etiam uincere aggreditur. igitur omnia iumenta sarcinis leuari iubet, nisi frumento dierum x. ceterum ut res modo, & alia aquae idonea portari. praeterea conquirat ex agris quam plurimum potest domiti pecoris: eoq. imponit uasa cuiusque modi, pleraque lignea, collecta ex tugurijs Numidarum. ad hoc finitimis imperat, qui se post regis fugam Metello dederant, quam plurimum quisque aquae portaret: diē, locumque, ubi praesto forent, praedicit. ipse ex flumine, quam proximam oppido aquam esse supra diximus, iumenta onerat. eo modo instructus ad Thalam profiscitur. deinde ubi ad id loci uentum, quod Numidis praeceperat; & castra posita, munitaque sunt: tanta repente caelo missa uis aquae dicitur, ut ea modo exercitui satis superq. foret. praeterea commeatus spe amplior: quia Numidae, sicuti plerique in noua deditione, officia intenderant. ceterum milites religione pluuia magis usi; eaq. res multum animis eorum addiderat. nam rati sese dijs immortalibus curae esse. deinde postero die, contra opinionem Iugurthae, ad Thalam perueniūt. oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magna atque insolita re percussi, nihilo segnus bellum parare: idem nostri facere. sed rex nihil iam Metello infectum credens, quippe qui

K 4 omnia

omnia arma, tela, locos, tempora, denique naturam ipsam, ceteris imperitantem, industria uicerat, cum liberis, & magna parte pecuniae ex oppido noctu profugit; neque postea in ullo loco amplius una die, aut una nocte moratus. simulabat sese negotij gratia properare; ceterum proditionem timebat, quam uitare posse celeritate putabat: nam talia consilia per otium ex opportunitate capi. At Metellus ubi oppidanos proelio intentos, simul oppidum & operibus, & loco unitum uidet, uallo, fossaq. moenia circumuenit. deinde iubet locis ex copia maxime idoneis uineas agere, superq. aggerem iacere, & super aggerem impositis turribus opus & ministros tutari. contra haec oppidani festinare, parare, prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri. denique Romani, multo ante labore, proelijsq. fatigati, post dies quadraginta, quam eò uentum erat, oppido modo potiti: praede omnis a perfugis corrupta est. hi postquam murum arietibus feriri, resq. suas afflictas uident, aurum, argentumque, & alia, quae prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi uino & epulis onerati, illaque, & domum, & semet igni corrumpunt: & quas uicti ab hostibus poenas metuerant, eas ipsi uolentes pependere. sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum uenerant, orantes uti praesidium, praefectumque eò mitteret: Hamilcarem quemdam, hominem nobilem, factiosum, nonis rebus studere,

studere, aduersum quem neque imperia magistratum, neque leges ualerent: id ni festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum socios fore. nam Leptitani iam inde a principio belli Iugurthini ad Bestiam consulem, & postea Romam miserant, amicitiam, societatemq. rogatum. deinde, ubi ea impetrata fuere, semper boni, fidelesq. mansere, & cuncta a Bestia, Albino, Metelloq. imperata gnauiter fecerant, itaque ab imperatore facile, quae petebant, adepti. Missae eò cohortes Ligurum quattuor, & C. Annius praefectus. id oppidum ab Sidonijs conditum est, quos accepimus profugos ob discordias ciuiles, nauibus in eos locos uenisse: ceterum situm inter duas Syrtes: quibus nomen ex re inditum. nam duo sunt sinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proxima terrae praeealta sunt; cetera, uti fors tulit, alta; alia in tempestate uadosa. nam ubi mare magnum esse, & saeuire coepit uentis, limum, arenamque, & saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum uentis simul mutatur: Syrtes ab traetu nominatae. eius ciuitatis lingua modo conuersa conubio Numidarum legum, cultusq. pleraque Sidonica: quae eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis aetatem agebant. inter illos, & frequentem Numidiam multi uastique loci erant. Sed, quoniam in has legiones per Leptitanorum negotia uenimus, non indignum uidetur, egre-

gum,

gium, atque memorabile facinus duorum Carthaginensium memorare. eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthaginenses pleraeque Africae imperitabant, Cyrenenses quoque magni, atque opulenti fuere. ager in medio arenosus una specie: neque flumen, neque mons erat, qui fines eorum discerneret. quae res eos in magno diuturnoq. bello inter se habuit. postquam utrinque legiones, item classes saepe fusae, fugataeque, & alteri alteros aliquantum attriuerant, ueritane mox uictos, uictoresq. defessos alius aggredieretur, per inducias sponsonem faciunt, uti certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obuii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur. igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen Philaenis erat, maturauere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. id socordia ne, an casu acciderit, parum cognoui. ceterum solet in illis locis tempestas haud secus, atque in mari, retinere. nam, ubi per loca aequalia, & nuda gignentium uentus coortus arenam humo excitauit, ea magna ui agitata, ora oculosq. implere solet, ita, prospectu impedito, morari iter. postquam Cyrenenses aliquanto posteriores sese uident, & ob rem corruptam domi poenas metuunt; criminari Carthaginenses ante tempus domo digressos; conturbare rem; denique omnia malle, quam uicti abire. sed cum Poeni aliam condicionem, tantummodo aequam, peterent, Graeci optionem Carthaginensibus

niensibus faciunt; ut uel illi, quos fines populo suo peterent, ibi uiui obruerentur; uel eadem condicione sese, quem in locum uellent, processuros. Philaeni, condicione probata, seq. uitamq. suam reip. condonauere: ita uiui obruti. Carthaginenses in eo loco Philaenis fratribus aras consecrauerunt: alijq. illis domi honores instituti. nunc ad rem redeo. Iugurtha postquam, amissa Thala, nihil satis firmum contra Metellum putat; per magnas solitudines cum paucis profectus, peruenit ad Getulos, genus hominum ferum, incultumque, & eo tempore ignarum nominis Romani. eorum multitudinem in unum cogit: ac paulatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium obseruare, item alia militaria facere. praeterea regis Bocchi proximos magnis muneribus, & maioribus promissis ad studium sui perlicet: quae adiutoribus regem aggressus, impellit, uti aduersum Romanos bellum suscipiat. id ea gratia facilius, procliniusq. fuit, quod Bocchus initio huiusce belli legatos Romanam miserat, foedus, & amicitiam petitum. quam rem opportunissimam incepto bello pauci impediuerant, caeci auaritia, quae omnia honesta, atque inhonesta uendere mos erat. etiam antea Iugurthae filia Boccho nupserat. uerum ea necessitudo apud Numidas, Maurosq. leuis ducitur: quia singuli pro opibus, quisque quamplurimas uxores, denas alij, alij plures habent; sed reges eo amplius. ita animus multitudine distrabitur:

tur:

tur: nullam pro socia obtinet: pariter omnes uiles sunt. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conueniunt: ibi, fide data, & accepta, Iugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos iniustos, profunda auaritia, communes omnium hostes esse: eandem illos causam belli cum Boccho habere, quam secum, & cum alijs gentibus, libidine imperitandi, queis omnia regna aduersa sunt: tum sese, paulo ante Carthaginienses, item regem Persen, post, uti quisque opulentissimus uideatur, ita Romanis hostem fore. His, atque alijs talibus dictis. ad Cirtham oppidum iter constituunt: quod ibi Q. Metellus praedam, captiuosq; & impedimenta locauerat. ita Iugurtha ratus, aut, capta urbe, pretium fore; aut, si Romanus auxilio suis uenisset, proelio sese certaturos. nam calidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere; ne, moras agitando, aliud, quam bellum, mallet. Imperator postquam de regum societate cognouit, non temere, neque uti saepe iam uicto Iugurtha consueuerat, omnibus locis pugnandi copiam facit: ceterum, haud procul ab Cirthae castris munitis, reges opperitur, melius esse ratus, cognitis Mauris, quoniam is nouus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per litteras certior fit, prouinciam Numidiam Mario datam. nam consulem factum antea acceperat. quibus rebus supra bonum, atque honestum percussus, neque lacrymas tenere, neque mo-

derari

derari linguam: uir egregius in alijs artibus, nimis molliter aegritudinem pati. quam rem alij in superbiam uortebant: alij bonum ingenium contumelia accensum esse: multi, quod iam parta uictoria ex manibus eriperetur. nobis satis cognitum est, illum magis honore Marij, quam iniuria sua excruciatum; neque tam anxie laturum fuisse, si adempta prouincia alij, quam Mario, traderet. Igitur eo dolore impeditus, & quia stultitiae uidebatur, alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, ne sine causa hostis populo R. fieret: habere eum magnam copiam societatis, amicitiaeq; coniungendae, quae potior bello esset; quamquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare: omne bellum sumi facile, ceterum aegerrime desinere: non in eiusdem potestate initium eius, & finem esse: incipere cuius etiam ignauo licere; deponi, cum uictores uelint: proinde sibi, regnoq; consuleret: neu florentes res suas cum Iugurthae perditis misceret. Ad ea rex satis placide uerba facit: sese pacem cupere, sed Iugurthae fortunarum misereri: si eadem illi copia fieret, omnia conuentura. Rursus imperator, contra postulata Bocchi, nuncios mittit. ille probare partim, alia abnuere. eo modo, saepe ab utroque missis, remissisq; nuncijs, tempus procedere, & ex Metelli uoluntate bellum itactum trahi. At Marius, ut supra diximus, cupientissima plebe consul

sul factus, postquam ei provinciam Numidiam
 populus iussit, antea iam infestus nobilitati, tum
 uero multus, atque ferox instare: singulos modo,
 modo uniuersos laedere: dicitare, sese consulatum
 ex uictis illis spolia cepisse: alia praeterea magnifi-
 ca pro se, & illis dolentia: interim, quae bello opus
 erant, prima habere: postulare legionibus supplē-
 mentum: auxilia a populis, & regibus, socijsq̄
 arcessere: praeterea ex Latio fortissimum quem-
 que, plerosque militiae, paucos fama cognitos ac-
 cire, & ambiendo cogere homines emeritis stipen-
 dijs secum proficisci. neque illi senatus, quamquam
 aduersus erat, de ullo negotio abnuere audebat:
 ceterum supplementum etiam laetus decreuerat:
 quia, neque plebe militiam uolente, putabatur
 Marius aut belli usum, aut studia uulgi amissu-
 rus. sed ea res frustra sperata. tamta libido cum
 Mario eundi plerosque inuaserat. sese quisque pra-
 da locupletem fore, uictorem domum rediturum,
 alia huiuscemodi animis trahabant: & eos non
 paulum oratione sua Marius arreuerat. nam post
 quam, omnibus, quae postulauerat, decretis, mili-
 tes scribere uult, hortandi causa, simul & nobi-
 litatem, uti consueuerat, exagitandi, concionem
 populi aduocauit: deinde hoc modo disseruit. Scio
 ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus impe-
 riū a uobis petere, et, postquam adepti sunt, gere-
 re, primo industrios, supplices, modicos esse, dehinc
 per ignauiam, & superbiam aetatem agere. sed
 mihi

mihi contra uidetur: nam, quo uniuersa resp. plu-
 ris est, quam consulatus, aut praetura, eo maiore
 cura illam administrari, quam haec peti debere. ne
 que me fallit, quantum cum uestro maximo bene-
 ficio negotij sustineam. bellum parare, simul &
 acrio parcere; cogere ad militiam eos, quos no-
 lis offendere; domi, forisq̄. omnia curare; & ea
 agere inter inuidos, occurrentes, factiosos; opinio-
 ne, Quirites, asperius est. Ad hoc, alij si deliquere,
 uetus nobilitas, maiorum fortia facta, cognatorū
 & affiniū opes, multae clientelae, omnia haec prae-
 sidio adsunt: mihi spes omnes in memet sitae: quas
 necesse est et uirtute, et innocentia tutari: nam alia
 infirma sunt. Et illud intelligo, Quirites, omnium
 ora in me conuersa esse; aequos, bonosq̄. fauere:
 quippe mea benefacta reip. procedunt: nobilita-
 tem inuadendi me quaerere locum. quo mihi a-
 crius adnitendum est, uti neque uos capiamini, &
 illi frustra sint. ita ad hoc aetatis a pueritia fuit, ut
 omnes labores, pericula consueti habeam. quae an-
 te uestra beneficia gratuito faciebam, ea uti, ac-
 cepta mercede, deseram, non est consilium, Quirites.
 Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per
 ambitionē sese probos simulauerunt: mihi, qui omnē
 aetatem in optimis artibus egi, bene facere iam ex
 consuetudine in naturam uertit. Bellum me gere-
 re cum Iugurtha iussistis: quam rem nobilitas ae-
 gerrime tulit, quaeso, reputate cum animis uestris,
 num id mutari melius sit, si quem ex illo globo no-
 bilita-

bilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis, hominem ueteris prosapiae, ac multarum imaginum, & nullius stipendij; scilicet ut in tamta re ignarus omnium trepidet, fefinet, sumat aliq̄ ex populo monitorem officij sui. ita plerumque euenit, ut, quem uos imperare iussistis, is sibi imperatorem alium quaerat. atque ego scio, Quirites, qui, postquam consules facti sunt, acta maiorum, & Graecorum militaria praecepta legere coeperint, praeposteri homines. nam legere, quam fieri, tempore posterius, re, atque usu prius est. Comparete nunc, Quirites, me hominem nouum cum illorū superbia. Quae illi audire, & legere solent, eorū partem uidi, alia egomet gessi. quae illi litteris, ea ego didici militando. nunc uos existimate, facta, an dicta pluris sint. Contemnunt nouitatem meā, ego illorum ignauiam. mihi fortuna, illis probra obiectantur. quamquam ego naturam unam, & communem omnium existimo, sed fortissimum quemque generosum esse. ac si iam ex patribus Albini, aut Bestiae quaeri posset, me ne, an illos esse gigni maluerint: quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quamoptimos uoluisse? Quid si iure despiciunt me; faciant idem maioribus suis; quibus, uti mihi, ex uirtute nobilitas coepit. inuidet honori meo: ergo inuideant labori, innocentiae, periculis etiam meis: quoniam per haec illum cepi. uerum homines corrupti superbia, ita aetatem agunt, quasi uestrōs honores contem-

nant:

nant: ita hos petunt, quasi honeste uixerint. ne illi falsi sunt, qui diuersissimas res pariter expetant, ignauiae uoluptatem, & praemia uirtutis. Atque etiam cum apud uos, aut in senatu uerba faciunt, pleraque oratione maiores suos extollunt, eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod contra est. nam, quanto uita illorum praeclarior, tanto horum socordia flagitiosior. & profecto ita se res habet. maiorum gloria posteris quasi lumen est, neque bona eorum, neque mala in occulto patitur. Huiusce rei ego inopiam patior, Quirites. uerum id, quod multo praeclarior est, meamet facta mihi dicere licet. nunc uidete, quam iniqui sint. quod ex aliena uirtute sibi arrogant, id mihi ex mea non concedunt: scilicet quia imagines non habeo, & quia mihi noua nobilitas est: quam certe peperisset, quam acceptam corrupisse, melius est. Equidem ego non ignoro, si iam mihi respondere uelint, abunde illis faciendam, & compositam orationem fore. sed in maximo uestro beneficio, cū omnibus locis me, uisq̄. maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modestiam in conscientiam duceret. nam me quidem, ex animi mei sententia, laedere nulla oratio potest. quippe uera, necesse est, bene praedicet: falsam uita, moresq̄. mei superant. sed quoniam uestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem, & maximum negotium imposuistis: etiam atque etiam reputate, num eorum paenitendum sit.

L Non

Non possum, fidei causa, imagines, neque triumphos, aut consulatus maiorum meorum ostentare; at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia militaria dona, praeterea cicatrices aduerso corpore. hae sunt meae imagines, haec mea nobilitas, non hereditate relicta, ut illa illis, sed quae ego plurimis meis laboribus, et periculis quae uiui. Non sunt composita uerba mea: parui id facio: ipsa se uirtus satis ostendit: illis artificio opus est, ut turpia facta oratione tegant. Neque litteras Graecas didici. parum placebat eas discere, quippe quae ad uirtutem doctoribus nihil profuerunt. at illa multo optima reip. doctus sum, hostem ferire, praesidia agitare, nihil metuere, nisi turpem famam; hyemem, & aestatem iuxta pati, humi requiescere, eodem tempore inopiam, & laborem tolerare. his ego praeceptis milites hortabor: neque illos arte colam, me opulenter; neque gloriam meam, laborem illorum faciam. hoc est utile, hoc ciuile imperium. namque, cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est dominum esse, non imperatorem. haec, atque alia maiores uestri faciendo, seque, & remp. celebrare. quae nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum aemulos contemnit; & omnes honores, non ex merito, sed quasi debitos, a uobis repetit. ceterum homines superbissimi procul errant. Maiores eorum omnia, quae licebat, illis reliquere, diuitias, imagines, memoriam sui praeclaram:

claram; uirtutem non reliquere: neque poterant: ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me, & incultis moribus aiunt; quia parum scite conuiuium exorno; neque histrionem ullum, neque plaris pretij coquum, quam uillicum, habeo. quae mihi lubet confiteri, Quirites. nam & ex parente meo, & ex alijs sanctis uiris ita accipi, munditias mulieribus, uiris laborem conuenire; omnibusq. bonis oportere plus gloriae, quam diuitiarum esse; arma, non supellestem, decori esse. Quin ergo, quod iuuat, quod carum aestumât, id semper faciant: ament, potent: ubi adolescentiâ habuere, ibi senectutem agant, in conuiujs, dediti uentri, & turpissimae parti corporis: sudorem, puluerem, & alia talia relinquunt nobis, quibus illa epulis iucundiora sunt. uerum non est ita. nã, ubi se omnibus flagitijs dedecorauere turpissimi uiri, bonorum praemia ereptum eunt. ita iniustissime luxuria, & ignauia, pessimae artes, illis, qui coluere eas, nihil officiat, reip. innoxiae cladi sunt. Nunc, quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia posebant, respondi; pauca de re. loquar. Primum omnium de Numidia bonum habetote animum, Quirites: nam, quae ad hoc tempus Iugurtham tutata sunt, omnia remouissis, auaritiâ, imperitiâ, atque superbiam. deinde exercitus ibi est locorum sciens, sed mehercule magis strenuus, quam felix: nam magna pars eius auaritia, aut temeritate ducum attrita est.

Quamobrem uos, quibus militaris est aetas, adniti-
 mini mecum, & capissite remp. neque quemquã
 ex calamitate aliorum, aut imperatorum super-
 bia metus ceperit. egomet in agmine, in proe-
 lio consultor idem, & socius periculi nobiscum
 adero; me, uosq. in omnibus rebus iuxta geram.
 & profecto, dijs iuuantibus, omnia matura sunt,
 uictoria, praeda, laus: quae si dubia, aut procul
 essent, tamen omnes bonos reip. subuenire dece-
 bat. etenim nemo ignauia immortalis factus:
 neque quisquam parens liberis, uti aeterni forent,
 optauit; magis, uti boni, honestiq. uitam exige-
 rent. Plura dicerem Quirites, si timidis uirtutẽ
 uerba adderent: nam strenuis abunde dictum pu-
 to. Huiuscemodi oratione habita, Marius post
 quam plebis animos arreptos uidet, propere cõmea-
 tu, stipendio, armis, alijsq. utilibus naues onerat:
 cum his A. Manlium legatum proficisci iubet. ipse
 interea milites scribere non more maiorum, ne-
 que ex classibus, sed uti cuiusque libido erat, ca-
 pitecensos plerosque. id factum alij inopia bono-
 rum, alij per ambitionem consulis memorabant;
 quod ab eo genere celebratus, auctusq. erat; &
 homini potentiam quaerenti egentissimus quisque
 opportunissimus; cui neque sua curae, quippe quae
 nulla sunt, & omnia cum pretio honesta uidentur.
 Igitur Marius cum aliquamto maiore nume-
 ro, quam decretum erat, in Africam profectus,
 paucis diebus Vticam aduehitur. exercitus ei tra-
 ditur

ditur a P. Rutilio legato, nam Metellus conspe-
 ctum Marij sugerat; ne uideret ea, quae audita
 animus tolerare nequiuerat. Sed consul, expletis le-
 gionibus, cohortibusq. auxiliarijs, in agrum fer-
 tilem, & praeda onustum proficiscitur. omnia ibi
 capta militibus donat: dein castella, & oppida
 natura, & uiris parum munita aggreditur: proe-
 lia multa, ceterum alia leuia alijs locis facere. in-
 terim noui milites sine metu pugnae adesse: uidere
 fugientes capi, aut occidi; fortissimum quemque
 tutissimum: armis libertatem, patriam, parente-
 sque, & alia omnia tegi, gloriam, atque diuitias
 quaeri. sic breui spatio noui, ueteresq. coa-
 luere, & uirtus omnium aequalis facta. At reges
 ubi de aduentu Marij cognouerunt, diuersi in lo-
 cos difficiles abeunt. ita Iugurthae placuerat, spe-
 ranti, mox effuso hostes inuadi posse; Romanos,
 sicuti plerosque, remoto metu laxius, licentiusq.
 futuros. Metellus interea Romam profectus, con-
 tra spem suam laetissimis animis accipitur, plebi,
 patribusq., postquam inuidia decesserat, iuxta ca-
 rus. Sed Marius impigre, prudenterq. suorum,
 & hostium res pariter attendere, cognoscere quid
 boni utrisque, aut contra esset: explorare itinera
 regum, consilia, & insidias eorum anteuenire: ni-
 hil apud se remissum, neque apud illos tutum pa-
 ti. itaque & Getulos, & Iugurtham, ex socijs
 nostris praedas agentes, saepe aggressus in itinere
 fuderat, ipsumq. regem haud procul ab oppido Cir-

tha armis exuerat. Quae postquam gloriosa modo, neque belli patrandi cognouit, statuit urbes, quae uiris, aut loco pro hostibus, et aduersum se opportunissimae erant, singulas circumuenire, ita ratus Iugurtham aut praesidijs nudatum iri, si ea pateretur, aut proelio certaturum. nam Bocchus nuncios saepe ad eum miserat, uelle populi Romae amicitiam, ne quid ab se hostile timeret. id simulauerit ne, quo improuisus granior accederet, an mobilitate ingenij pacem, atque bellum mutare solitus, parum exploratum est. Sed consul, uti statuerat, oppida, castellaque munita adire: partim ui, alia metu, aut praemia ostentando, auertere ab hostibus. ac primo mediocria gerebat, existimans Iugurtham ob suos tutandos in manus uenturum. sed ubi illum procul abesse, & alijs negotijs intentum accepit, maiora, & magis aspera aggredi tempus uisum est. Erat inter ingentes solitudines oppidum magnum, atque ualidum, nomine Capsa: cuius conditor Hercules Libys memorabatur, eius ciues apud Iugurtham immunes, leni imperio, & ob ea fidelissimi habebantur: muniti aduersum hostes non moenibus modo, & armis, atque uiris, uerum etiam multo magis locorum asperitate. nam, praeter oppido propinqua, alia omnia uasta, inculta, egentia aquae, infesta serpentibus: quarum uis, sicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior: ad hoc, natura serpentium ipsa perniciofa, siti magis quam alia

re

re accenditur. eius oppidi potiundi Marium maxima cupido inuaserat, cum propter usum belli, tum quia res aspera uidebatur: & Metelli oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud dissimiliter situm, munitumque: nisi quod apud Thalam non longe a moenibus aliquot fontes erant. Capenses una modo, atque ea intra oppidum iugi aqua, cetera pluuia utebantur. idque ibi, & in omni Africa, quae procul a mare incultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidae plerumque lacte, & ferina uescebantur, neque salem, neque alia gulae irritamenta quaerebant. cibus illis aduersum famem, atque sitim, non libidini, neque luxuriae erat. Igitur consul, omnibus exploratis, credo dijs fretus, (nam contra tamtas difficultates consilio satis providere non poterat) quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidae pabulo pecoris magis, quam aruo, student, & quodcumque natum fuerat, iussu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum uacuus ea tempestate: (nam aestatis extrema erat) tamen pro rei copia satis prouidenter exornat: pecus omne, quod superioribus diebus praedae fuerat, equitibus auxiliarijs agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium, & commeatum locauerat, ire iubet: dicitque se praedabundum post paucos dies eodem uenturum. sic incepto suo occultato, pergit ad flumen Thanam. ceterum in

L 4 iti-

itinere quotidie pecus exercitui per centurias, ite turmas aequaliter distribuerat; & ex corijs utres uti fierent, curabat: simul & inopiam frumenti lenire, & ignaris omnibus, parare, quae mox usui forent. denique sexto die, cum ad flumen ventum est, maxuma uis utrius effecta. ibi castris leui munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egredierentur, paratos esse iubet, omnibus abiectis sarcinis, aqua modo sequae, & iumenta onerare. dein, postquam tempus uisum, castris egreditur: noctemq. totam itinere facto consedit. idem proxima facit. deintertia multo ante lucis aduentum peruenit in locum tumultuosum, a Capsa non amplius diuum millium intervallo: ibiq. quam occultissime potest, cum omnibus copijs opperitur. sed, ubi dies coepit; & Numidae, nihil hostile metuentes, multi oppido egressi; repente omnem equitatum, & cum his uelocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere iubet: deinde ipse intentus propere sequi, neque milites praedari sinere. quae postquam oppidani cognouere; res trepidae, metus ingens, malum improuisum, ad hoc pars ciuium extra moenia in hostium potestate coegere, uti deditioem facerent. ceterum oppidum incensum: Numidae puberes intercepti, alij omnes uenundati: praeda militibus diuisa. id facinus contra ius belli non auaritia, neque scelere consulis admissum; sed quia locus Iugurthae

Iugurthae opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum minimum mobile, infidum, ante neque beneficio, neque metu coercitum. Postquam tãtam rem Marius sine ullo suorum incommodo peregit; magnus, & clarus antea, maior, atque clarior haberi coepit: omnia non bene consulta in uirtutem trahabantur. milites modeste imperio habiti, simul & locupletes, ad caelum ferre: Numidae magis, quam mortalem, timere: postremo omnes socij, atque hostes credere, illi aut mentem diuinam esse, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res bene euenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit: plura, deserta propter Capsensium miserias, igni corrumpit: luctu, atque caede omnia complentur. denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incremento, aliam rem aggreditur, non eadem asperitate, qua Capsensium, ceterum haud secus difficilem. namque haud longe a flumine Mulucha, quod Iugurthae, Bocchiq. regnum disiungebat, erat inter ceteram planiciem mons saxeus, medio cri castello, satis patens, in immensum editus, uno per angusto aditu relicto: nam omnis natura, uelut opere, atque consulto, praeceps. quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa ui capere intendit: sed ea res forte, quam consilio, melius gesta. nam castello uiuorum, atque armorum satis magna uis erat, & frumenti, & fontis aquae: aggeribus, turribusque, & alijs machinatio-

tionibus locus importunus : iter castellanorum an gustum admodum, utrinque praecisum : uineae eum ingenti periculo frustra agebatur . nam cum eae paulo processerant , igni , aut lapidibus corrumpebantur . milites neque pro opere consistere , propter iniquitatem loci ; neque inter uineas sine periculo administrare : optumus quisque aut cadere , aut sanciri ; ceteris metas augeri . At Marius , multis diebus , & laboribus consumptis , anxius irabere cum animo suo , omitteret ne inceptum , quoniam frustra erat , an fortunam opperiretur , quae saepe prospere usus fuerat . quae cum multos dies , noctesq. aestuans agitare , forte quidam Ligus , ex cohortibus auxiliarijs miles gregarius , castris aequatum egressus , haud procul ab latere castelli , quod aduersum proeliantibus erat , animaduertit inter saxa repentes cochleas : quarum cum unam , atque alteram , dein plures peteret , studio legundi paulatim prope ad summum montis egressus est . ubi postquam solitudinem intellexit ; more humanae cupidinis ignara uisundi , animum aduertit . & forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa , paulum modo prona , deinde inflexa , atque aucta in altitudinem , quod cuncta gigantium natura fert : cuius ramis modo , modo eminentibus saxis nisus Ligus , castelli planiciem perscribit ; quod cuncti Numidae , intenti proeliantibus , aberant . exploratis omnibus , quae mox usui fore ducebat , eadem regreditur , non temere ,

mere , uti adscenderat , sed tentans omnia , & circumspiciens . itaque Marius propere adit : acta edocet : hortatur , ab ea parte , qua ipse descenderat , castellum tentet : pollicetur sese itineris , periculiq. ducem . Marius cum Ligure promissa eius cognitum ex praesentibus misit : quorum , uti cuiusque ingenium erat , ita rem difficilem , aut facilem renunciauere . consulis animus tamen paululum arrectus est . itaque ex copia tubicinum , cornicinum , numero quinque quamuelocissimos delegit , & cum his , praesidio qui forent , quattuor centuriones : omnesq. Liguri parere iubet : & ei negotio proximum diem constituit . sed ubi ex praecepto tempus uisum est ; paratis , compositisq. omnibus , ad locum pergit . ceterum illi , qui centurijs praeerant , praedocti ab duce , arma , ornatumq. mutauerunt , capite , atque pedibus nudis , uti prospectus , nisusq. per saxa facilius foret : super terga gladij , & scuta , uerum ea Numidica ex corijs , ponderis gratia , simul & offensu , quo leuius streperent . igitur praegrediens Ligus , saxa , & si quae uetustae radices eminebant , laqueis uinciebat , quibus alleuati milites facilius adscenderent : interdum timidos insolentia itineris leuare manu : ubi paullo asperior adscensus erat , singulos prae se inermos mittere , deinde ipse cum illorum armis sequi : quae dubia nisui uidebantur , potissimum tentare : ac saepius eadem adscendens , descendensq. , dein statim digrediens ; ceteris

ceteris audaciam addere. igitur diu, multumq. fatigati, tandem in castellum perueniunt, desertum ab ea parte: quod omnes, sicuti alijs diebus, aduersum hostes aderant. Marius, ubi ex nuncijs, quae Ligus egerat, cognouit, quamquam toto die intentos proelio Numidas habuerat, tum uero cohortatus milites, & ipse extra uineas egressus, testudine acta succedere, & simul hostem tormentis, sagittarijsque, et funditoribus eminus terrere. at Numidae, saepe antea uineis Romanorum subuersis, item incensis, non castelli moenibus sese tutabantur; sed pro muro dies, noctesq. agitare; maledicere Romanis; ac Mario uacordiam obiectare; militibus nostris Iugurthae seruitium minari; secundis rebus feroces esse. interim, omnibus Romanis, hostibusq. proelio intentis, magna ui utrinque pro gloria atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente a tergo signa canere. ac primo mulieres, & pueri, qui uisum processerant, fugere, deinde, uti quisque muro proximus erat, postremo cuncti armati, inermesque. quod ubi accidit, eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo sauciare, dein super occisorum uadere corpora, auidi gloriae certantes murum petere; neque quemquam omnium praeda morari. sic forte correcta Marij temeritas, gloriam ex culpa inuenit. Ceterum, dum ea res geritur, L. Sylla quaestor cum magno equitatu in castra uenit: qui, uti ex Latio, & socijs cogeret exercitum,

exercitum, Romae relictus erat. sed quoniam nos tanti uiri res admonuit; idoneum uisum est, de natura, cultuq. eius paucis dicere. neque enim alio loco Syllae rebus dicturi sumus: & L. Sisen-na optime, & diligentissime omnium, qui eas res dixere, persecutus historiam, parum mihi libero ore locutus uidetur. Igitur Sylla gentis patriciae nobilis fuit, familia prope iam extincta maiorum ignauia, litteris Graecis, atq. Latinis iuxta, atque doctissime eruditus, animo ingenti; cupidus uoluptatum, sed gloriae cupidior: otio luxurioso esse; tamen ab negotijs numquam uoluptas remorata, nisi quod de uxore potuit honestius consuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenij incredibilis: multarum rerum, ac maxime pecuniae largitor: atque illi, felicissimo omnium ante ciuilem uictoriam, numquam super industriam fortuna fuit: multiq. dubitauerunt, fortior, an felicior esset. nam, postea quae fecerit, incertum habeo, pudat magis, an pigeat differere. Igitur Sylla, uti supra dictum est, postquam in Africam, atque in castra Marij cum equitatu uenit, rudis antea, & ignarus belli, sollertissimus omnium in paucis tempestatibus factus est. ad hoc milites benigne appellare: multis rogantibus, alijs per se ipse beneficia dare, inuitus accipere; sed ea properantius, quam aes mutuum, reddere, ipse ab nullo repetere: magis id laborare, uti illi quamplurimi deberent;

rent : ioca , atque seria cum humillimis agere : in operibus , in agmine , atque ad uigilias multus adesse : neque interim , quod praua ambitio solet , consulis , aut cuiusquam boni famam laedere : tatummodo neque consilio , neque manu alium priorem pati : plerosque anteuenire . quibus rebus , & artibus breui Mario , militibusq. carissimus factus . At Iugurtha postquam oppidum Capsam , aliosq. locos munitos , & sibi utiles , simul & magnam pecuniam amiserat ; ad Bocchum nuncios mittit , quamprimum in Numidiam copias adduceret : proelii faciendi tempus adesse . quem ubi cunctari accepit , & dubium belli , atque pacis rationes trahere : rursus , uti antea , proximos eius donis corrumpit : ipsiq. Mauro pollicetur Numidiae tertiam partem , si aut Romani Africa expulsi , aut , integris suis finibus , bellum compositum foret . eo praemio illectus Bocchus cum magna multitudine Iugurtham accedit . ita , amborum exercitu coniuncto , Marium , iam in hiberna proficiscentem , uix decima parte die reliqua inuadunt , rati noctem , quae iam aderat , & uictis sibi munito fore , & si uicissent , nullo impedimento , quia locorum scientes erant ; contra Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem fore . igitur simul consilium ex multis de hostium aduentu cognouit : & ipsi hostes aderant : & prius quam exercitus aut instrui , aut sarcinas colligere , denique , ante quam signum , aut imperium ullum acciperent

re quirit , equites Mauri , atque Getuli , non acie , neque ullo more proelii , sed cateruatim , uti quosque fors conglobauerat , in nostros concurrunt . qui omnes trepidi improviso metu , attamen uirtutis memores aut arma cupiebant , aut capientes alios ab hostibus defensabant : pars equos ascendere , ire obuiam hostibus : pugna latrocinio magis , quam proelio similis fieri : sine signis , sine ordinibus equites , pedites permixti caedere alios , obtruncare multos : contra aduersos acerrime pugnantes a tergo circumuenire : neque uirtus , neque arma satis tegere ; quia hostes numero plures , et undique circumfusi erant . denique Romani ueteres , nouique , & ob ea scientes belli , si quos locus , aut casus coninuerat , orbem facere : atque ita ab omnibus partibus simul testii , & instructi hostium uim sustentabant . neque in eo tam aspero negotio Marius territus , aut magis , quam antea , demisso animo fuit ; sed cum turma sua , quam ex fortissimis magis , quam familiarissimis parauerat , uagari passim : ac modo laborantibus suis succurrere , modo hostes , ubi confertissimu obliterant , inuadere manu : consulere militibus , quoniam imperare conturbatis omnibus non poterat . iamq. dies consumptus erat , cum tamen barbari nihil remittere : atque , uti reges praeceperant , noctem proserati acrius instare . tum Marius receptui locum esset , colles duos inter se propinquos occupat .

cupat. quorum in uno, castris parum amplo, fons aquae magnus erat: alter usui opportunus, quia, magna parte editus, et praeceps, pauca munimenta quaerebat. ceterum apud aquam Syllam cum equitibus noctem agitare iubet. ipse paulatim dispersos milites, neque minus hostibus conturbatis, in unum contrahit: dein custos pleno gradu in collem subducit. ita reges loci difficultate coacti, proelio deterrentur; neque tamen suos longius abire sinunt, sed, utroque colle multitudine circumdato, effusi consedere. dein, crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari more suo laetari, exsultare, strepere uocibus: & ipsi duces feroces, quia non fugere, ac pro uictoribus agere. sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia uisu, magnoq. hortamento erant. plurimum uero Marius hostium imperitia confirmatus, quam maximum silentium haberi iubet: ne signa quidem, uti per uigilias solebant, canere: deinde, ubi lux aduentabat, defessis iam hostibus, ac paulo ante somno captis, de improviso uectigales, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnes tuba canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpere iubet. Mauri, atque Getuli, ignoto, & horribili somitu repente excitati, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere, aut providere quidquam poterant: ita cunctos strepitu, clamore, nullo subueniente, nostris instantibus, tumultu, terrore,

formi-

formidine, quasi uacordia, ceperat. denique omnes fusi, fugatique: arma, & signa militaria pleraque capta: pluresq. eo proelio, quam omnibus superioribus, interempti. nam somno, & metu insolito impedita fuga. dein Marius, uti coeperat, in hiberna proficiscitur, quae propter com meatum in oppidis maritimis agere decreuerat: neque tamen uictoria socors, aut insolens factus, sed pariter, atque in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sylla cum equitatu apud dextimos, in sinistra parte A. Manlius cum funditoribus, & sagittarijs, praeterea cohorte Ligurum curabat: primos, & extremos cum expeditis manipulis locauerat tribunos. perfugae, regionum scientissimi, hostium iter explorabant. simul consul, quasi nullo imposito, omnia providere: apud omnes adesse, laudare, increpare merentes. ipse armatus, intentusq. item milites cogebat, neque secus, atque si hostes adessent, iter facere, castra munire, excubitum in porta cohortes ex legionibus, pro castris equites auxiliosos mittere: praeterea alios super uallum in munimentis locare, uigilias ipse circuire, non tam dissidentia futurorum, quae imperauisset, quam uti militibus exaequatus cum imperatore labor uolentibus esset. Et sane Marius illoq. alijsq. temporibus Iugurthini belli, pudore magis, quam malo, exercitum coercebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant: quod a pueritia consuetam duritiam, et alia, quae ceteri miseras uocant,

M uolu-

uoluptati habuisset . nisi tamen resp. pariter , ac
 saeuissimo imperio , bene atque decore gesta . Igi-
 tur quarto denique die haud longe ab oppido Cir-
 tha undique simul speculatores citi sese ostendunt :
 quare hostis adesse intelligitur . sed quia diuersi re-
 decunt , alius ab alia parte , atque omnes idem
 significabant ; consul incertus , quonam modo a-
 ciem instrueret , nullo ordine commutato , aduer-
 sum omnia paratus ibidem opperitur . igitur Iu-
 gurtham spes frustrata , qui copias in quattuor
 partes distribuerat , ratus ex omnibus aequae ali-
 quos ab tergo hostibus uenturos . interim Sylla ,
 quem primum hostes attigerant , cohortatus suos ,
 turmatim , & quamaxime confertis aequis , ip-
 seq. alijq. Mauros inuadunt : ceteri in loco manen-
 tes , abiaculis eminus emissis corpora tegere , &
 si qui in manus uenerant , obtruncare . dum eo mo-
 do equites proeliantur , Bocchus cum peditibus ,
 quos Volux filius eius adduxerat , neque in priore
 pugna , in itinere morati , adfuerant , postremam
 Romanorum aciem inuadit . tum Marius apud
 primos agebat , quod ibi Iugurtha cum plurimis
 erat . dein Numida , cognito Bocchi aduentu , clam
 cum paucis ad pedites conuertit : ibi Latine (nam
 apud Numantiam loqui didicerat) exclamat nos-
 tros frustra pugnare : paullo ante Mariu sua ma-
 nu interfectum : simul gladium sanguine oblitum
 ostendere , quem in pugna , satis impigre occiso pe-
 dite nostro , cruentauerat . quod ubi milites acce-
 pere ,

pere , magis atrocitate rei , quam fide nuncij , ter-
 rentur : simulq. barbari animos tollere , & in per-
 culsos Romanos acrius incedere . iamq. paulum
 a fuga aberant , cum Sylla , profligatis ijs , quos
 aduersum ierat , rediens ab latere Mauris incur-
 rit . Bocchus statim auertitur . at Iugurtha , dum
 sustentare suos , & prope iam adeptam uictoriam
 retinere cupit , circumuentus ab equitibus dextra
 sinistra , omnibus occisis , solus inter tela hostium
 uitabundus erumpit . atque interim Marius , fu-
 gatis equitibus , accurrat auxilio suis , quos pel-
 li iam acceperat . denique hostes iam undique fusi .
 tum spectaculum horribile in campis patentibus ;
 sequi , fugere ; occidi , capi ; equi , atque uiri affli-
 cti : ac multi , uulneribus acceptis , neque fugere
 posse , neque quietem pati , niti modo , ac statim
 concidere : postremo omnia , qua uisus erat , con-
 strata telis , armis , cadaueribus , & inter ea hu-
 mus infecta sanguine . Postea loci consul , haud du-
 bie iam uictor , peruenit in oppidum Cirtham , quod
 initio profectus intenderat . eo post diem quintum ,
 quam iterum barbari male pugnauerant , legati
 a Boccho ueniunt : qui regis uerbis ab Mario peti-
 uere , duos quamfideissimos ad eum mitteret : uelle
 de suo , & de populi R. commodo cum ijs differe-
 re . ille statim L. Syllam , & A. Manlium ire iu-
 bet . qui quamquam acciti ibant ; tamen placuis
 uerba apud regem facere ; uti ingenium aut aher-
 sum flecterent , aut cupidum pacis uehementius ac

cenderent, itaque Sylla, cuius facundiae, non aeta-
 ti, a Manlio concessum, pauca uerba huiuscemodi
 locutus. Rex Bocche, magna laetitia nobis est,
 cum te talem uirum dii monuere, uti aliquando
 pacem, quam bellum, malles; neu te optimum
 cum pessimo omnium Iugurta miscendo commu-
 culares; simul nobis demeres acerbam necessitu-
 dinem, pariter & te errantem, & illum scelera-
 tissimum persequi. ad hoc, populo R. iam a prin-
 cipio inopi, melius uisum est, amicos, quam ser-
 uos, quaerere: tutiusq. rati, uolentibus, quam coa-
 ctis, imperitare. tibi uero nulla opportunior ami-
 citia nostra: primum, quod procul absumus; in
 quo offensae minimum, gratia par, ac si prope adef-
 semus: dein, quod parentes abunde habemus; a-
 micorum neque nobis, neque cuiquam omnium
 satis fuit. atque hoc utinam a principio tibi pla-
 cuisset: profecto ex populo R. ad hoc tempus mul-
 to plura bona accepisses, quam mala perpeffus es,
 sed quoniam humanarum rerum fortuna plera-
 que regit; cui scilicet placuit & uim, & gratiam
 nostram te experiri: nunc, quando per illam li-
 cet, festina, atque, uti coepisti, perge. multa, at-
 que opportuna habes, quo facilius errata officijs su-
 peres. postremo hoc in pectus tuum demitte, num-
 quam populum R. beneficijs uictum esse. nam,
 bello quid ualeat, tute scis. Ad ea Bocchus pla-
 cide; & benigne simul pauca pro delicto suo uer-
 ba facit: se non hostili animo, sed ob regnum tu-

tandum

tandum arma cepisse: nam Numidiae partem, un-
 de Iugurtham expulerit, iure belli suam factam:
 eam uastari a Mario, pati nequiuisse: praeterea:
 missis ante Romam legatis, repulsum ab amici-
 tia: ceterum uetera omittere, ac tum, si per Ma-
 rium liceret, legatos ad senatum missurum.
 Dein, copia facta, animus barbari ab amicis fle-
 xus, quos Iugurtha, cognita legatione Syllae, &
 Manlij, metuens id, quod parabatur, donis cor-
 ruperat. Marius interea, exercitu in hibernacu-
 lis composito, cum expeditis cohortibus, & par-
 te equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum tur-
 rim regiam, quod Iugurtha perfugas omnes praesi-
 dium imposuerat. tum rursus Bocchus scilicet, seu
 reputando, quae sibi duobus proelijs euenerant,
 seu admonitus ab alijs amicis, quos incorruptos Iu-
 gurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum
 quinque delegit, quorum & fides cognita, & in-
 genia ualidissima erant. eos ad Marium, ac dein,
 si placeat, Romam legatos ire iubet: agendarum
 rerum, & quocumque modo belli componendi li-
 centiam illis ipsis permittit. illi mature ad hiberna
 Romanorum proficiscuntur. deinde a latronibus
 Getulis in itinere circumuenti, spoliatiq. pau-
 di, sine decore ad Syllam profugiunt; quem con-
 sul, in expeditionem proficiscens, pro praetore reli-
 querat. eos ille non pro uanis hostibus, uti meriti e-
 rat, sed accurate, et liberaliter habuit. quare barba-
 ri & famam Romanorum auaritiae falsam, et Syl-

M 3 lam

lam ob munificentiam in sese amicium rati . nam etiam tum largitio multis ignota erat : munificus nemo putabatur , nisi pariter uolens : dona omnia in benignitate habebantur . igitur quaestori mandata Bocchi patefaciunt : simul ab eo petunt , ut fautor , consulatorq. sibi adsit : copias , fidem , magnitudinem regis sui , & alia , quae aut utilia , aut beneuolentiae esse credebant , oratione extollunt : dein , Sylla omnia pollicito , docti quo modo apud Marium , item apud senatum uerba facerent , circiter dies x l ibidem opperiantur . Marius ubi , confecto negotio , quò intenderat , Cirtham redijt ; dē aduentu legatorum certior factus , illosq. et Syllam ad se uenire iubet : itemq. L. Bellienum praetorem ab Vtica , praeterea omnes undique senatorij ordinis : quibus cum mandata Bocchi cognoscit : legatis potestas eundi Romam fit : ab consule interea indutiae postulabantur . ea Syllae , et plerisque placuere : pauci uero ferocius decernūt , scilicet ignari humanarum rerum , quae fluxae , et mobiles saepius in aduersa mutantur . ceterum Mauri , impetratis omnibus , tres Romam profecti sunt cum C. Octauio Ruso , qui quaestor stipendium in Africam portauerat : duo ad regem redeunt . ex his Bocchus cum cetera , tum maxime benignitatem , & studium Syllae lubens accepit . Romae quoque legatis eius , postquam , errasse regem , & Iugurthae scelere lapsam , deprecatis sunt , amicitiam & foedus petentibus hoc modo respondetur .

tur . Senatus & populus R. beneficij , & iniuriae memor esset solet : ceterum Boccho , quoniam paenitet delicti , gratiam facit : foedus , & amicitia dabuntur , cum promeruerit . Quibus rebus cognitis , Bocchus per litteras a Mario petiuit , ut Syllam ad se mitteret ; cuius arbitratu de communibus negotijs consuleretur . is missus cum praesidio equitum , atque peditum , funditorum , Baleariorum : praeterea iere sagittarij , et cohors Paeligna cum uelitaribus armis , itineris properandi caussa : neque his secus , atque alijs armis , aduersus tela hostium , quòd ea leuia sunt , muniti . sed in itinere quinto denique die Volux , filius Bocchi , repente in campis patetibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit : qui temere & effuse euntes , Syllae , alijsq. omnibus & numerum amplio-rem uero , & hostilem metum efficiebant . igitur se quisque expedire : arma , atque tela tentare , intendere : timor aliquantus , sed spes amplior , quippe uictoribus , & aduersum eos , quos saepe uicerant . interim equites , exploratum praemissi , rē , uti erat , quietam nunciant . Volux adueniens quaestorem appellat : dicitq. se a patre Boccho obuiam illi simul , & praesidio missum . deinde eum , & proximum diem sine metu coniuncti eunt . post , ubi castra locata , & diei uesper erat ; repente Maurus , incerto uultu pauens , ad Syllam accurrit ; dicitq. sibi a speculatoribus cognitum , Iugurtham haud procul abesse ; simul , uti noctu

clam secum profugeret, rogat, atque hortatur. ille animo feroci negat se toties fufam Numidam pertimescere: uirtuti suorum satis credere: etiam si certa pestis adesset, mansurum potius, quam, proditis quos ducebat, turpi fuga incertae, ac forsitan post paullo morbo interiturae uitae parceret. ceterum ab eodem monitus, uti noctu proficiscerentur, consilium adprobat: ac statim milites cenatos esse in castris, ignesq. quamcreberrimos fieri, deinde prima uigilia silentio egredi iubet. Iamq. nocturno itinere fessis omnibus, Sylla pariter cum ortu solis castra metabatur; cum equites Mauri nunciant, Iugurtham, circiter duum millium interuallo, ante eos confedissee. quod postquam auditum est; tum uero ingens metus nostros inuadit: credere se proditos a Voluce, & insidijs circumuentos. ac fuere, qui dicerent manu uindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum. At Sylla, quamquam eadem existimabat, tamen ab iniuria Maurum prohibet: suos hortatur, uti fortem animum gererent: saepe ante a paucis strennis aduersus multitudinem bene pugnatum: quanto sibi in proelio minus pepercissent, tanto tutiores fore: nec decere, quem manus armauerit, ab inermis pedibus auxilium petere, in maximo metu nudum, & caecum corpus ad hostes uertere. deinde Volucem, quoniam hostilia faceret, Iouem maximum obtestatus, ut sceleris, atque perfidiae Bocchi testis adesset, castris

abire

abire iubet. Ille lacrymans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Iugurthae; cui uidelicet speculanti iter suum cognitum esset: ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet; & spes, opesq. eius omnes ex patre suo penderent; credere illum nihil ausurum palam, cum ipse filius testis adesset: quare optimum factu uideri, per media eius castra palam transire: sese, uel praemissis, uel ibidem relictis Mauris, solum cum Sylla iturum. Ea res, uti in tali negotio, probata: ac statim profecti, quia de improviso accesserant, dubio, atque haesitante Iugurtha, incolumes transeunt. deinde paucis diebus, quod ire intenderant, peruentum est. Ibi cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multum, & familiariter agebat, praemissus ab Iugurtha, postquam Syllam accitum audierat, orator, & subdole speculatum Bocchi consilia: praeterea Dabar, Massugrae filius, ex gente Massanisae, ceterum materno genere impar, (nam mater eius ex concubina orta erat) ob ingenij multa bona Mauro carus, acceptusque. quem Bocchus fidum Romanis multis antea tempestatibus expertus, illico ad Syllam nunciatum mittit, paratum sese facere, quae populus Reueller: colloquio diem; locum, tempus ipse deligeret: consulta sese omnia cum illo integra habere: neu Iugurthae legatum pertimesceret: accitum esse, quo res communis licentius gereretur: nam ab insidijs eius aliter caueri

ueri

ueri nequiuiffe. Sed ego comperior, Bocchum magis Punica fide, quàm ob ea, quae praedicabat, simul Romanos, & Numidam spe pacis detinuisse: multumq. cum animo suo uoluere solitum, Iugurtham Romanis, an illi Syllam traderet: libidinem aduersum nos, metum pro nobis suafisse. Igitur Sylla respondit, pauca se coram Aspare locuturum, cetera occulte, aut nullo, aut quam paucissimis praesentibus: simul edocet, quae responderentur. Postquam, sicuti uoluerant, congressi; dicit se missum a consule uenisse quaesitum ab eo, pacem, an bellum agiturus foret. Tunc rex, uti praeceptum fuerat, post diem decimum redire iubet; ac nihil etiam nunc decreuisse, sed illo die responsurum. Deinde ambo in sua castra digressi. sed ubi plerumque noctis processit; Sylla a Boccho occulte accersitur: ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur. praeterea Dabar internunciis, sanctus uir, iurat ex sententia amborum: ac statim sic rex incipit. Numquam ego ratus fore, uti rex maximus in hac terra, & omnium, quos noui, opulentissimus, priuato homini gratiam deberem. & mehercule Sylla, ante te cognitum, multis orantibus alijs ultro egomet opem tuli, nullius indigni: id immutatum, quod ceteri dolere solent, ego laetor. fuerit mihi pretium, eguisse aliquando tuae amicitiae; qua apud animum meum nihil carius habeo. id adeo experiri licet: arma, uiros, pecuniam, postremo quidquid

quid animo libet, sume, utere: & quoad uiues, nunquam tibi redditam gratiam putaueris: semper apud me integra erit: denique nihil me sciente frustra uoles. nam, ut ego existimo, regem armis, quàm munificentia, uinci, minus flagitiosum. ceterum de rep. uestra, cuius huc curator missus es, paucis accipe. Bellum ego populo R. neque feci, neque factum umquam uolui: fines meos aduersum armatos armis tutatus sum. id omitto: quando nobis ita placet. gerite, uti uultis, cum Iugurtha bellum: ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipsam fuit, non egrediar, neque intrare Iugurtham sinam. praeterea, si quid meq. uobisq. dignum petieris, haud repulsus abibis.

Ad ea Sylla pro se breuiter, & modice, de pace, & de communibus rebus multis disseruit. denique regi patefecit, quod polliceatur, senatum et populum R. quoniam amplius armis ualuisent, non in gratia habituros: faciendum aliquid, quod illorum magis, quàm sua, retulisse uideretur: id adeo in promptu esse; quoniam Iugurthae copiam haberet: quem si Romanis tradidisset, fore ut illi plurimum deberetur: amicitiam, foedus, Numidiae partem, quam nunc peteret, tunc ultro aduenturam. Rex primum negare: affinitatem, cognationem, praeterea foedus interuenisse: ad hoc metuere, ne fluxa fide usus popularium animos auerteret: queis & Iugurtha carus, & Romani inuisi essent. denique saepius fatigatus, leniter exuolum-

uoluntate Syllae omnia se facturum promittit . ceterum ad simulandam pacem, cuius Numida, defessus bello, auidissimus erat, quae utilia uisa, con-
stituit . ita, composito dolo, digrediuntur . At rex postero die Asparem, Iugurthae legatum, appellat : dicitq. sibi per Dabarem ex Sylla cognitum, posse condicionibus bellum componi : quamobrem regis sui sententiam exquireret . ille laetus in castra Iugurthae uenit : deinde ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octauum redit ad Bocchum; & ei nunciat, Iugurtham cupere omnia, quae imperarentur, facere, sed Mario parum considerare : saepe antea cum imperatoribus Romanis pacem conuentam, frustra fuisse : ceterum Bocchus, si ambobus consultum, & ratam pacem uellet, daret operam, ut una ab omnibus, quasi de pace, in colloquium ueniretur; ibiq. sibi Syllam traderet : cum talem uirum in potestatem habuisset; tum fore, uti iussu senatus, populiq. R. foedus fieret, neque hominem nobilem non sua ignauiā, sed ob remp. in hostium potestate relictum iri. Haec Maurus secum ipse diu uoluens, tandem promisit . ceterum dolo, an uero cunctatus, parum comperimus . sed plerumque regiae uoluntates, ut uehementes, sic mobiles, saepe ipsae sibi aduersae . Postea, tempore & loco constituto, in colloquium uti de pace ueniretur, Bocchus Syllam modo, modo Iugurthae legatū appellare : benigne habere : idem ambobus polliceri . illi pariter laeti;

ac

ac spei bonae pleni esse . sed nocte ea, quae proxima fuit ante diem colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac statim immutata uoluntate, remotis ceteris dicitur secum ipse multa agitauisse, uultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo uariis : quae scilicet, tacente ipso, occulta oris immutatione patefecisse . tamen postremo Syllam accersiri iubet; & ex eius sententia Numidae insidias tendit . deinde, ubi dies aduenit; & ei nunciatum est, Iugurtham haud procul abesse; cum paucis amicis, & quaestore nostro, quasi obuius honoris causa procedit in tumultum facillimum uisu insidiantibus . eodem Numida cum plerisque necessarijs suis inermis, uti dictum erat, accedit : ac statim, signo dato, undique simul ex insidijs inuaditur . ceteri obruncati : Iugurtha Syllae uinctus traditur, & ab eo ad Marium deductus est . Per idem tempus aduersum Gallos ab duobus nostris Q. Caeptione, & C. Manlio male pugnatum . quo metu Italia omnis contremuerat . illique, & inde usque ad nostram memoriam Romanis sic habuere; alia omnia uirtuti suae prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloria certare . Sed postquam bellum in Numidia confectum; & Iugurtham Romam uinctum adduci nunciatum est : Marius consul absens factus est; & ei decreta prouincia Gallia: isq. kalendis Ian. magna gloria consul triumphauit . Ea tempestate spes, atque opes ciuitatis in illo sitae .

ORATIO

ORATIO M. AEMILII
LEPIDI COS. AD POPV-
LVM R. EX LIBRIS
Historiarum C. Sallustii
Crispi, ut arma suman-
tur contra Syl-
lam dict.

LEMENTIA, & probitas uestra,
C Quirites, quibus per ceteras gentes ma-
ximi, & clari estis, plurimum timoris
mibi faciunt, aduersus tyrannidem L. Syllae: ne
aut ipsi, nefanda, quae non aestimatis, ea parum cre-
dendo de alijs, circumueniamini: praesertim cum
illi spes omnis in scelere, atque perfidia sit, neque
se aliter tutum putet, quam si peior, atque inte-
stabilior metu uestro fuerit: quo captiuus liberta-
tis curam miseria eximat: aut, si prouideritis, in
tutandis periculis magis, quam ulciscendo, tenea-
mini. Satellites quidem eius, homines maximi no-
minis, non minus optimis maiorum exemplis, ne
queo satis mirari. dominationis in uos seruitium
suum mercedem dant, & utrumque per iniuriam
malunt, quam optimo iure liberi agere. prae-
clara Brutorum, atque Aemiliorum, & Luta-
tiorum proles, geniti ad ea, quae maiores uir-
tute peperere, subuertenda. nam quid a Pyrrho,
Hannibale, Philippo que, & Antiocho defensum
est

est aliud, quam libertas, & suae cuique sedes, ne-
cui, nisi legibus, pareremus? quae cuncta saeuus
iste Romulus, quasi ab externis rapta, tenet: non
tot exercituum clade, neque consulis, & aliorum
principum, quos fortuna belli consumpserat, sa-
tiatus; sed tum crudelior, cum plerosque secundae
res in miserationem ex ira uertunt. quin solus om-
nium, post memoriam hominum, supplicia, in
post futuros composuit. queis prius iniuria, quam
uita, certa esset: prauissimeq. per sceleris imma-
nitatem adhuc tutus fuit, dum uos metu grauio-
ris seruitij a repetenda libertate terremini. Agen-
dum, atque obuiam eundum est, Quirites, ne spolia
uestra penes illum sint. Non prolatandum, neque
uotis paranda auxilia. nisi forte speratis per tae-
dium iam, aut pudorem tyrannidis, esse eum per
scelus occupata periculosius dimissurum. At ille
eod processit, ut nihil gloriosum, nisi tutum, & om-
nia retinenda dominationis honesta aestimet. ita
que illa quies, & otium cum libertate, quae mul-
ti prohi potius, quam laborem cum honoribus ca-
pessabant, nulla sunt. Hac tempestate seruiendum
aut imperitandum: habendus metus est aut fa-
ciendus, Quirites. nam quid ultra? quae ue huma-
na superant? aut diuina impolluta sunt? Popu-
lus R. paullo ante gentium moderator, exutus im-
perio, gloria, iure, cogitandi inops, despectus que,
ne seruilia quidem alimenta reliqua habet. So-
ciorum, & Latij magna uis ciuitate, pro multis,

& egregijs factis a uobis data, per unum prohibentur: & plebis innoxiae patrias sedes occupauerunt pauci satellites, mercedem scelerum: leges, iudicia, aerarium, prouincia, reges penes unum. denique necis ciuium, & uitae licentia. simul humanas hostias uidiſtis, & sepulcra infecta sanguine ciuili. Est ne uiris reliqui aliud, quam soluere iniuriam, aut mori per uirtutem? quoniam quidem unum omnibus finem natura uel ferro saeptis statuit: neque quisquam extremam necessitatem, nihil ausus, nisi muliebri ingenio, expectat. Verum ego seditiosus, uti Sylla ait, qui praemia turbarum queror; & bellum cupiens, quia iura pacis repeto. scilicet, quia non aliter salui, satisque tuti in imperio eritis, nisi Vettiſ Picens, scriba Cornelius aliena bene parata prodegerint: nisi approbaritis omnes postscriptiones innoxiorum ob diuitias, cruciatus uirorum illustrium, uastam urbem fuga & caedibus, bona ciuium miserorum, quasi Cimbricam praedam, uacuum, aut dono datam. At obiecit mihi possessiones ex bonis proscripctorum. quod quidem scelerum illius uel maximum est, non me, neque quemquam omnium satis tutum fuisse, si recte faceremus. Atque illa, quae tum formidine mercatus sum pretio, soluto iure, dominis tamen restituo: neque pati consilium est, ullam ex ciuibus praedam esse. Satis illa fuerint, quae rabie contracta tolerauimus, manus conferentes inter se Romanos exer-

exercitus, & arma ab externis in nosmet uersa. scelerum, & contumeliarum omnium finis sit: quorum adeo Syllam non paenitet, ut & facta in gloria numeret, & si liceat, auidius faceret. Neque iam, quid existimetis de illo, sed quantum uos audeatis, uereor: ne alius alium principem expectantes ante capiamini, non opibus eius, quae futiles, & corruptae sunt, sed uestra secordia, quam raptum iri licet, & quam audeat, tam uideri felicem. nam praeter satellites commaculatos quis eadem uult? aut quis non omnia mutata, praeter uictoriam? scilicet milites: quorum sanguine Taurulae, Scyroque, pessimis seruorum, diuitiae partae sunt. an quibus praelatus in magistratibus capiendis Fufidius, ancilla turpis, honorum omnium debonestamentum? itaque maximam mihi fiduciam parit uictor exercitus, cui per tot uulnera & labores nihil, praeter tyrannum, quaesitum est. nisi forte tribuniciam potestatem euersum profecti sunt per arma, conditam a maioribus suis: utique iura, & iudicia sibimet extorquerent: egregia scilicet mercede, cum relegati in paludes, & siluas, contumeliam, atque inuidiam suam, praemia penes paucos intelligerent. Quare igitur tanto agmine, atque animis incedit? Quia secundae res mire sunt uitij obtentui: quibus labefacta tis, quam formidatus antea est, tam contemnetur: nisi forte specie concordiae & pacis, quae scelerum & paricidio suo nomina indidit. Neque ali-

ter Romani P. esse belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebes, praeda ciuili acerbissima, ius iudiciumq. omnium rerum penes se, quod populi R. fuit: quae si uobis pax, & concordia intelliguntur: maxima turbamenta reip. atque exitia probate: annuite legibus impositis accipite otium cum seruitio: & tradite exemplum posteris ad populum R. suimet sanguinis mercede circumueniendum. mihi, quamquam per hoc summum imperium satis quaesitum erat, nomini maiorum, dignitati, atque etiam praesidio; tamen non fuit consilium priuatas opes facere, potiorq. uisa est periculosa libertas quieto seruitio. quae si probatis, adeste, Quirites; & bene inuuantibus dijs, M. Aemilium consulem, ducem, & auctorem sequimini ad recipiendam libertatem.

ORATIO PHILIPPI
IN SENATU, UT LEPIDO
bellum mouenti resistent: ex libro I.
historiarum, Prisciano, &
Nonio testibus.

MAXIME uellem, P. C. remp. quietam esse, aut periculis a promptissimo quoque defendi: denique praua incepta consultoribus noxae esse. sed contra, seditionibus omnia turbata sunt, & ab ijs, quos prohibere magis decebat: postremo quae pessimi, & stultissimi decreuerunt, ea a bonis & sapientibus faciendae sunt. nam bellum, atque arma quamquam uobis iniusta, tamen quia Lepido placent, sumenda sunt. nisi forte cui pacem praestare, & bellum pati consilium est. Pro dijs boni, qui hanc urbem omiſſa cura adhuc regitis. M. Aemilius, omnium flagitiosorum postremus, qui peior, an ignauior sit, deliberari non potest, exercitum opprimendae libertatis habet, & se e contempto metuendum effecit. uos missantes, & retractantes, uerbis & uatum carminibus pacem optatis magis, quam defenditis: neque intelligitis, mollitia decretorum uobis dignitatem, illi metum detrabi? atque id iure. quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem prouinciam cum exercitu adeptus est. quid ille ob benefacta cepisset, cuius sceleribus tanta praemia tribuistis? At scilicet ij, qui

ad postremum usque legatos, pacem, concordiam, & alia huiusmodi decreuerunt, gratiam ab eo peperere. Immo despecti, & indigni rep. habiti, praedae loco aestimantur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidem a principio, cum Etruriam coniurare, proscriptos accersiri, largitionibus remp. lacerari uidebā, maturandum putabam, & Catuli consilia cum paucis secutus sum. ceterum illi, qui gentis Aemiliae benefacta extollebant, & ignoscendo populi R. magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum aiebant, & cum priuata arma opprimendae libertatis cepisset, sibi quisque opes, aut patrocina quaerendo, consilium publicum corruerunt. attamen erat Lepidus latro cum calonibus, & paucis sicarijs: quorum nemo non diurna mercede uitam mutauerit. nunc est proconsul cum imperio, non empto, sed dato a uobis, cum legatis adhuc iure parentibus, & ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissimi, flagrantes inopia, & cupidinibus, scelerum conscientia exagitati: quibus quies in se ditionibus, in pace turbae sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello serunt, Saturnini olim, post Sulpicij, dein Marij, Damassippique, nunc Lepidi satellites. praeterea Etruria, atque omnes reliquiae belli arrectae: Hispaniae armis sollicitatae: Mithridates in latere uectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit

cit

cit: quin, praeter idoneum ducem, nihil abest ad subuertendum imperium. quod uos oro, atque obsecro P. C. ut animaduertatis, neu patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem, ad integros procedere. nam ubi malos praemia sequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus est. An exspectatis, dum, exercitu rursus admoto, ferro, atque flamma urbem inuadat: quod multo propius est ab eo, quo agit at, statu, quam ex pace, & concordia ad arma ciuilia, quae ille aduersum diuina, & humana omnia cepit, non pro sua, aut quorum simulat iniuria, sed legum ac libertatis subuertendae. angitur enim, ac laceratur animi cupidine, & noxarum metu, expers consilij, inquires: haec atque illa tentans metuit otium, odit bellum: luxu, atque licentia carendum uideb: atque interim abutitur uestra socordia. neque mihi satis consilij est, metum, an ignauiam, an dementiae eam appellem: qui uideamini intenta mala, quasi fulmen, optare se quisque ne attingat, sed prohibere ne conari quidem. & quaeso, considerate quam conuersa rerum natura sit. Antea malum publicum occulte, auxilia palam instruebantur: & eo boni malos facile anteibant: nunc pax, & concordia disturbantur palam, defenduntur occulte: quibus illa placent, in armis sunt, uos in metu. quid exspectatis? nisi forte pudet, aut piget recte facere? An Lepidi mandata animos mouent? qui placere ait sua cui-

N 3 que

que reddi, & aliena tenet: belli iura rescindi, cum ipse armis cogat: civitatem confirmari, qui ademptam negat: concordiae gratia tribuniciam potestatem restitui, ex qua omnes discordiae accensae. Pessime omnium, atque impudentissime, tibi ne egestas civium, & luctus curae sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per iniuriam? alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quaeris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis invidus, hostis omnium bonorum: ut te neque hominum, neque deorum pudeat, quos perfidia, aut periurio violasti. qui quando talis es, maneat in sententia, & retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus inquietus ipse, nos in sollicitudine retineas. neque te provinciae, neque leges, neque dii penates civem patiuntur. perge qua coepisti, ut quammaturissime merita inuenias. uos autē, P. C. quousque cunctando remp. intutam patiimini? & uerbis arma tentabitis? Delectus aduersum uos habiti: pecuniae publicae, & priuatim extortae: praesidia deducta, atque imposita: ex libidine leges imperantur: cum interim uos legatos, & decreta paratis. et quamto mehercule auidius pacem petieritis, tamto bellum acrius erit: cum intelliget se metu magis, quam aequo, & bono sustentatum. nam qui turbas, & caedem civium odisse ait, & ob id armato Lepido uos inermes retinet: quae uobis toleranda sunt, ea cum facere possitis, patiimini

mini potius censet: ita illi a uobis pacem, uobis ab illo bellum suadent. Haec si placent, si tanta torpedo animos oppressit, ut oblitus scelerum Cimnae, cuius in urbem reditu decus, atque ordines omnes interierunt, nihilo minus uos, atque coniuges, & liberos Lepido permisuri sitis: quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is, & alij boni remp. frustra curant. Agite, ut libet: parate uobis Cethegos, atque alia proditorum patrocina, qui rapinas, & incendia instaurare cupiunt, & rursus aduersum deos penates manus armare. Sin libertas & bella magis placent, decernite digna nomine, & augete ingenium uiris fortibus. adest nouus exercitus, & ad hoc coloniae ueterum militum, nobilitas omnis, duces optimi. fortuna meliores sequitur. iam illa, quae socordia nostra collecta sunt, dilabentur. quare ita censeo, quoniam Lepidus exercitum, priuato consilio paratum, cum pessimis, & hostibus reip. contra huius ordinis auctoritatem ad urbem ducit; uti Ap. Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule, & ceteris, qui bus imperium est, urbi praesidio sint, operamque dent, ne quid resp. detrimenti capiat.

ORATIO C. COTTAE
COS. AD QUIRITES,
VI TOLERENT
aduersa.

QUIRITES, multa mihi pericula domi, militiae, multa aduersa fuere: quorum alia toleraui, partim repuli deorum auxilijs, & uirtute mea: inq. his omnibus, neque animus negotio defuit, neque decretis labos. malae secundaeq. res opes, non ingenium mihi mutabant. at contra in his miserijs cuncta mecum fortuna deseruere. praeterea senectus, per se grauis, curam duplicat: cui misero, aeta iam aetate, ne mortem quidem honestam sperare licet. nam si parricida uestri sum, & uobis genitus hic, deos penates meos, patriamque, & summum imperium uilia habeo: quis mihi uiuo cruciatus satis est, aut quae poena mortuo? cum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo uici: a prima adolescentia in ore uestro priuatus, & in magistratibus egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia uoluerunt, usi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad male faciendum exercui: auerissimus priuatae gratiae maximas inimicitias pro rep. suscepi, qui uelut cum illa simul, cum egens alienae opis plura mala exspectarem. uos, Quirites, rursus mihi patriam,

AD POPVLVM. 89
triam, deos penates cum ingente dignitate dedistis. Pro quibus beneficijs uix satis gratus uidear, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. nam uita, & mors iure naturae sunt: ut sine dedecore cum ciuibus fama, & fortunis integer agas, id dono datur, atque accipitur. consules nos fecistis Quirites domi, belliq. impeditiissima rep. namque imperatores Hispaniae stipendium, milites, arma, frumentum poscunt: & id res cogit: quoniam defectione sociorum, & Sertorij per montes fuga neque manu certare possunt, neque utilia parare: exercitus in Asia, Ciliciaq. ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est: nec minus Italiae maritima, & prouinciarum: cum interim uectigalia parua, & bellis incerta, uix partem sumptuum sustinent: ita classe, qua commeatus uehebatur, minore, quam antea nauigamus. haec si dolo, aut socordia nostra contracta sunt, agite uti libet, & ita supplicium sumite: sin fortuna communis asperior est, quare indigna uobis, nobisque, & rep. incipitis? Atque ego, cuius aetati mors propior est, non deprecor, si quid ea uobis incommodi demitur: neque mox ingenio corpori honestius, quam pro uestra salute, finem uitae fecerint. Adsum, en C. Cotta cos. facio quod saepe maiores asperis bellis fecere: uoueo, dedoq. me pro rep. quam deinde cui mandetis, circumspicite. nam talem honorem bonus nemo uolet: cum
for-

fortunae, & pacis, & belli ab alijs acti ratio red-
denda, aut turpiter moriendum sit. tantummodo
in animis habetote, non me ob scelus, aut auari-
tiam caesum, sed uolentem pro maximis beneficijs
animam dono dedisse. per uos igitur, Quirites,
& gloriam maiorum, tolerate aduersa, & con-
sulite reip. Multa cura summo imperio inest, mul-
ti ingentes labores: quos nequidquam abnuitis,
& pacis opulentiam quaeritis: cum omnes pro-
uinciae, regna, maria, terraeq. aspera, aut ses-
sa bellis sint.

ORATIO MACRI TRIB. PL.

AD PLEBEM, DE TRIBVNICIA

potestate recuperanda: ex li-

bro III. historiarum, te-

ste Frontone.

I, QUIRITES, parum existimare-
tis, quid inter ius a maioribus relictum
uobis, & hoc a Sylla paratum seruitium
interesset, multis mihi differendum fuisset, do-
cendumq. quas ob iniurias, & quoties a patribus
armata plebes secessisset, utiq. uindices paruisset
omnis iuris sui tribunos pl. nunc hortari modo re-
liquum est, & ire primum uia, qua capeffendam
arbitror libertatem. neque me praeterit quamtas
opes nobilitatis solus impotens mani specie magi-
stratus pellere dominatione incipiam: quamtoq.
tutius factio noxiorum agat, quam soli innocen-
tes. sed praeter spem bonam ex uobis, quae me-
tum uicit, statui certaminis aduersa pro libertate
potiora esse forti uiro, quam omnino non certa-
uisse. quamquam omnes alij creati pro iure uestro
uim cunctam, & imperia sua gratia, aut spe,
aut prauijs in uos conuertere, meliusq. habent
mercede delinquere, quam gratis recte facere.
itaque omnes concessere iam in paucorum domina-
tionem, qui per militare nomen, aerarium, exer-
citus, regna, prouincias occupauere, & arcem
habent ex spolijs uestris: cum interim more peco-
rum

rum uos multitudo singulis habendos, fruendosq. traebitis, ex utriusque omnibus quae maiores reliquere: nisi quia uosmetipsi per suffragia, ut praesides olim, nunc dominos destinatis. itaque concessere illuc omnes: & mox, si uestra receperitis, ad uos redibunt plerique. rarus enim animus est ad ea, quae placent, defendenda: cetera ualidiorum sunt. an dubium habetis, ne officere quid uobis uno animo per gentibus possit, quos languidos, secordesq. pertinuere? nisi forte C. Cotta ex factione media consilium aliter quam metu iura quaedam tribunis plebis restituit. Et quamquam L. Cincius primus de potestate tribunus loqui ausus, mussantibus uobis circumuentus erat: tamen prius illi inuidiam metuere, quam uos iniuriae pertaesum est. quod ego nequeo satis mirari Quirites. nam spem frustra fuisse intellexistis. Sylla mortuo, qui scelestum impo-
 suerat seruitium, sine mali credebatis. Ortus est longe saeuior Catulus: tumultus intercessit Bruto, & Aemilio Mamercos. Dein C. Curio ad exitium usque infantis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quatis animis ierit in L. Quirites, uidistis: quatae denique nunc mihi turbae concitatur. quae profecto incassum ageretur, si prius, quam uos seruiendi finem, illi dominationis facturi erant: praesertim cum his civilibus armis dicta alia, sed certatum utrinque de dominatione in uobis sit. itaque cetera ex licentia, aut odio, aut auaritia in tempus arsere: permansit una res modo, quae utrinque

utrinque quaesita est: et erepta in posterum uis tribunicia, telum a maioribus libertati paratum. quod ego uos moneo quaesoque, ut animaduertatis: ne uos omnia rerum ad ignauiam mutantes, otium pro seruitio appelletis: quo iam ipso frui, si uera & honesta flagitium superauerit, non est condicio. fuisse, si omnino quissetis. nunc animum aduertite: & nisi uiceretis, quoniam omnis iniuria grauitate tutior est, arctius habebunt. Quid censes igitur? aliquis uestrum subiecerit. Primum omnium, omittendum morem hunc, quem agitis, impigrae linguae, animi ignaui, non ultra concionis locum memores libertatis: deinde ne uos ad uirilia illa uocem, quo tribunos plebei modo patricium magistratum, libera ab auctoribus patricijs suffragia maiores uestri parauerunt, quamuis, Quirites, in uobis sit, ut quae iussa nunc pro alijs toleratis, pro uobis agere, aut non agere certe possitis. Iouem, aut alium quem deum consultorem expectatis? magna illa consulum imperia, & patrum decreta uos exequendo rata efficitis Quirites: utroque licentiam in uos auctum, atque adiutum properatis. neque ego uos ultum iniurias hortor, magis uti requiem cupiatis: neque discordias, ut illi criminantur, sed earum finem uolens, iure gentium res repeto: & si pertinaciter retinebunt, non arma, neque secessionem, tantummodo ne amplius sanguinem uestrum praebatis censeo. gerant, habeantque suo modo imperia,

peria, quaerant triumphos: Mithridatem, Scyto-
rium, & reliquias exsulum persequantur cum
imaginibus suis: absit periculum, & labos, qui-
bus nulla pars fructus est: nisi forte repentina ista
frumentaria lege munia uestra pensantur: cum
* tamen qui his modis libertatem omnium aesti-
mauerit, hi profecto non amplius possunt alimen-
tis carere: namque utilis exiguitate mors prohi-
betur. senescunt uires, sic ut neque absolui cu-
ra familiari tam parua res possit. at & ignauis-
simi quique tenuissima spe frustrantur: quae ta-
men quamuis ampla, quoniam seruitij pretium
ostentarent, cuius torpedinis erat decipi, & ue-
strarum rerum ultro iniuria gratiam debere?
namque alio modo, neque ualent in uniuersos,
neque conabuntur. Cauendus tamen dolus est,
itaque simul comparant delinimenta, & disse-
runt uos in aduentum Cn. Pompei. quem ipsum,
ubi pertinuerit sublatum in ceruices suas, mox
dempto metu lacerant: neque eos pudet uindices,
uti se ferunt, libertatis, tot uiros sine uno, aut
remittere iniuriam non audere, aut ius non pos-
se defendere. mihi quidem satis spectatum est,
Pompeium tantae gloriae adolescentem malle
principem uolentibus nobis esse, quam illis domi-
nationis, & socium, auctoremq. in primis fore ti-
buniciae potestatis. uerū Quirites antea singuli ci-
ues in pluribus non in uno cuncti praesidia habebat-
is: neque mortalium quisquam dare, aut eripe-

re talia unus poterat. itaque uerborum satis di-
ctum est. neque enim ignorantia res claudit: ue-
rum occupauit nescio quae uos torpedo: quia ne-
que gloria mouemini, neque flagitio: cunctaq.
praesenti ignauia mutastis: abunde libertatem rati,
quia tergis abstinetur: & huc ire licet, atque
illuc, munera ditium dominorum. atque haec ea-
dem non sunt agrestibus, sed ceduntur inter po-
tentium inimicitias, donoq. dantur in prouincias
magistratibus. ita pugnatur, & uincitur a pau-
cis: plebes, quodcumque accidit, prouicta est, &
in dies magis erit. siquidem maiore cura domi-
nationem illi retinuerunt, quam uos repetiueri-
tis libertatem.

EPISTOLA CN. POMPEII
AD SENATVM:
ex libro III. historiarum,
Diomede teste.

S I aduersus uos, patriamque, et deos pe-
nates toties labores, & pericula susce-
pisssem, quoties a prima adolescentia du-
ctu meo scelestissimi hostes fusi, & uobis salus
quaesita est: nihil amplius in absentem me statuis-
setis, quam adhuc agitis, P. C. quem contra aeta-
tem proiectum ad bellum saeuissimum, cum exer-
citu optime merito, quantum est in uobis, fame,
miserrima omnium morte, confecistis. Hac in spe
populus R. liberos suos ad bellum misit? haec sunt
praemia pro uulneribus, & toties ob remp. fuso
sanguine? fessus scribendo, mittendoque legatos,
omnes opes, & spes priuatas meas consumpsi: cu-
interim a uobis per triennium uix annuus sum-
ptus datus est. per deos immortales, utrum cen-
setis me uicem aerarij praestare, an exercitum si-
ne frumento, & stipendio habere posse? equidem
fateor, me ad hoc bellum maiore studio, quam
consilio profectum: quippe qui, nomine modo im-
perij a uobis accepto, diebus quadraginta exer-
citurum parauit: hostesque in ceruicibus iam Italiae
agentes ab Alpibus in Hispaniam summoni, per
eas iter aliud, atque Hannibal, nobis opportunus
patefecit: recepi Galliam, Pyrenaeum. Laceta-
niam Ilergetum: & primum impetum Sertorij
uicto-

uictoris nouis quidem militibus, & multo paucio-
ribus sustinui: biememque in castris inter saeuissi-
mos hostes, non per oppida, neque ex ambitione
mea egi. quid deinde proelia, aut expeditiones hi-
bernas, oppida excisa, aut recepta enumerem?
quando res plus ualent, quam uerba? castra ho-
stium apud Sucronem capta, & proelium apud
flumen Durium, & dux hostium C. Herennius
cum urbe Valentia, & exercitus deleti, satis cla-
ra uobis sunt, proque his o grati patres, egestatem,
& famem redditis. itaque meo, & hostium exer-
citu par condicio est. namque stipendium neutri
datur: uictor uterque in Italiam uenire potest.
quod ego uos moneo, quaesoque, ut animaduertatis,
neu cogatis necessitatibus priuatim mihi consule-
re. Hispaniam citeriorem, quae non ab hostibus te-
netur, nos, aut Sertorius ad internecionem uasta-
uimus, praeter maritimas ciuitates, quae ultro no-
bis sumptui, onerique. Gallia, superiore anno,
Metelli exercitum stipendio, frumentoque aluit: &
nunc malis fructibus ipsa uix agitat. ego non rem
familiaris modo, uerum etiam fidem consumpsi.
reliqui uos estis, qui nisi subuenitis, inuito: & prae-
dicente me, exercitus hinc, & cum eo omne bel-
lum Hispaniae, in Italiam transgredientur.

REX MITHRIDATES
REGI ARSACI S.
ex libro I V. historiarum,
Carisio teste.

OMNES, qui secundis rebus suis ad bel-
li societatem orantur, considerare debet,
liceat ne tum pacem agere: deinde, quod
quaeritur, satis ne pius, tutum, gloriosum, an
indecorum sit. Tibi perpetua pace frui liceret, ni
si hostes opportuni, & scelestissimi. egregia fama,
si Romanos oppresseris, futura est. neque petere
audeam societatem, & frustra mala mea cum bo-
nis tuis misceri sperem. atqui ea, quae te morari
posse uidentur, ira in Tigranem recentis belli, &
meae res parum prosperae, si uera existimare uo-
les, maxime hortabuntur. ille enim obnoxius,
qualem tu uoles, societatem accipiet. Mihi fortu-
na multis rebus ereptis usum dedit bene suaden-
di: & quod florentibus optabile est, ego non uali-
dissimus praebeo exemplum, quo rectius tua com-
ponas. Namque Romanis cum nationibus, popu-
lis, regibus cunctis una, & ea uetus caussa bellan-
di est, cupido profunda imperij, & diuitiarum:
qua primo cum rege Macedonum Philippo bellum
sumpsere. Dum a Carthaginensibus premeban-
tur, amicitiam simulantes ei subuenientem An-
tiochum, concessione Asiae per dolum auertere:
ac mox a Philippo Antiochus omni cis Taurum
agro, & decem millibus talentorum spoliatus est.

Per-

Perseu deinde Philippi filium post multa, & ua-
ria certamina, apud Samothracas deos acceptum
in fidem, callidi, & repertoires perfidiae, quia pa-
cto uitam dederant, in somnis occidere. Eume-
nem, cuius amicitiam gloriose osentant, initio
prodidere Antiocho, pacis mercede posthabita:
custodi agri captiui sumptibus, & contumeljis ex
rege miserrimum seruorum effecere: simulatoq.
impio testamento, filium eius Aristonicum, quia
patrium regnum petierat, hostium more trium-
phum duxere: Asia ab ipsis obsessa est: postre-
mo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diri-
puere, cum filius Nusa, quem regem appellaue-
rat, genitus haud dubie esset. nam quid ego me
appellem? quem disunctum undique regnis, &
tetrarchijs ab imperio eorum, quia fama erat di-
uitem, neque seruiturum esse, per Nicomedem
belle laceffiuerunt, sceleris eorum haud ignarum,
& ea, quae accidere, testatum antea. Cretenses
soli omnium liberi ea tempestate, & rex Ptole-
maeus. atque ego ultus iniurias, Nicomedem Bi-
thynia expuli, Asiamq. spoliium regis Antiochi
recepti, & Graeciae dempsi graue seruitium. ince-
pta mea postremus seruorum Archelaus, exer-
citu prodito, impediuit: illique, quos ignauia, aut
praua calliditas, ut meis laboribus tuti essent, ar-
mis abstinuit, acerbissimas poenas solunt. Ptole-
maeus pretio diem belli prolatat: Cretenses impu-
gnati semel iam, neque finem, nisi excidio, ha-

O 2 bituri.

bituri . equidem , cum mihi ob ipsorum interna mala dilata proelia magis , quàm pacem datam intelligerem ; abnuente Tigraue , qui mea dicta sero probat , te remoto procul , omnibus alijs obnoxius , rursus tamen bellum cepit : Marcumq̃ . Cottã Romanum ducem apud Chalcedona terra fudi , mari ex sui classe pulcherrima : apud Cyzicum magno cum exercitu in obsidione moranti frumentum defuit , nullo circum adnitente : simul hiems mari prohibebat . ita sine vi hostium regredi coactus in patrium regnum , naufragijs apud Parum , & Heracleam militum optimos cum classibus amisit . restituto deinde apud Cabira exercitu , & uarijs inter me , atque Lucullum proelijs , inopia rursus ambos incessit . illi suberat regnum Ariobarzani bello intactum : ego , uastatis circum omnibus locis , in Armeniam concessi : sicutiq̃ . Romani non me , sed morem suum omnia regna subuertendi , quia multitudinem arctis locis pugna prohibere , imprudentiam Tigraui ? pro uictoria ostentant . nunc qualeso considera , nobis oppressis , utrum firmiorem te ad resistendum , an finem belli futurum putes ? Scio equidem , tibi magnas opes uirorum , armorum , & auri esse : & ea re a nobis ad societatem , ab illis ad praedam peteris . ceterum consilium est , Tigranis regno integro , meis militibus , procul ab domo , paruo labore per nostra corpora bellum conficere : quando neque uincere , neque uinci sine tuo periculo possumus .

mus . an ignoras Romanos , postquam ad Occidentem pergentibus finem Oceanus fecit , arma huc conuertisse ? neque quidquam a principio , nisi partum habere , domum , coniuges , agros , imperium , conuenas , olim sine patria , sine parentibus , peste conditos orbis terrarum : quibus non humana ulla , neque diuina obstant , quin socios , omicos , procul iuxtaq̃ . sitos inopes , potentesq̃ . triabant , excidantque ; omniaque , et maxime regna hostilia ducant . namque pauci libertatem , pars magna iustos dominos uolunt : nos suspecti sumus aemuli , & in tempore iudices affuturi . Tu uero , cui Seleucia maxima urbium , regnumq̃ . Persidis inclytis diuitijs est , quid ab illis , nisi dolum in praesens , & postea bellum expectas ? Romani arma in omnes habent , acerrima in eos , quibus uictis spolia maxima sunt : audendo , & fallendo , & bella ex bellis ferendo magni facti , per hunc morem extinguunt omnia , aut occidunt : quod difficile non est , si tu Mesopotamia , nos Armenia circumgredimur : exercitus sine frumento , sine auxilijs : fortuna autem nostris uitijs adhuc incolumis . teq̃ . illa fama sequetur , auxilio profectum magnis regibus , latrones gentium oppressisse . quod uti facias moneo , hortorque , neu malis pernicie nostratum imperium prolatare , quam societate uictor fieri .

AD C. CAESAREM DE
REP. ORDINANDA.

OPVLVS R. antea obtinebat regna,
P atque imperia, fortunam dono dare,
item a lia, quae per mortales auide cupiū
tur: quia & apud indignos saepe erant quasi per
libidinem data: neque cuiquam incorrupta per-
manserant. sed res docuit id uerum esse, quod in
carmimbus Appius ait, Fabrum esse suae quemque
fortunae: atque in te maxime, qui tantum alios
praetergressus es, ut prius defessi sint homines lau-
dando fabra tua, quam tu laude digna faciendo.
ceterum ut fabricata, sic uirtute parta, quam
magna industria haberi decet: ne incuria defor-
mentur, aut corruant infirmata. nemo enim al-
teri imperium uolens concedit: & quamuis no-
uus, atque clemens sit, qui plus potest, tamen,
quia malo esse licet, formidatur. id euenit, quia
plerique rerum potentes peruersè consulunt: &
eo se munitiones putant, quo illi, quibus imperi-
tant, nequiores fuere. at contra id eniti decet:
cum ipse bonus, atque strenuus sis, uti quamopti-
mis imperites. nam pessimus quisque asperrime
rectorem. sed tibi hoc grauius est, quam ante o-
mnibus te armis parta componere. bellum alio-
rum pace mollius gessisti: ad hoc uictores praedam
petunt, uicti ciues sunt. inter has difficultates eua-

euadendum est tibi, atque in posterum firmanda
resp. non armis modo, neque aduersum hostes,
sed, quod multo maius multoq. asperius est, bo-
nis pacis artibus. ergo omnes magna mediocriq.
sapientia res huc uocat: quae quisque optima po-
test, uti dicat. ac mihi sic uidetur: qualicumque
modo tu uictoriam composueris, ita alia omnia
futura. sed iam quo melius, faciliusq. consti-
tuas, paucis, quae me animus monet, accipe.
Bellum tibi fuit Imperator cum homine claro,
magnis opibus, auido potentiae, maiore fortuna,
quam sapientia: quem secuti sunt pauci, per
suam iniuriam tibi inimici: item quos affinitas,
aut alia necessitudo traxit. nam particeps domi-
nationis neque fuit quisquam. neque, si pati po-
tuisset, orbis terrarum bello concussus foret. ce-
tera multitudo uulgi more magis, quam iudicio,
post alius alium, quasi prudentiorem secuti. Per
idem tempus maledictis iniquorum occupandae reip.
in spem adducti homines, quibus omnia probro,
ac luxuria polluta erant, concurrere in castra
tua: & aperte quietis mortem, rapinas, postre-
mo omnia, quae corruptus animus inbebant,
mimitari. ex quibus magna pars, ubi neque credi-
tum condonare, neque te ciuibus, sicuti hostibus,
uti uident, defluxere. pauci resistere, quibus ma-
ius otium in castris, quam Romae futurum erat:
tamta uis creditorum impendebat. sed ob eas-
dem causas immane dictu est, quamti, & quam

multi mortales postea ad Pompeium discesserint : eoq. per omne tempus belli quasi sacro, atque in-
 spoliato fano debitores usi. Igitur quoniam tibi
 uictori de bello, atque pace agitandum est : hoc
 uti ciuilibiter deponas, illa ut quamuisissima, &
 diuturna sit : de te ipso primum, quia compositu-
 rus es, quod optimum factu est, existima. equi-
 dem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba,
 quam diuturna arbitror : neque quemquam a mul-
 tis metuendum esse, quin ad eum ex multis for-
 mido recidat : eam uitam bellum aeternum, &
 anceps gerere : quoniam neque aduersus, neque
 ab tergo, aut lateribus tutus sis, semper in peri-
 culo, aut metu agites. contra, qui benignitate,
 & clementia imperium temperauere, his laeta
 & candida omnia uisa, etiam hostes aequiores,
 quam alij ciues. an qui me his dictis corrupto-
 rem uictoriae tuae, nimisq. in uictos bona uolum-
 tate praedicerent? scilicet quod ea, quae externis na-
 tionibus, natura hostibus, nosq. maioresq. no-
 stri saepe tribuere, ea ciuibus danda arbitror : ne-
 que barbaro ritu caede caedem, & sanguine san-
 guinem expiandum. an illa, quae paullo ante hoc
 bellum in Cn. Pompeium uictoriamq. Syllanam
 increpabantur, obliuio abstulit? interfecit Domi-
 tium, Carbonem, Brutum, alios item non arma-
 tos, neque in proelio belli iure, sed postea suppli-
 ces per summum scelus interfectos : plebem Ro-
 manam in uilla publica pecoris modo conscissam.

heu

heu quam illa occulta ciuium funera, & repenti-
 nae caedes, in parentum, aut liberorum sinum fu-
 ga, mulierum & puerorum, uastatio domorum :
 ante partam a te uictoriam omnia saeva, atque
 crudelia erant. ad quae te illi ijdem hortantur :
 & scilicet id certatum esse utriusque uestrum ar-
 bitrio, iniuriae ut fierent : neque receptam, sed ca-
 ptam a te temp. & ea caussa exercitus stipendijs
 confectis optimos, & ueterrimos omnium, ad-
 uersum fratres, parentesq. alij liberos armis con-
 tendere : ut ex alienis malis deterrimi mortales
 uentri, atque profundae libidini sumptus quae-
 rent : atque essent opprobria uictoriae, quorum
 flagitijs commacularetur bonorum laus. neque e-
 nim te praeterire puto, quali quisque eorum mo-
 re, aut modestia, etiam tum dubia uictoria, sese
 gesserit : quoq. modo in belli administratione scor-
 ta, aut conuiuia exercuerint nonnulli; quorum
 aetas ne per otium quidem tales uoluptates sine
 dedecore attigerit. De bello satis dictum. de pa-
 ce firmanda, quoniam tuque, & omnes tui agita-
 tis : primum id, quaeso, considera, quale id sit de
 quo consultas : ita, bonis, malisq. dimotis, pa-
 tenti uia ad uerum perges. Ego sic existimo,
 quoniam orta omnia intereunt, qua tempestate
 urbi Romanae fatum excidij aduentarit, ciues
 cum ciuibus manus conferturos, ita defessos, &
 exangues regi, aut nationi praedae futuros. aliter
 non orbis terrarum, neque cunctae gentes conglo-
 batæ

batae mouere, aut contundere queunt hoc imperium. firmanda igitur sunt concordiae bona, & discordiae mala expellenda. id ita eueniet, si sumptum, & rapinarum licentiam dempseris; non ad uetera instituta reuocans, quae iam pridem corruptis moribus ludibrio sunt; sed si suam cuique rem familiarem, & finem sumptuum statueris. quoniam is incescit mos, ut homines adolescentuli sua, atque aliena consumere, nihil libidini, atque alijs rogantibus denegare, pulcherrimum putent: eam uirtutem, & magnitudinem animi, pudorem, atque modestiam prosecordia aestimet. ergo animus ferox praua uia ingressus, ubi consuetudo non suppetunt, fertur accensus in socios modo, modo in ciues: mouet composita, & res nouas ueteribus acquirit. quare tollendus foenerator in posterum, uti suas quisque res curemus. ea uera, atque simplex uia est, magistratum populo, non creditori gerere: & magnitudinem animi in addendo, non demendo reip. ostendere. atque ego scio, quam aspera haec res in principio futura sit, praesertim ijs, qui se in uictoria licentius, liberius que, quam arctius futuros credebant: quorum si saluti potius, quam libidini consules, illosq. nosq. & socios in pace firma constitues. si eadem studia, artesq. iuuentuti erunt: nae ista egregia tua fama simul cum urbe Roma breui concidet. postremo sapientes pacis causa bellum gerunt; laborem spe otij sustentant. nisi illam firmam

nam efficis, uinci, an uicisse quid retulit? quare capesse per deos remp. & omnia aspera, uti soles, peruade. namque aut tu mederi potes; aut omittenda est cura omnibus. neque quisquam te ad crudeles poenas, aut acerba iudicia inuocat, quibus ciuitas uastatur magis, quam corrigitur; sed ut prauas artes, malasq. libidines ab iuuentute prohibeas. ea uero clementia erit, consuluisse, ne immerito ciues patria expellerentur, retinuisse ab stultitia, & falsis uoluptatibus; pacem, concordiamq. stabiluisse: non, si flagitij obsecutus, delicta perpeffus, praesens gaudium cum mox futuro malo concesseris. ac mihi animus, quibus rebus alij timent, maxime creditus est, negotij magnitudine: & quia tibi terrae, & maria simul omnia componenda sunt, (quippe res paruas tantum ingenium attingere nequit) magnae curae magna merces est. igitur provideas oportet, ut plebs, largitionibus, & publico frumento corrupta, habeat negotia sua, quibus ab malo publico detineatur: iuuentus probitati, & industriae, non sumptibus, neque diuitijs studeat. id ita eueniet, si pecuniae, quae maxima omnium perniciēs est, usum atque dedecus dempseris. nam saepe ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus clarissimi uiri magnitudinem inuenisset, quae res populos nationes ue magnis auctoribus auxissent, ac deinde quibus causis amplissima regna, & imperia corruissent: eadem semper bona atque mala reperiebam,

* neque his quidem legibus in seruitute reliquit iudicia, tametsi sicut antea tribus ordinibus tradita sunt: tamen ydem illi factiosi regunt, dant, adimunt, quae lubet: innocentes circumueniunt: suos ad honorem extollunt. non facinus, non probrum, aut flagitium obstat, quo minus magistratus capiant: quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremo, tamquam urbe capta, libidine, ac licentia sua pro legibus utuntur. ac me quidem medicis dolor angeret, si uirtute partam uictoriam more suo per seruitium exercerent. sed homines inertissimi, quorum omnis uis, uirtusq. in lingua sita est, forte, atque alterius secordia dominationem oblata insolentes agitant. nam quae seditio, aut dissensio ciuilis tot tamq. illustres familias ab stirpe euertit? aut quorum unquam uictoria animus tam praeceps, tamq. immoderatus fuit? L. Sylla, cui omnia in uictoria lege belli licuerunt, tametsi a Sulpicio hostium partes muniri intelligebat, tamen, paucis interfectis, ceteros beneficio, quam metu, retinere maluit. at hercule nunc cum Catone, L. Domitio, ceterisq. eiusdem factionis, quadraginta senatores, multi praeterea cum spe bona adolefcetes, sicuti hostiae mactati sunt: cum interea importunissima genera hominum tot miserorum ciuium sanguine satiari nequuerint: non orbi liberi, non parentes exacta aetate, non gemitus uiuorum, luctus mulierum immanem eorum animum inflexit: quin, acerbius in dies ma-

le

le faciundo, ac dicundo, dignitate alios, alios ciuitate euersum irent. nam quid ego de te dicam, cuius contumeliam homines ignauissimi uita sua commutare uolunt? Scilicet neque illis tamtae uoluptati est (tametsi insperantibus accidit) dominatio, quanto maerori tua dignitas: qui optatius habent ex tua calamitate periculum libertatis facere, quam per te populi R. imperium maximum ex magno fieri. quo magis tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quoniam modorem stabilias, communitasque: mihi quidem quae mens suppetit, eloqui non dubitabo. ceterum tui erit ingenij probare, quae uera, atque utilia factu putes. in duas partes ego ciuitatem diuisam arbitror, sicut a maioribus accepi, in patres, & plebem. antea in patribus summa auctoritas erat, uis multo maxima in plebe. itaque saepius in ciuitate secessio fuit: semperque nobilitatis opes diminutae sunt, & ius populi amplificatum. sed plebes eo libere agitabat, quia nullius potentia super leges erat: neque diuitijs, aut superbia, sed bona fama, factisque fortibus nobilis ignobilem anteibat: humillimus quisque in armis, aut militia, nullius honestae rei egens, satis sibi, satisq. patriae erat. sed, ubi eos paulatim expulsos agris, inertia, atque inopia incertas domos habere subegit: coepere alienas opes petere, libertatem suam cum repub. uenalem habere. ita paulatim populus, qui dominus erat, & cumctis gentibus impe-

P ritabat,

ritabat, dilapsus est: & pro communi imperio, priuatam sibi quisque seruitutem peperit. haec igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in artes, uitasq. uarias dispalata, nullo modo inter se congruens, parum mihi quidem idonea uidetur ad capeffendam remp. ceterum, additis no uis ciuibus, magna me spes tenet, fore, ut omnes expergiscantur ad libertatem; quippe cum illis libertatis retinendae, tum his seruitutis amittendae cura orietur. hos ego censeo permistos cum ueteribus nouos in colonijs constituas. ita et res militaris opulentior erit: et plebes bonis negotijs impedita, malum publicum facere desinet. sed non inscius, neque imprudens sum, & quae mea res agetur; quae saenitia, quae ue tempestates hominum nobilium futurae sint, cum indignabuntur omnia funditus misceri, antiquis ciuibus hanc seruitutem imponi, regnum denique ex libera ciuitate futurum, ubi unius munere multitudo ingens in ciuitatem peruenit. equidem ego sic apud animum meum statuo, malum facinus in se committere, qui incommode reip. gratiam sibi conciliet. ubi bonum publicum, etiam priuatim usui est: id uero dubitare aggredi, secordiae, atque ignauiae duco. M. Liuius Druso semper consilium fuit, in tribunatu summa operi pro nobilitate; neque ullam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent homines factiosi, quibus dolus, atque malitia fide cariora erant. ubi intellexerunt, per unum hominem

maxi-

maximum beneficium multis mortalibus dari: uidelicet & sibi quisque conscius, malo atque infido animo esse: de M. Liuius Druso iuxta, ac de se, existimarunt. itaque metu, ne pertantam gratiam solus rerum potiretur, contra eam nixi, sua ipsius consilia disturbauerunt. quo tibi imperator maiore cura fideq. amici, & multa praesidia paranda sunt. hostem aduersum deprimere strenuo homini haud difficile est: occulta pericula neque facere, neque uitare, bonis in promptu est. igitur ubi eos in ciuitatem adduxeris, quoniam quidem renouata plebs erit, in ea re maxime animum exercitato, ut colantur boni mores: concordia inter ueteres, & nouos coalescat. sed multo maximum bonum patriae, ciuibus, tibi, liberis, postremo humanae genti pepereris, si studium pecuniae aut sustuleris, aut, quoad res ferret, minueris. aliter neque priuata res, neque publica, neque domi, neque militiae regi potest. Nam ubi cupidus diuitiarum inuasit, neque disciplina, neque artes bonae, neque ingenium ullum satis pollet: quin animus magis, aut minus mature, postremo tamen succumbit. saepe iam auidui, qui reges, quae ciuitates, & nationes per opulentiam magna imperia amiserint, quae per uirtutem inopes ceperant. id adeo haud mirandum est. Nam ubi bonus deteriore diuitijs magis clarum, magisq. acceptum uidet, primo aestuat, multaq. in pectore uoluit: sed ubi gloria honorem

magis in dies, uirtutem opulentia uincit: animus ad uoluptatem a uero deficit. Quippe gloria industria alitur: ubi eam dempseris, ipsa per se uirtus amara, atque aspera est. postremo, ubi diuitiae clarae habentur, ibi omnia bona uilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad uirtutem una, & ardua uia est: ad pecuniam, qua cuique lubet, nititur: & malis, & bonis rebus ea creatur. ergo in primis auctoritatem pecuniae demito: neque de capite, neque de honore exco-pijs quisquam magis, aut minus iudicauerit; si neque praetor, neque consul ex opulentia, uerum ex dignitate creetur. sed de magistratu facile populi iudicium fit. iudices a paucis probari regnum est: ex pecunia legi inonestum. quare omnes primae classis iudicare placet, sed numero plures, quã iudicant. neque Rhodios, neque alias ciuitates unquam suorum iudiciorum paenituit: ubi promiscue diues, & pauper, ut cuique fors tulit, de maximis rebus iuxta, ac de minimis disceptat. sed de magistratibus creandis haud mihi quidẽ absurde placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgauerat; ut ex confusis quinque classibus sorte centuriae uocaretur: ita coaequati dignitate, pecunia, uirtute anteire alius alium properabit. nec ego magna remedia contra diuitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur, atque appetuntur, ut earum rerum usus est: malitia praemijs exercetur. ubi ea dempseris, nemo omnium gratuito malus est. ce-
terum

rerum auaritia bellua fera, immanis, intoleranda est: quò intendit, oppida, agros, sana, atque domos uastat: diuina cum humanis permiscet: neque exercitus, neque moenia obstant, quo minus uisua penetret: fama, pudicitia, liberis, patria, atque parentibus cunctos mortales spoliat. uerum si pecuniae decus ademeris: magna illa uis auaritiae facile bonis moribus uincetur. atque haec ita sese habere tametsi omnes aequi, atque iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est: cuius si dolum caueris, alia omnia in procliu erunt. nam hi, si uirtute satis ualere, magis acmuli bonorum, quã inuidi essent. quia desidia, & inertia, & stupor eos, atque torpedo inuasi: strepunt, obtrestant, alienam famam suam dedecus existimant. sed quid ego plura, quasi de ignotis memorent? M. Bibuli fortitudo, atque animi uis in consulatum erupit: hebes lingua, magis malus, quã callidus ingenio. quid ille audeat, cui consulatus maximum imperium maximo dedecori fuit? An L. Domitij magna uis est, cuius nullum membrum a flagitio, aut facinore uacat? lingua uana, manus cruentae, pedes fugaces; quae honeste nominari nequeunt, inonestissima, unius tamen M. Catonis ingenium uersutum, loquax, callidum haud contemno. parantur haec disciplina Graecorum. sed uirtus, uigilantia; labos apud Graecos nulla sunt. quippe, cum domi libertatem suam per in-

ertiam amiserint; censes ne eorum praeceptis imperium haberi posse? reliqui de factione sunt inertissimi nobiles: in quibus, sicut instituto, praeter nomen nihil est additamenti. L. Postumius, & M. Favonius mihi uidentur, quasi magnae nauis sup^{er}uacua onera esse, ubi salui peruenire uisi sunt: si quid aduersi coortum est, de illis potissimum iactura fit: quia pretij minimi sunt. Quoniam nunc, ut mihi uideor, de plebe renouanda, corrigendaq. differui: de senatu, quae tibi agenda uidentur, dicam. Postquam mihi aetas, ingeniumq. adoleuit, haud ferme armis, atque equis corpus exercui: sed animum in litteris, quod natura firmus erat in laboribus, habui. atque ego in ea uita multa legendo, atque audiendo ita comperi, omnia regna, ciuitates, nationes usque eò prosperum imperium habuisse, dum apud eos uera consilia ualuerunt: ubicumque gratia, timor, uoluptas ea corrumpere, post paulo imminutae opes, deinde ademptum imperium, postremo seruitus imposita est. equidem ego sic apud animum meum statuo, cuicumque in sua ciuitate amplior, illustriorq. locus, quam alijs est, ei magnam curam esse reip. nam ceteris salua urbe tantummodo libertas tuta est: qui per uirtutem sibi diuitias, decus, honorem pepererunt: ubi paulum inclinata respub. agitari coepit, multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatur: aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem defensat: omni-

bus

bus locis adest, festinat: quanto in secundis rebus florentior fuit, tanto in aduersis asperius, magisq. anxie agitat. igitur ubi plebs senatui, sicut corpus animo obedit, eiusq. consilia exequitur: patres consilio ualere decet, populo superuacanea est calliditas. itaque maiores nostri, cum bellis asperimis praemerentur, equis, uiris, pecunia amissa, numquam defessi sunt armati de imperio certare: non inopia aerarij, non uis hostium, non aduersa res ingentem eorum animum subegit, quin quae uirtute ceperant, simul cum anima retinerent. atque ea magis fortibus consilijs, quam bonis proelijs patrata sunt. quippe apud illos una resp. erat, ei consulebant, factio contra hostes parabatur: corpus, atque ingenium patriae, non suae quisque potentiae exercitabat. at hoc tempore contra homines nobiles, quorum animos secordia, atque ignauia inuasit, ignari laboris, hostium, militiae, domi factione instructi, per superbiam cunctis gentibus moderantur. itaque patres, quorum consilio antea dubia resp. stabiliebatur, oppressi ex aliena libidine huc, atque illic fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia decernunt: uti eorum, qui dominantur, simulas, ac arrogantia fert, ita bonum, malumq. publicum existimant. quòd si aut libertas aequa omnium, aut sententia obscurior esset, maioribus opibus resp. & minus potens nobilitas esset. sed quoniam coaequari gratiam omnium, difficile est: quippe cum illis

P 4 ma-

maiorum uirtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas: cetera multitudo pleraque inscia, sit sententia eorum a metu libera. ita occulto sibi quisque alterius potentia carior erit. libertas iuxta bonis & malis, strenuis, & ignauis optabilis est. uerum eam plerique metu deserunt. stultissimi mortales, quod in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi uicti, recipiunt. igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si numero auctus per tabellam sententiam feret. tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, et praesidij plus, & usus amplior est. nam fere his tempestatibus, alij iudicij publicis, alij priuati suis atque amicorum negotijs implicati, haud sane reip. consilijs adfuerunt: neque eos magis occupatio, quam superba imperia distinuere. homines nobiles cum paucis senatorijs, quos additamenta factionis habent, quaecumque libuit probare, reprehendere, decernere, eaque, uti libido tulit, facere. uerum ubi, numero senatorum aucto, per tabellam sententiae dicentur, illi superbiam suam dimittet, ubi ijs obediendum erit, quibus antea crudelissime imperitabant. forsitan imperator perlectis litteris, decernes, quem numerum senatorum fieri placeat; quoque modo in multa, & uaria officia distribuatur. & quoniam iudicia primae classis mittenda putem, quae descriptio, qui numerus in quoque genere futurus sit, ea mihi omnia generatim descri-

scribere haud difficile factu fuit: sed prius laborandum uisum est de summa consilij: idque tibi probandum uerum esse. si hoc itinere uti decreueris, cetera in promptu erunt. uolo ego consilium meum prudens, maximeque usui esse. nam ubicumque tibi res prospere cedit, ibi mihi bona fama eueniet. Sed me illa magis cupido exercet, ut quocumque modo, & quamprimum resp. adiuetur. libertatem gloria clariorem habeo. atque ego te oro, hortorque, ne clarissimus imperator, Gallica gente subacta, populi R. summum, atque inuictum imperium tabescere uestutate, ac per summam secordiam dilabi patiaris. profecto, si id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi sedauerit: quin in somnijs excitus furibundus, atque amens alienata mente feraris. namque mihi pro uero constat, omnium mortalium uitam diuino numine inuisi: neque bonum, neque malum facinus cuiusquam pro nihilo haberi: sed ex natura diuersa praemia bonos, malosque sequi. interea forte ea tardius procedunt: suus cuique animus ex conscientia spem praebet. quod si tecum patria, atque parentes possent loqui, scilicet haec tibi dicerent. O Caesar, nos te genuimus fortissimi uiri in optima urbe decus, praesidiumque nobis, hostibus terrorē: quae multis laboribus, & periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum anima simul tradidimus, patriam maximam in terris, domum familiamque in patria clarissimam, praeterea bonas artes, honestas diuitias,

tias, postremo omnia honestamenta pacis, & praemia belli. pro his amplissimis beneficijs, non flagitium a te neque malum facinus petimus, sed uti libertatem euersam restituas. quare patrata, profecto per gentes omnes fama uirtutis tuae uolabit. namque hac tempestate, tametsi domi, militiaeque. praeclara facinora egisti, tamen gloria tuacum multis uiris fortibus aequalis est: si uero urbe amplissimo nomine, & maximo imperio prope iam ab occasu restitueris, quis te clarior, quis maior in terris fuerit? quippe si morbo iam, aut facto huic imperio secus accidat: cui dubium est, quin per orbem terrarum uasitas, bella, caedes, oriantur? quod si tibi bona libido fuerit, patriae, parentibus gratificandi: postero tempore, rep. restituta, super omnes mortales gloria agnita, tuaque unius mors uita clarior erit. nam uiuos interdum fortuna, saepe inuidia fatigat: ubi anima naturae cessit, demptis obtrectatoribus ipsa se uirtus magis, magisque extollit. Quae mihi utilissima factu uisa sunt, quaeque tibi usui fore credidi, quam paucissimis potui, perscripsi. ceterum deos immortales obtestor, ut, quocumque modo ages, ea restitui, rei que pub. prospere eueniat.

PORCII LATRONIS DECLAMATIO CONTRA

L. SERGIUM CATILINAM.

IQUID precibus apud deos immortales, sanctissimi iudices, nobiscum aliquando ualuissemus, iam dudum & poteremur rep. nostra florentissima, & ciues nostros haberemus tum studiosos rerum gerendarum, tum patriae simul, ac uirtutis amantissimos: idque temporis eximia laetitia fruermur, cum rationes omnes dicendi nostras in laudem summorum, atque optimorum ciuium consumendas esse uideremus. nihil enim statuimus animo dignius nec auctoritate maiorum, nec opinione populari, quam in eo genere uersari forensis exercitationis, quae canere laudes egregias summorum hominum posset, atque animos inflammare nostrae ciuitatis ad imitandum. uerum dicendi uoluptas olim sapientissimo uiro M. Catoni plane contigerit, necnon & Galbae, Scipioni, Gracchis, Porcinae, Crasso, atque Antonio, summis atque ornatissimis oratoribus: quorum tempora, singulari praestantia uirtutis, ac studio paene incredibili pulcherrimarum artium floruerunt. nobiscum uero sententia nostra bene ageretur, si modo tantum abessemus ab illa modestia temporum, atque hominum, nec incidissemus in atrocissimos reip. fluctus, ac miserandam tem-

temporum calamitatem . Marco siquidem Cato-
ni, & Scipioni coaetaneo suo, monumentis immor-
talibus huius urbis, & sine dubio clarissimis lumi-
nibus temporum suorum, de legibus dicendum e-
rat, de institutis maiorum, de gloria militari,
persaepe de laudibus, ac victorijs. nobis uero, qui
deuenimus in hanc truculentam temporum condi-
tionem, sublata est omnis gratia dicendi, atque
interceptus locus omnis aut iucundissimi sermonis,
aut conciliandae beneuolentiae popularis. nam si
quando uox nostra, siue a foro, siue a curia desi-
deratur, dicendum est perpetuo nobis aut de tae-
terrimis huius patriae calamitatibus, aut de nefa-
rijs oppressionibus ciuium, aut de perditae iuuen-
tutis nunc impudicitia flagitiosa, nunc ignauia sin-
gulari. quare pestium quamta in dies redundatio
est, nos estis testimonio iudices, quorum aures
calluerunt assiduitate paene quotidiana, copiaque
incredibili ciuilium controuersiarum. Diximus
equidem paucis ante diebus, ut probe meminisse
potestis, de L. Glabrionis immanitate, atque au-
dacia, furiosissimi hominis, & sine dubio crudelis-
simi: cuius in senatu sica pridie deprehensa est, qua
M. Papirium, lucem omnis patriciae dignitatis,
extinguere moliebatur. nunc uero dicendum est de
L. Catilinae sceleratissima mente, atque inusitata
nequitia, quam nuper, in omnium ciuium perni-
ciam, stragemque, redundaturam, dii immortales
in auctorem sceleris, tū benignitate sua, tum con-
sulari

sulari uigilia, retorserunt. quaeso igitur, iudices, di-
ligenter attendite, remque cognoscite barbaram
crudelitate, periculo uero & calamitate reipub.
perniciosissimam. Lucius siquidem Catilina non
ignobili genere praeditus, neque infima uirtute, si
dotes egregias, tum fortunae, tum corporis ad di-
gnitatem urbis, non ad perniciem conferre statuis-
set, remp. nuper ex atrocissimis bellorum ciuiliū
uulneribus paullisper respirantem nouis insidijs op-
primere conatus est. quid exhorruistis, iudices?
non modo opprimere conatus est, sed crudelissime
uexare: non uexare tantum, sed inuadito quodam
genere feritatis extinguere. manum ad id compa-
rat, diuersam quidem genere, sed magnitudine
sceleris, uitaeque similitudine paene eadem: quam
exacerbata continua penuria rei familiaris, &
ob id desiderio praedae mirabiliter flagrantem, il-
lecebrae sibi facillime conciliauerunt. consilia ne-
farij facinoris in amplissimi ciuis M. Laecae domo
decoquebantur: ad eam greges confluebant perdi-
torum adolescentium, quorum hic familiaritatem
eximiam consecutus fuerat, conciliatam partim
assuetudine stupri, partim genere quodam nefar-
iae largitionis. adhibiti sunt & coetus barbaro-
rum hominum, nobilitati non solum magnitudi-
ne, & summa aeris alieni, uerum etiam consuetu-
dine, ac studio turpissimarum rerum. nec aliae mu-
liebres ab eo coetu religioso, nocturno, prorsus ab-
fuisse indicatae sunt. nulla denique portenta ur-
bis,

bis, nullae finitimarum regionum pestes repertae sunt, quae non denotatae solertissime per hunc, per magnitudinem inopiae facillime concitatae, repente deuolauerint in aream ipsam nefariae, atque flagitiosae coniurationis. Ratio consiliorum fuit, ut Saturnalibus proxime futuris, uniuersi cum armis ad ipsius Laecae domum praesto foret: ibique dato signo collaberetur omnes, partim ad diripiendam, inflammandamque urbem, partim ad trucidandum senatum, partim ad eos conficiendos, qui praesidium urbi ferre uoluissent; Catilinam interim omnes et ducem, & imperatorem appellarent. Audistis iudices satis euidenter, ut arbitror, consilium sceleratissimi hominis Catilinae, rei que indignissimae miserabile ac detestabilem crudelitatem: nunc uero audienda causa est, agnoscendaque facies, quibus ille flagrauit ad cupiditatem huiusmodi scelerati facinoris obeundam. quas si plane comprobatas uobis, ut arbitror, planeque illustratas euidentibus signis attulero: nihil erit impedimento, quin hostem reip. crudelissimum, atque infestissimum summis supplicijs, summis cruciatibus multandum, ac maerendum esse iubeatis. Tria, iudices, sententia mea, scelerata, crudelia, flagitiosa, inuadita, quae mentem Catilinae semper immoderatam, semperque nouis rebus fludentem, ad exitium patriae commouerunt, nunc dicenda sunt. primum, ratio quaedam tristis simulata: qua ductus, uniuersum senatum ex memoria repulsae consulatus capitaliter fuit semper

in-

infectatus. secundo, rabies quaedam temerariae ambitionis, sitiens immodicae gloriae, prorsusque inflammata perpetua quadam, & singulari cupiditate dominandi. postremo, coetus infames turpissimorum hominum, non modo fatigati diuturno malo domesticae necessitatis, uerum etiam imbuti flagitijs, ac consuetudine scelerum, sempiterna comite, & genitrice pessimarum cupiditatum. quod genus hominum Catilinam suum, etiam dormientem, e somno facillime excitare uoluisse. his autem ostensis breuiter, saneque confutatis, quae pro defensione flagitiorum suorum nostri aduersarii dicenda esse putauerunt, sinem adesse uobis intelligetis. Bello Mithridatico iudices longissimo quidem omnium, & sine dubio post Punicum periculosissimo, cum diutius in senatu de eligendo imperatore dubitatum fuisset, planeque omnes ambigerent, quis nam sagacissimo regi sagacissimus noster imperator opponeretur: Catilinam inter omnes competitores, incredibili quadam ambitionis magnitudine deflagrantem, omnes senatoriae sententiae reiecerunt. eo telo percussus adeo Catilina fuit, ut postea nullam omiserit neque perturbatae curiae, neque infectandi senatus occasione. uidebat namque detestandam cupiditatem suam, illo superflite, numquam in eum locum peruenturam, de quo illam pridem uniuersae omnium uoces eijciendam esse putauissent. uoluebat item animo summas uitae necessitates; quibus exsueresse

posse

posse arbitratur, si qua ratione praeclaris magistratibus aspirasset. nunc illas uero magis ac magis instauratas quotidie intelligebat: quandoquidem inspicerent omnes, uitae suae rationes ea sententia ingulatas prorsus extitisse, ac, quicquid increpisset ulterius, metuendam esse consularem uigiliam, metuendum esse iudicium senatoriae auctoritatis. hanc uero speciem, ita exanguem, ita consternatam consuetudo crexit uitae prauissimae ad omne facinus, neque otij sui patiens, neque alieni. Qualis eius uita fuerit, etsi praeclare conscientia publica teneatur: huic tamen illustrandae seu patefaciendae testes indubitati uideri possunt ij, qui sacrarium illud libidinum colere, atque obseruare consueuerunt. quae nugae, dij immortales! quae portenta scelerum? qui libidinum gurgites? quae sentinae flagitiosorum? uerum is rumor sparsus est de moribus Catilinae, eaq. gentium opinio peruagata, quatenus existimem uoces ipsas publicas non hominum esse, sed oraculi potius nuncupandas. famam uero popularem, a maioribus nostris saepenumero accepimus, neque temere unquam nascituram esse, neque temere occasuram. decus illud egregium corporis non ad dignitatem nominis, ac gloriae, sicuti par erat humani nobilissima familia nato, sed, uti latro perditissimus, ad omne genus flagitij conferendum fuisse semper arbitratus est. uires ad stuporem hominum praeclarae, atque inusitatae perpetua uoluptatum in-

tempe-

temperantia sunt labefactatae. flos pueritiae uetustissimae ad intuentium iucunditatem, cui non libidini patuit flagitiosae iuuentutis? aut quam turpitudinis notam non subeundam ultro, atque accersendam esse cogitauit? lux illa uero praeclari, atque excellentis ingenij, quam omnes diuinam semper, & singularem, atque inusitatum penitus esse arbitrabantur; nonne inter foedissimas uoluptatum sordes restincta est? omitto pestis huius impurissimas uoces, mollietiem scenicam, obtutus impudicos, blanditias muliebres, & omnem denique copiam non mediocrium uitiorum sub illa frontis erudita simul, atque insigni pulchritudine delitescentem. praetereo mentem illius plus quam gladiatoriam, sitim incredibilem humani cruoris, mirum inconstantiae genus: uultum nunc demissum, nunc alacrem, nunc anhelantem scelus, nunc gratia meretricia florescentem: summum pecuniae desiderium, summam simul prodigalitatem: contemptum incredibilem omnium bonorum, itemq. eximiam cum summis, atque ornatissimis ciuibus familiaritatem. nihil enim fuit isto monstro uersipellius, aut mutabilius hominum memoria: ita ut res diuersissimae saepenumero uideantur in eodem ingenio, tamquam in sentina quadam taeterrima, simul redundare. quis igitur dubitandum esse putauerit, hominem praeditum huiusce institutione uitae, remotissimum ab omni genere humanitatis, perfacile sese taeterrimo cuique,

Q atque

atque inhumanissimo facinori fuisse accommodatum? Fontem aperuimus, iudices, omnium Catilinae morum, atque omnis consuetudinis, unde illi demanauisse uim istam praeclaram consiliorum facillime intelligendum est: nunc uidendum est, spem atrocissimi sceleris unde illi subministratam fuisse iudicemus. Cum hic itaque secum repeteret memoria miserandam ignominiam comitorum, turpesque angustias afflictæ rei familiaris, simulque intueretur, uel sibi uiuendum, ac moriendum fore cum turpitudine summa, uel senatum nullum esse oportere: de ratione tollendi ipsius primum cogitare coepit, nam illo deleto, sine dubio intelligebat, uiam latissimam libidinibus suis continuo patere. uertit itaque oculos ad innumerabilem copiam iuuentutis, qua dies, ac noctes stipabatur in exercenda consuetudine suarum cupiditatum. cum putauit manum ipsam hominum, tamquam hastam ualidissimam furoris sui facillime sibi accommodari posse, quam contorqueret in omnium nostrum ruinam, atque interemptionem: ut quam cognouerat educatam uitæ prauissimæ institutis, imbutam saepenumero sanguine miserorum ciuium, ardentem incredibili desiderio prædæ, sibi uero mira familiaritate conciliatam. genus est hominum uehementer exercitatum ferro, atque inopia, duabus rebus ad omne genus facinoris paratissimum: quod quidem ego ciuitati nostræ, maxime debilitatæ bellis ciuilibus, atque afflictæ magnitudine

cala-

calamitatum, magnopere perimescendum esse iudico. nihil enim illis præter spem, atque animam fortuna reseruauit: alteram ad differendam uitæ necessitatem, alteram ad liuorem suum magnifice accommodatum. nihil illis contemptibilis: quos siquidem rudimenta uitæ traducta, in hac tenuissima re deposita nunc in gladiatorijs muneribus, nunc alia facinoris atrocitate partim ad omne scelus, partim ad omnem patientiam erudierunt. uerum hæc pestes, sententia mea quo fuerint abiectiores, eo magis extimescendas esse reor, tamquam perpetuo seditionum ciuilium, ac rerum nouandarum auidissimas: siue quia uoluptatem capiunt ex maerore sociæ calamitatis: siue quia ciuitatum uersutiam, mutabilitatem rerum suarum portendi quodammodo arbitrantur. hi sunt quidem, quos in foro quotidie in oculis ciuium calamistratos, ac uestibus collucentes passim obuolitare cernimus, fortunas omnium popularium, atque otium ciuitatis luminibus consignantes: qui non modo arrecti permanent ad opportunitatē cuiuspiam præsentis commodi, uerum etiam gestiunt ad opinionem speratæ utilitatis. Si feras quidem omnis generis, quo magis attenuatæ fuerint penuria edendi, eo magis præcipites, atque effraenatas rucere in perniciem uidemus: quid hanc desperatorum colluuiem ieiunam, sitientem facultatum nostrarum, quo impetu, qua uestrage ruituram esse creditis, aut debacchaturam, si se carceribus

emiserit? cum illae ratione careant, atque intelligentia: hi uero non absint penitus ab ipsa facultate intelligendi. Grauiissimi quidem sunt morsus irritatae necessitatis. dii immortales, quae clades ab illa feritate hominum: quae genera flagitiorum emanauissent, si nocturnus iste imperator quasi quasdam rapidissimas belluas in urbis penates immittere potuisset? horret animus iudices, ea cogitatione complecti, quae miseri pertulissimus, si sopor oculos consulares detinuisse. restinguenda est itaque flamma nobis scelerata, & atrox: dii adhuc uelata cineribus, ac sopita, facultas restinguendi leuissime data est: ne, cum omnia comprehenderit (quod immortales dii penitus auertant) nos frustra postmodum furibundam, atque exultantem restinguere cupiamus. neque rectorem nauis audiendum prorsus existimo, in ipso maerore calamitosae tempestatis, quam illi fugere facillime licuisset, consurgentem primo, sibi que, ac rebus suis naufragium minitantem: neque item gubernatorem urbis in ipso excidio, & calamitate ciuitatis, quam impendentem prius ipse consilio suo, suaque prudentia sustinere quodam modo, ac propulsare potuisset. Serae sunt hominum lamentationes, prorsusque uituperandae, quas occupatas in ijs lugendis cernimus, quae uitio suo, desidiaque contigerunt. Callicratidi Lacedaemoniorum duci, cum ornatissimam, cui praeerat, classem funditus amisisset propter immoderatam gloriae

CL-

cupiditatem, nihil ad eam restituendam nouissima consilij ratio suffragata est; quam ita seruare poterat, si modo in statione dedecus, atque immortale monumentum erit flagitiosae turpitudinis delatae ad Cannas temeritate sua pulcherrimae Romanorum legiones: quae seruatae periculossimo tempore reip. sine dubio fuissent, & robur eximium pulcherrimae urbis, & perpetuum decus consularis prudentiae, disciplinaeque militaris. recte itaque maiores nostri summis laudibus efferendi sunt, qui Sp. Melium, qui Gracchos, qui Manlium Capitolinum, qui Drusum, qui Saturninum, fortissimos homines, & reip. saepenumero non mediocriter opitulatos, quod deuenissent in affectae tyrannidis suspicionem, morte multandos esse putauerunt. nec Sp. Melio fauor amplissimus ciuitatis, nec Gracchis aui sui Scipionis clarissimi uiri memoria, nec Manlio celeberrima gloria Capitolij liberati, nec Druso sanctissimi sui penates, nec Saturnino ius sacrosanctae dignitatis auxiliata est. quid ita? quia necem paucorum, aut unius hominis, calamitati publicae maiores nostri semper anteponendam esse putauerunt. quid? genus crudelitatis eximium non sunt arbitrati, ciues eos perimere, summisque affligere supplicijs, quorum in reip. persaepe clarissima beneficiorum genera extitissent? minime. quid ita? quia nullum satis dignum supplicij genus in eos consumi posse opina-

bantur, qui patriae suae libertatem opprimere stantissent: nec illos ciues esse iudicauerunt, quos abiecisse rationem patriae caritatis intuerentur. at contra, eos, qui tales interemissent, non modo dici, atque appellari ciues, ut essent, statuebāt, sed afficiendos fore immortalibus donis, ac sempiternae hominum memoriae consecrandos. Quid enim potest indignius dici, quā uitam a patria susceptam ad illius perniciem calamitatemque conferre? quid fingi sceleratius, quā eorum poenas, ac crudelissimam seruitutem excogitare, quos ipsidem moenibus, ac tectis constitutos eadem leges, atque eadem uiuendi ratio continuisset? quid denique potest intolerabilius existimari, quā inferre delubris deorum immortalium, ac facultatibus nostris, illinc sceleratas faces, hinc acerbissimas expilationes? haec qui curauerunt, iudices, aut qui tentauerunt, numquam ego alienos ab hostibus, aut dissimiles feritati bestiarum existimabo. Vidimus de spe proficiendi nefarij facinoris: uidendum est de loco, quam latebram commodissimam & tutissimam egregijs artifex delegit, cum contegendae conspirationi suae, tum armis omnibus eius artificij comprehendendis: ne forsitan temere domum nobilissimi ciuis, atque opulentissimi M. Laecae delectam esse iudicetis. primum homo delectus est huiusmodi nefarijs cupiditatibus a finis, quo participare semper usus fuerat consiliorum suorum, adiutore taeterrimarum libidinum, socio

maxi-

maximorum periculorum: cui spectato frequenter in difficillimis rebus, summam huiusmodi atrocissimi mali tuto committi posse, facillime sibi pollicebatur. praeterea domum sibi diligendam esse iudicabat, solitudine locorum desertam, & ab omni frequentia populi remotissimam, quae scilicet uoces coniurationis tutissime continere posset. contulit igitur sese in ipsam M. Laecae domum, remotam ab omni celeberritate, constipatam multitudine arbuscularum, & ab omni suspitione prodendi facinoris non mediocriter abhorrentem. quos uero tetenderit ibi coniurationis laqueos, aut quas catenas scelerum conflauerit nobis, ac facultatibus nostris, Saturnalium dies patefactura fuerat, nisi primum benignitate deorum immortalium, deinde uigilanti consulari, nefariae scae de manibus latronum excidissent. nullas amplius tendiculas pertimescimus ab execrabili monstro, nullas insidias ab hoste taeterrimo. tenetur fera: nec, si uiri estis, declinata est telum ipsum sacrosanctae uestrae auctoritatis. Ne ue Catilina nescias, uigilantissimos consules habere rempub. te, quocumque ueneris, quocumque abieris, diligentia nostra circumseptum teneri: quid hesternae nocte concinnuculis tuis agitatum sit, licet tecum recognoscas. Cum ad M. Laecam uenisses, cum uno ex fidelissimis commilitonibus tuis ad multam noctem; teque in interiorem uiam cum illo cubiculi partem recepisses, tamquam in sacrarium memorabile cupiditatum uestrarum:

Q 4 repente

repente de Laeca sciscitari coepisti, num quis ex
 coniuratis aduenisset: cum subito Lentulus, ac Ce-
 thegus, taeterima capita maleficiorum omnium,
 furibundi, atque alacres irruerunt, moxq. in-
 gressi nociferare coeperunt: quid agis Catilina?
 cur uoluptates nostras diutius remoraris? praesto
 sunt Saturnalia nobis otiosis, atque oscitantibus,
 quem unum diem saepe numero nuncupare solitus
 es euersorem superbissimi ordinis, fugatorem aeu-
 nmarum nostrarum, lucem ac principem uniuersae
 nostrae dignitatis. num in gerendis negotijs igno-
 ras sequendas esse temporum opportunitates? &
 in occasione rerum desidiam, ac tarditatem om-
 nem quam diligentissime fugiendam? mutabilif-
 simae quidem sunt deorum uoluntates: & fortuna-
 nam, cum abire permiseris, frustra postmodum
 discedentem, ac fugientem sis imploraturus. ta-
 lia uero conquerentem tu paucis pro re subsecu-
 tus, Aquilam argenteam proferri continuo ius-
 sisti, praeclaram hauspicem, ac gubernatricem fu-
 roris tui futuram. testor noctem ipsam, impia-
 rum molitionum tuarum consciam ac testem, ni-
 hil ex his me fugisse, quae clandestini nostri cona-
 tus agitaerunt. per pauca satis attigisse fuerit,
 ne solitudine in ipsa latibulorum tuorum, cum ora
 nulgi plane dedit auisses, sefellisse te crederes dili-
 gentiam pariter, atque industriam consularem.
 Linquo telorum innumerabilem, atque inexcogi-
 tatam copiam, quam in isdem furialibus antris

con-

constipandam, atque occultandam fore curauisti:
 mitto litteras manu tua scriptas, diuersis muni-
 cipijs reddendas, quo furori tuo succurrere, atque
 opitulari uellent, transeo rem illam simillimam
 prodigio, cum mane, isto iam coaecto senatu, re-
 dundantibusq. subsellijs, serius in senatum praeter
 consuetudinem uenisses: quod nulli non oculi te se-
 natoru statim consignarunt ingredientem, demis-
 so uultu, pallore terribili, lumimbus errantibus,
 ac facie praeseferente nescio quid inusitatae crudeli-
 tatis. praeterea Saturnalibus proxime futuris rem
 adoriri placuit, quo die ciuitas omnis feriata pu-
 blico edicto conferre sese in montem Auentinum,
 ac rusticari quodam modo solita est: cum tu ma-
 num furoris tui diligenter armatam, atque instru-
 etam primum ad caedem senatus, ac consulum,
 deinde ad occupandam Capitolij arcem munitissi-
 mam fueras immissurus: atque his perfectis, da-
 turus operam cum direptioni publicae, tum inflans
 mandis aedibus, atque his trucidandis, qui remp.
 defendere uoluissent. Videtis, indices, lucem claris-
 simam rationum, quam ego profecto censeo nullis
 inuolucris tenebrarum suarum obruturos esse, nec
 M. Laeca praeclearam sedem, atque officina taeter
 rinae coniurationis, nec ipsum detestabile caput,
 atque obscenum artificem Catilinam. cumq. haec
 omnia constent, animaduertendum est pariter u-
 no maleficij genere Catilinam non modo deos, ac
 patriam, uerum etiam mores, leges, consuetudi-

nem

nem urbis, atque instituta maiorum uiolasse. primum XII tabulis cautum esse cognoscimus, ne quis in urbe coetus nocturnos agitare: deinde lege Gabinia promulgatum, qui coitiones ullas clam destinas in urbe confluisset, more maiorum, capitali supplicio multaretur. de te itaque Catilina sciscitor, tu' coetus istos commilitonum tuorum contra praecepta XII tabulis contra leges nostras, contra uero senatus, ac plebis auctoritatem noctu cogendos esse putauisti? deinde quaero, si quando in lucem sepulcrales istae conciunculae tuae prodidissent, quid responsurus fuisses senatui? quid consilibus? aut quid uiris optimis, atque amantissimis patriae? quid leges igitur nostras uiolas Catilina? quid senatus auctoritati contradicis? aequum enim est instituta maiorum, atque edicta grauisissimi, sanctissimiq. ordinis, quia perstringere uersania tua non es ueritus, ea restituas, ac sarcias supplicij tui memorabili animaduersione. Manlius Torquatus filium suum summa & singulari uirtute adolescentem, quod is in hostem contra mandatum patrium dimicasset, uictorem acriter percuti securi iussit: nos uero te tam temerario aut tendentem contra mandata senatus, contra uniuersae Romanae reip. maiestatem Catilina perferemus? maiores olim nostri, sapientissimi homines, & sine dubio grauisissimi, num leges e Graecia per legatos suos accersendas esse putauerunt, quibus hanc imperij magnitudinem perpetuo stabili-

rent,

rent, ut tu homo recens, seueritate illarum cum barbatulis tuis abutereris? non ita uisum Carthaginensibus accepimus, in Hannone suo morti condemnando, fortissimo, ac triumphali uiro, quod is edicto senatus minus obtemperauisse putaretur. non ita placuit Atheniensibus, urbi sine dubio doctissimae, atque eruditissimae, cum e Sicilia, belloq. grauisimo renocandum esse Alcibiadem statuerunt, summum & singularem imperatorem, quem iuberent expiare supplicio suo leges uiolatae religionis. non ita demque a maioribus nostris iudicatum est, cohortibus exoletorum tuorum sententia mea longe anteponendis, cum L. Sulpicium, consulari familia summoq. ingenio uirum, propter exiguam notam libidinosae suspicionis censuerunt remouendum e senatu, multosq. dies in uinculis habendum esse putauerunt. uos uero, iudices, Catilinam non modo leges nostras, atque auctoritatem senatus crudeliter labefactantem, uerum etiam uniuersos ciues ad perniciem ferro flammaq. deuocantem, impune perferetis? Iacet homo prostratus euentu maximarum molitionum: ut qui conatus suos conscientia uestra patefactos atque illustratos cernat, neque contentos fuisse seu superstitione cruenti sacramenti, seu tenebris nocturnis, seu solitudine locorum maxima, & singulari. Contundite igitur, contundite iudices genus istud inauditi furoris: comprimite hominem gesipientem effraenata temeritate, flagrantem in-

sitatis

fitatis cupiditatibus, furentem incredibili superbia, spe nouandarum rerum mirabiliter inflammatum. quin etiam rem ipsam publicam non modo euentu crudelissimae calamitatis, uerum etiam metu, ac suspitione liberate. Diximus quidem sufficienter de senatoria simultate L. Catilinae, capite ac fonte sceleratae coniurationis: resq. omnes complexi sumus, quas aluisse furorem illum ac primum excitauisse iudicauimus: nunc uidentum est de ratione ambitionis taeterrima, atque exitiabili, qua deflagrauisset perpetuo Catilinam superiori diuisione demonstrauimus. Cupiditates equidem plurimas in illo monstro calamitosas, ac nefarias omnes per saepe iudices animaduerti, libidine unam perniciosissimam in primis conspicerem uisum temerariae cuiusdam atque inconsideratae ambitionis: qua duce properasse, nec ullo studio umquam consciscendarum opum, nec ullo desiderio dignitatum abstinuisse reputatus est. putabat enim se frustra nobilissimo genere natum, frustra uirtutes eximias corporis, atque animi consecutum fuisse, ni omnia diuina, atque humana truculentissimo genere cupiditatis inquinauisset: quosq. cernebat excellere Romae praestantia quadam dignitatis, beatissimos eos esse, & sine dubio dijs aequiparandos fore arbitratur. id genus uesanae cogitationis hominem suapte natura precipitem, atque inconsideratum compulit in abominandas, ac nefarias uitae cupiditates. isq. nuper comitij

mitijs consularibus, quandoquidem suffragia curiae propter impendentem metum Parthici belli, diligenter enucleata sunt, quas non adiit senatorum uoces? aut quos ciuium confessus, partim pecunia, partim obseruationibus non obeundos suppliciter, ac contaminandos esse iudicauit? nulli tamē ad dignitatem gradus, neque insanienti, neque anhelanti bono candidato patuerunt. Eadem ratio sceleratae libidinis illum ad maiorem uim scelerum paullo ante concitauerat. Pisonem meministi egregia uirtute adolescentem, nisi & idem cupiditatibus obtemperare consueuisset, calamitosam sibi, ac multis in urbe seditionem excitauisse: cuius insigni familiaritate atque amicitia Catilinam usum fuisse, nemo est qui nesciat: nec modo coniunxisset se temerario iuueni, uerum etiā illum de successu rerum suarum non mediocriter trepidantem, in audacia simul, ac sententia confirmasse, cum se illi uigilantissimum socium, ac satellitem fidelissimum regendae, gubernandaeq. coniurationis fore polliceretur. quod si uotis sceleratorum hominum successus aspirassent, quamta strage ciuium creditis, aut quamto diluuii facultatum urbanarum ruituram fuisse detestabilem horum, atque execrandam impietatem? uerum ij caelites, quorum auspicijs princeps, ac parens huius urbis Romulus pulcherrimi imperij Romani fundamenta iecit, tristissimam cladem, ac conatus perditos nece adolescentis interceperunt.

Pisonem

Pisone mortuo conquieuisse Catilinam dicemus, aut incepti temerarij paenituisse? non modo non paenituit, nec requiescendum fuisse arbitratus est; sed rursus alio furori accessit. non consueuerat ammus, perpetuis cupiditatum flagitijs exercitatus, prima destitutione fortunae refrigescere, ac consternari; sed nix sepulta memoria Pisonianae coniurationis, L. Sidicinum adeptus est, potentissimum quidem hominem, ac tunc furentem singulari studio rerum nouandarum. uerum ea fax incendij rursus benignitate deorum immortalium, summaq. uirtute consulum restincta est. non obdormiscit tamen Catilina, his destitutus euentis uigiliarum suarum; sed rursus saeuit immanior; & quam temp. seruitio non potuerat obruere, strangulandam penitus, ac tollendam cogitauit; sceleratus in omnem urbem, quam toties insidijs appetiuiisset; sceleratissimus uero in patriam, cuius extant in illum summa, & commemoranda monumenta beneficiorum. reminiscere quaeso Catilina, reminiscere ferrum illum scelestum, atque illas nefarias faces, quas istis sanctissimis penatibus, atque isti pulcherrimae patriae munitaris, no ad oppugnandam urbem, neque ad eam concremandam tibi datas fuisse; sed potius ad salutem ciuium, dignitatem imperij, libertatisq. nostrae defensionem. Per deos immortales oro te Catilina, si patria tecum his uocibus uteretur, quid esses illi quae so responsurus? Ego te paruulum Catilina cum in

primis

primis ornatissimo genere gentis nasci noluissem, deinde summis dotibus exornassem, tum corporis, tum animi: tum duabus rebus instituendum putaui, ferro, ac flamma: quibus esset para a tibi facultas tum amplificandi imperij mei, tum defendendae publicae libertatis. quid eam uim armorum in uiscera nostra torques? aut quid conuertis in exitum ciuium meorum institutam diligentia mea, meisq. rationibus eruditam dimicandi facultate? maiores contra tui summis a me beneficijs, atque honoribus aucti, pro magnitudine susceptarum dignitatu pulcherrimas in urbe saepenumero leges, pro praestantia beneficiorum clarissimas ex hostibus uictorias referre consueuerunt: tu mihi ludus acerbissimos paras pro summa copia beneficiorum meorum, tu caedes ciuium, tu domorum incendia, tu uexationes uirginum, tu uastitatem urbis, tu genus atrocissimae seruitutis. O crudelissimum hominum genus, & ab omni penitus humanitate derelictum. tu studio flagras eius urbis euertendae, quam nec Carthaginensium astutissimi doli, nec Numantinorum eximiae uires, nec Graecorum erudita, & praeclara ingenia labefactare, obscura req. potuerunt? quod si citentur hi populi rursus diuinitus, atque istae urbes redeant in statum uetustissimae dignitatis: certe non ipso scelere tuo quidquam in me crudelius, nec quidquam magis extimescendum molituras fuisse praedicabunt. sed ad te redeo. Temperarem ego memet mihi, cursumq.

istum

istum uolentae orationis forsitan reuocandum esse iudicarem tum ab odio tuo, tum ab ipsa dicendi acerbitate, si quem in te sensum patriae caritatis aspicerem, aut nullo te pacto posse arbitrari sceleratam istam mentem relinquere. sed id genus est cupiditatum tuarum, ut reslingendarum forsitan rationem aliquam consequi possis, sanandarum nullam. nec te prius amissurum peruersitatem ista animi puto, quam uitam amiseris. Vellem reuiuisceres Abala Seruili: non expectarem sententiam iudicum: neque abuteremur maiestate senatus, atque auctoritate populi R. sed magnitudinem tanti flagitij sanguine tuo statim expiauissem. nam de senatus uoluntate nihil ambigimus. modo non impediretur legibus, repente profecto fueras poenas impietatis tuae dignissimas laturus. Utinam deorum immortalium munere iudices mentem atque animum huius introspeceremus: ne qua uobis fieret puniendi dubitatio, qui tantum scelerum ingenio conflauisset. uideretis enim mentem anhelantem tristissimum genus minarum, mentem debacchantem inaudita feritate, furentem incredibili uesania, sitientem cruoris urbani, praedae auarissimam, uobis, atque omnibus ferro flammamq. minitantem. Catilinam uobis demonstrauimus, iudices, irritatum persaepe repulsis comitialibus nullas uocum, aut suffragiorum corruptelas fuisse praetergressum: deinde nullis rationibus infractum ac perterritum de perseuerantia scelerum

rum

rum suorum destitisse. quibus animaduertere sane potestis, quanta semper inmanitate laborauerit ambitionis. superest nouissima pars diuisionis, grex ipse sodalium Catilinae truculentus, atque amens: cuius in manu non exiguam rationem fuisse diximus excitandae coniurationis. Letulus siquidem, & Cethegus, terribilia portenta nostrae ciuitatis, furiaeque uel certissimae populi R. multa de magnitudine sua in ipsis concionibus, multa de dignitate imperij sui futuri palam praedicare consueuerint, tamquam si deorum immortalium concilio interfuissent. primum Lentulus in libris Sibyllinis nescio quid perspexisse se praedicabat, quod uiri acutissimi, atque peritissimi L. Cornelius, ac Cn. Piso, custodes publicarum caeremoniarum, nequaquam prospicere potuerunt. lucem namque ait nescio quam de domo Cornelia quondam proditurae fore, quae gloria nominis sui Romanum imperium simul & complexura sit, & illustratura: eoq. genere uaticinij dignitatem suam portendi fataliter putauit: planeq. opinatur fati sui ratione in ipsa latebra Sibyllinae diuinationis, tamquam in equo Troiano, delitescere. ego uero Sibyllam sine dubio sapientissimam mulierem fuisse iudico, uisamq. idoneam dijs immortalibus, cui singularem quamdam uim diuinandi concederent: uerum illam deliram penitus, ac prorsus caecam fuisse affirmarem, si quam spem dignitatis in hac crudelissima peste reposuisset. si quid tamen ceci-

R nisse

nisse uisa est, quod ad Corneliam gentem pertinere uideretur, uim omnem illius diuinationis in uino L. Sylla consumptam fuisse iudicemus, cuius paullo ante resp. sensit & crudelissimam simul, & amplissimam potestatem. nec ego deos immortales huic imperio tam infestos esse reor, neque a salute populi Romani tam abhorrentes, ut homini dementissimo regnum concederent huius sanctissimae, atque optimae ciuitatis. Syllam profecto crudelitas uicit; at ipse maximarum laudum uirtutum, & rei militaris summam, ac singularē gloriā consecutus est. Lentulum uero nullae uictoriae nostrae ciuitati, nullum studium armorum, nulla praestantia uirtutis, aut ingenij commendauit, quae uero non tabernae potius, aut qui non greges infamium hominum Sibyllinum istum principem concelebrarunt? nam uitam eius commemorare non est necesse, uersatam semper in obeundis libidibus, ac societate turpissimorum hominum nobilitatam. nihil in eo sanguinis auiti, nihil industriae Romanae, nihil splendoris domestici, nihil auitae frugalitatis. fingite uobis iudices, fingite dignitatem huius hominis tum florentem amplissimo magistratu, tum omnibus populi Romani muneribus exornatam. quantum, quaeso, sanguinis ciuilis in foro, in curia redundaturum esse creditis? aut quantum uim libidinis, atque impudicitiae per omnium ciuium cubicula demanaturam? Profecto dignitate fretus ea, quae priuatus concupiuisset,

piuisset, sine dubio consequeretur: ferretur amens in omnia: nec ullae rationes consiliorum, aut pudoris, nec ulla studia humanitatis resisterent praecipitem, atque incitatum cursum uetustae crudelitatis. Cethegus, inferior nobilitate, atque ingenio, uehementia furoris longe immanior, parum a Lentuli somnio discedere uisus est: uerum insaniam leuissimae opinionis modestiore loquendi ratione contegere uelle uidetur. genus est idem tamen furoris, eademque ratio concelebrae diuinationis. tales hi scelerum artifices, amboque concitati ad euertendam rempub. partim a uesana spe uaticinij commemorati, partim a nefaria scelerum assiduitate, Catilinam offenderunt nouis rebus studentem: cuius praesidio, consilioque cupiditates suas ita iuari posse facillime crediderunt, si uiro sociorum copiosissimo sese coniunxissent. est enim in illo monstro, sicuti paullo ante tetigimus, uis eximia facietiarum, & ratio quaedam adumbrata uirtutum, facilis ad comprehendendum omnium hominum familiaritates. Hunc igitur Catilinam adepti Cethegus, ac Lentulus, & ipsi lenocinijs suis insignes, ad omne genus beneuolentiae subeundum deflagrare coeperunt admirabili quadam cupiditate seu diripiendae urbis, seu potiundae dominationis. Hae sunt iudices huius nefarij facinoris abominandae faces: hi sunt crudelēs igniculi, quibus exarsisse Catilinae ferocem animum facillime credendum est. talibus inijs con-

sociati principes nefandae coniurationis, manum exiguam desperatorum hominum, atque obscenae iuuentutis pedetentim coegerunt: coactam, quid uellent, edocuerunt: edoctam, pari cupiditate sceleris inflammauerunt: inflammata denique pepulerunt, ut in omnium nostrum facultates, ac uitam facillime conspirarent. Furias istas audistis iudices, commodissimas, ac paratas non modo ad uiuos commouendos in omne facinus, uerum etiã ad mortuos ex ipso Erebo, medijsq. bustis excitandos. reperti sunt tamen atrocissimi sceleris patroni, quiq. immanitatem detestandae rei tum contegere uerbis, tum excusare conati sunt. L. Hortensius, uir eximia caritate reip. summisq. ornamentis praeditus & scientiae, & moderatiõnis, nequaquam omnia credenda esse dicit: iubetq. grauissimis hominibus facilitatem iudiciorum diligenter esse continendam. primum affirmat Catilinam in perpetua custodia senatus extitisse: denique numquam ferme discessisse a latere P. Caepionis nobilissimi ciuis, atque integerrimi uiri: ita ut lepide dicat, disseparationi eorum neque solem orientem umquam, neque occidentem interuenisse. credo equidem sapientissimum hominem Hortensium (ut est innocentia singulari, summaq. uirtute) cuncta ipsa, quae grauissime simul, atque ornatissime complexus est, ita uera esse, sicuti dixerit, existimare. sed longe graditur a sententia mea. Quaero igitur de te L. Hortensi, teq. ob-

stor,

stor, atque obsecro per ipsum ius uetustissimae nostrae familiaritatis: si L. Catilinam constat dies omnes, omnium ciuium conscientia, siue in foro, siue in turnis agere; nunc stipatum cateris exoletorum suorum, nunc uero gladiatorijs agminibus per ora uulgi palam obuolitare: si manifestum est noctes omnes aut in lustris scortorum, aut in antris M. Laecae ducere, uiri, tuo iudicio, non abhorrentis a reip. caritate: quid est, quod illum obuersatum dicas in perpetua custodia, atque oculis senatorum? nisi forte custodiam senatoriam uocas, uel exigua moram ipsius curiae consilij obeundis. Quod uero pertinet ad ipsius Caepionis familiaritatem assiduam, beneuolentiamq. singularem: nihil est, quod infimulationi nostrae derogandum esse iudicetis. diximus enim superius, ingenij Catilinae miros atque occultissimos esse recessus, nec qui cognosci, seu perustrari facillime possent. uigent enim in illa clade res diuersissimae pariter, continentia, & libido. nihil illo persaepe affixius ad colenda bonorum consortia; nihil solertius ad illis infidandum: nihil illius munificentia insignius, nihil audius rapacitate: nihil acutius consilio, nihil temeritate contemptibilius. quae cum ita sint, Caepionem admirabimur in tamtis uariarum ambagibus errauisse? me, me, inquam, fateor, iudices, uetustissima quadam familiaritate Catilinae coniunctum, persaepe delirauisse, miris perplexionibus illius, neque umquam certi quidquam in illo

ingenio comprehendere potuisse. nihil igitur erit miri, si uirum integerrimum Caepionem uersutissimi hominis doli, atque inconstantissimi mores sefellerrunt. non erit itaque neque prudentiae tuae, neque grauitatis, Hortensi, candidissimam opem humanitatis tuae, summamq. dicendi copiam fontibus ipsis polliceri, aut quam bestiam irretitam iudicio tenemus, dissolutam, atque exultantem reip. immittere. quod te numquam commissurum fuisse arbitrarer, nisi, qui me mores, idem te Catilinae sine dubio sefellerrunt. Satis ostentatas uobis putamus iudices tum rationes periculi nostri, tum huius immanissimi sceleris atrocitatem. nam si odio senatus maximo Catilinam arsisse demonstrauimus: si rationes uitae suae ueteres, ac nouas in exercitatione taeterrimorum libidinum collocatas: si spem perficiendi sceleris homini prosequentiissimo inimicitiarum: si denique locorum, ac temporis opportunitates extitisse: praeterea si rabiem quamdam ambitionis in illo fuisse diximus: si nullam potestatem referendarum libidinum, aut ululum paenitentiae locum: postremo si copiam innumerabilem desperatae iuuentutis cum illo coniunctam fuisse patescimus: & eam simul ostendimus suo pte ingenio furentem incredibili audacia, summaq. cupiditate prodendae, ac uexandae urbis inflammatae: quid erit iudices, quod dubitetis de liberanda patria, deq. ulciscenda crudelissimi sceleris immanitate? non istis enim facinus inauditum omnium

omnium hominum memoria, facinus atrox, superbum, nefarium, perniciosum, remotissimum ab omni humanitate, lege, consuetudine: cuius acerbitatem si minus animo bene perspexistis, quaeso, mecum diligenter attendite. Scelus illud iudices euerfionem nefariam moliebatur amplissimae nostrae dignitatis, interitum crudelissimum senatorij ordinis, caedem communem omnium bonorum. huius sceleris libido reposita erat in diripiendis omnium ciuium facultatibus, atque opprimenda urbis libertate: huic sceleri parabantur taeterrimae coniugum, ac liberorum nostrorum uexationes: in hac scelere uersabantur denique faces inferendae penatibus nostris, expilationes aedium, stupra uirginum Vestalium, luctus, ac maeror miserabilis uniuersae ciuitatis. quae si uobis, ut sunt; indigna, atque intolerabilia uidentur: non iniquum erit auctores horum malorum multare taeterrimis supplicijs, clademq. omnium crudelissimam e uisceribus reip. propulsare. tenetis exempla maiorum atque omnium gentium auctoritatem, qui semper summas, ac singulares poenas in eo genere hominum consumendas esse putauerunt, qui rationes habuissent aut prodendae patriae, aut opprimendae publicae libertatis. nihil igitur erit impedimento, quin audaciam crudelissimi hominis Catilinae crudelissimo genere suppliciorum expietis: ut ultionem ex illorum cruciatibus, ac poenis capiat resp. quorum erat conflagratura manibus;

nisi sanctissimi imperij R. custodes, ac iudices dii immortales nefarijs uotis obstitissent. credite iudices, hodierno die consurrexisse uniuersam urbem, conspecturam ex iudicio uestro, planeq. animaduersuram, quid in posterum de salute sua, deq. facultatibus suis sperandum sit: credite item, uim uniuersam flagitiosae inuentutis aut hodierno Catilinae supplicio simul conficiendam fore, aut illius liberatione laetam, atque exultantem non multo post in omnium nostrum perniciem una cum illo celerrime consurrecturam. agitur siquidem hodierna uestra sententia de salute huius pulcherrimae atque optimae ciuitatis, de stabilitate imperij Romani, de legum incolumitate, de libertate ciuium, de pudicitia liberorum, ac coniugum uestrarum. huius enim pestis idem scelus erat, ut non grassaturum per capita paucorum, sed, tamquam atrocissima uis ueneni, per omne corpus urbis demanaturum. quod scelus, aut quam pestem si uindicandum esse censebitis, ut reor, & resp. desiderat: putate profecto deos immortales, & in primis Capitolinum Iouem, sempiternum custodem, ac iudicem huius imperij, pro liberatis eorum templis, ac caeremonijs gratias nobis amplissimas esse reddituros: putate pariter idem facturam esse curiam, pro defensa consulum uita, seruataq. senatorij ordinis dignitate: putate matronas urbis, ac liberos nostros, ob seruata pudicitiam, supplices, ac congratulantes uniuersos

ad

ad genua uestra sese obuersaturos fore: putate uirgines Vestales, atque ipsam maiestatem amplissimi nuptinis, ob liberationem suam, summa uobis laetitia congratulaturam: putate denique ciues omnes, ob retentam uitam, ac libertatem suam, penates publicos, pro conseruatis focus, atque aris, parietes urbis pro taeterrimo genere uastitatis propulsato, ferme incredibili gaudio exultaturos: putate tandem, hodierno iudicio paratum esse uobis aut immortale dedecus, aut memoriam nominis sempiternam. multa sunt equidem in hac uita, quae turpiter, ac calamitose neglecta, restitutionem tamen quamdam quodam modo patientur: huius uero uindicandi sceleris, si praesentem facultatem neglexeritis, frustra postea recuperandae copiam quaeretis. aut hodie uobis propulsanda est e uisceribus reipub. pestifera uis calamitatis: aut ipsi patriae sine dubio concidendum: utrum eligendum sit, uos uideritis. quid est iudices humanitate tanta, ne socordia dicam, ut eorum uitam, ac spiritum diutius in reip. commorari patiamini, qui uitae, salutiq. ciuium crudeliter insidiati sunt? proponite uobis ante oculos, ac meditatione crebra reuoluite diem illum nefarium, quo salus omnium ciuium, quo facultates nostrae, quo ipsa resp. peritura fuerat: quando scilicet aspeximus bestias istas emissas carceribus per urbem omnem, per domos nostras furialiter exultantes, ipsamq. in primis miserandi facinoris ducem, ac

prim-

principem Catilinam, confirmatum hoc iudicio, spe plenum, laetitia gestientem, nunc hos ad caedem nostram, nunc illos ad rapinam, atque inflammationem aedium deuocantem: coniuges e complibus nostris ad libidinem uictorū raptae fuissent: liberi ad supra de gremijs parentum extorti, pretiosa supellex asportata: tecta constagrascent ignibus: corpora caesa passim iacuisissent: omnia denique gemitu, fletuq. redundassent. haec fuisset imago miserrimae urbis, quam urbem a maioribus nostris florentissimam accepimus, & si prohibueritis, claram atque excellentē posteris nostris tradituri sumus. per humanitatem denique uestram uos obtestor, atque obsecro iudices, per amorem huius pulcherrimae, atque inuictissimae urbis, per omnia, quae uobis incundissima sunt in uita, prouidete iterum atque iterum, ne liberati quondam tot amplissimis bellorum periculis, tot imminenti bus malis erepti, nunc per ignauiam uestram, ac desidiam periclitemur. eripite uitam ciuium a miseranda crudelitate: prohibete penates uestros a nefarijs ignibus: seruate pudicitiam necessitudinū uestrarum a taeterimis uexationibus: libertatemē pla deorum a tristibus rapinis: subtrahite fortunas publicas ab indigna direptione: protegite magistratus uestros ab inaudita feritate: defendite denique uniuersam urbem ab hoc inusitato prorsus, & tristissimo genere calamitatis.

C. SALLUSTII CRISPI
IN M. TVLLIUM

CICERONEM
ORATIO.

RAVILER, & iniquo animo maledicta tua paterer M. Tulli, si te scirem iudicio magis, quam morbo animi, peulantia ista uti. sed quoniam in te neque modum, neque modestiam ullam animaduerto: respondebo tibi: ut si quam maledicendo uoluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Vbi querar? quos implorem P. C. diripi remp. atque audacissimo cuique esse perfidiae? an apud populum R. qui ita largitionibus corruptus est, ut sese, ac fortunas suas uenales babeat? an apud uos P. C. quorum auctoritas turpissimo cuique, & sceleratissimo ludibrio est? ubi M. Tullius leges, iudicia populi R. defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familia uiri clarissimi Scipionis Africani, ac non repticius, accitus, ac paullo ante insitus huic urbi ciuis. An uero M. Tulli facta ac dicta tua obscura sunt? an non ita a pueritia uixisti, ut nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisset? an scilicet istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiae iactura perdidicisti? itaque minime mirandum est, si eam flagitiose uenditas, quam turpissime

pissime parasti. Verum, ut opinor, splendor domesticus tibi animos attollit, uxor sacrilega, ac periurij delibuta, filia matris pellex, tibi iucundior, atque obsequentior, quam parenti par est. domum ipsam tuam ni & rapinis, funestam tibi actuis, comparasti: uidelicet, ut nos commonescicias, quam conuersa sit resp. cum in ea domo habitas homo flagitiosissime, quae P. Crassi uiri consularis fuit. Atque haec cum ita sint, tamen Cicero se dicit in consilio deorum immortalium fuisse: inde missum huic urbi, ciuibusq. custodem, absque carnificis nomine, qui ciuitatis incommodum in gloriam suam ponit: quasi uero non illius coniuurationis causa fuerit consulatus tuus, & iccirco resp. disteeta eo tempore, quo te custodē habebat. Sed, ut opinor, illa te magis extollunt, quae post consulatum cum Terentia uxore de repub. consulisti: cum legis Planciae iudicia domi faciebatis, ex coniuuratis alios morte, alios pecunia condemnabas: cum tibi alius Tusculanum, alius Pompeianam uillam aedificabat, alius domum emebat: qui uero nihil poterat, is erat calumniae proximus, is aut domum tuam oppugnatum uenerat, aut insidias senatui fecerat, denique de eo tibi comperitum erat. Quae si tibi falsa obijcio, redde rationem, quamtum patrimonij acceperis, quid tibi litibus accreuerit, qua ex pecunia domum paraaueris, Tusculanum, & Pompeianum infinito sumptu aedificaueris. aut, si retices, cui dubium potest

test esse, quin opulentiam istam ex sanguine, & uisceribus ciuium paraaueris? Verum, ut opinor, homo nouus Arpinas, ex C. Marij familia, eius uirtutem imitatur: contemnit similitatem hominum nobilium: populi R. curam habet: neque terrore, neque gratia commouetur. Illud uero amicitiae tatum, ac uirtutis est animi? immo uero homo leuissimus, supplex inimicis, amicis contumeliosus, modo harum, modo illarum partium, fidus nemini, leuissimus senator, mercenarius patronus, cuius nulla pars corporis a turpitudine uacat: lingua uana, manus rapacissimae, gula immensa, pedes fugaces; quae honeste nominari non possunt, inhonestissima. Atque is, cum eiusmodi sit, tamen audet dicere: O fortunatam natam me consule Romam. Te consule fortunatam Cicero? immo uero infelicem, & miseram, quae crudelissimam proscriptionem ciuium perpeffa est; cum tu, perturbata rep. metu percussos omnes bonos parere crudelitati tuae cogebas; cum omnia iudicia, omnes leges in tua libidine erant; cum tu, sublata lege Porcia, erepta libertate, omnium nostrum uitae, necisq. potestatem ad te unū reuocaueras. Atque parum est, quod impune fecisti, uerum etiam commemorando exprobras, neque licet obliuisci seruitutis suae. Egeris, oro te Cicero, perferceris quod libet: satis est perpeffos esse: etiam ne aures nostras odio tuo onerabis? etiamne molestissimis uerbis infectabere? Cedant arma togae, conce

dat laurea linguae. Quasi uero togatus, & non armatus ea, quae gloriaris, confeceris, atque inter te, Syllamq. dictatorem, praeter nomen imperij, quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerva omnes artes edocuit, Iupiter optimus maximus in consilio deorum admisit, Italia exsulem humeris suis reportauit. Oro te Romule Arpinas, qui egregia tua uirtute omnes Paullos, Fabios, Scipiones superasti, quem tandem locum in hac ciuitate obtines? quae tibi partes reipub. placent? quem amicum, quem inimicum habes? cui in ciuitate fecisti insidias, ancillaris. quouiure, cum de exsilio tuo Dyrrhachio redisti, eum sequeris? quos tyrannos appellabas, eorum nunc potentiae faues: qui tibi ante optimates uidebantur, eosdem nunc dementes, ac furiosos uocas. Vatiniij causam agis: de Sextio male existimas: Bibulum petulantissimis uerbis laedis. laudas Caesarem, quem maxime odisti, ei maxime obsequeris: aliud stans, aliud sedes. de rep. sentis: his maledicis, illos odisti, leuissime transfuga, neque in hac, neque in illa parte fidem habes.

De hac oratione sic Quintilianus lib. i. v. cap. i.

Quid? non Sallustius directo ad Ciceronem, in quem dicebat, usus est principio, & quidem protinus, Grauius, et iniquo animo maledicta tua pariter, M. Tulli.

IN SALLVSTIVM ORATIO,
QVÆ CICERONI FALSO

TRIBVITVR.

A DEMVM magna uoluptas est, Cripse Sallustii, aequalem, ac parem uerbis uitam agere, neque quidquam tam obscenum dicere, cui non ab initio pueritiae omni genere facinoris actas tua respondeat, ut omnis oratio moribus consonet. neque enim, qui ita uiuit, ut tu, aliter, ac tu, loqui potest: neque qui tam illo sermone utitur, uita honestior est. Quò me uertam P. C. ? unde initium sumam? maius enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior est uterque nostrum. quòd si aut de mea uita, atque actibus nostris huic conuicatori respondero; inuidia gloriam consequetur: aut, si huius facta, mores, omnem aetatem nudauero; in idem uitium incidã procacitatis, quòd huic obijcio. id uos, si forte offendimini, iustius huic, quam mihi, succensere debetis, qui initium introduxit. ego dabo operam, ut & pro me minimo cum fastidio respondeam, & in hunc minime mentitus esse uidear. Scio me P. C. in respondendo non habere magnam expectationem; quòd nullum uos sciatis nouum crimen in Sallustium audituros, sed omnia uetera recognituros, quæis & meae, & uestrae iam, & ipsius aures calent. uerum eo magis odisse debetis hominẽ, qui

qui ne incipiens quidem peccare, minimis rebus posuit rudimentum, sed ita ingressus est, ut neque ab alio uinci possit, neque ipse se omnino reliqua aetate praeterire. itaque nihil aliud studet, nisi, ut lutulentus sus, cum quouis uoluntari. longe uero fallitur opinio. non enim procacitate linguae uitae sordes eluuntur: sed est quaedam calumnia, quam unusquisque nostrum testante animo suo fert, de eo, qui falsum crimen bonis obiecit. quod si uita istius memoriam uicerit; aliam P. C. non ex oratione eius, sed ex moribus spectare debetis. iam dabo operam, quam maxime potero, ut breue id faciam. neque haec altercatio nostra uobis inutilis erit P. C. plerumque enim res publica priuatis crescit inimicitijs: ubi nemo ciuis, qualis sit uir, potest latere. Primum igitur, quoniam omnium maiores Crispus Sallustius ad unum exemplum, & regulam quaerit, uelim mihi respondeat, numquid ij, quos protulit, Scipiones, & Metelli ante fuerint aut opinionis, aut gloriae, quam eos res gestae suae, & uita innocentissime acta comendauit? quod si hoc fuit illis initium nominis, & dignitatis, cur non neque de nobis existimetur? cuius & res gestae illustres sunt, & uita integerrime acta. quasi uero tu sis ab illis uiris Sallusti ortus: quod si esses; nonnullos iam tuae turpitudinis pigeret. ego meis maioribus uirtute mea praeluxi: ut, si prius noti non fuerint, a me accipiant initium memoriae suae. tu uis uita, quam turpiter egisti,

magis

repente factus es tam affluens, & tam beatus? Nam quis te faceret heredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac par tui? At hercule egregia facta maiorum tuorum te extollunt: quorum siue tu similis es, siue illi tui, nihil ad omnium scelus, ac nequitiam addi potest. Verum, ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu Crispe Sallusti tamtidem putas esse bis senatorem, & bis quaestorem fieri, quamti bis consularem, & bis triumphalem? Carere debet omni uicio, qui in alterum paratus est dicere. Is demum maledicit, qui non potest uerum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in aetate pellex, & idem postea adulter, omnis ordinis turpitudine es, & ciuiliis belli memoria. quid enim grauius pati potuimus, quam quod te incolumem in hoc ordine uideamus? Desine bonos petulantissima confectari lingua: desine morbo procacitatis isto uti: desine unumquemque moribus tuis aestimare: his moribus amicum tibi facere non potes, uideris uelle inimicum habere. Finem dicendi facia P. C. saepe enim uidi grauius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt, quam eos, qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid Sallustius merito debeat audire, sed ut ea dicam, si qua ego honeste effari possim.

F I N I S.

S. 4

FRAGMENTA

EX LIBRIS HISTORIARVM

C. SALLVSTII CRISPI,

SCRIPTORIBVS

ANTIQVIS

ab Aldo Manutio, Pauli F.

COLLECTA.

EX LIB. I.

*Tunc uero et posci, cum ceteri eiusdem causae ducem
senatus rati, maximo gaudio bellum irritare.*

Ex Nonio, Irritare; & Frontone ibidem, qui ex hoc
fragmento extrema tantum quattuor uerba recitat.
*Id bellum excitabat metus Pompeij uictoris, Hiem-
psalem in regnum restituentis.*

Ex Nonio, Metus; & Gellio lib. ix. cap. xii.

*Et mox Stipidius adueniens cum legionibus, post-
quam tantas spiras haud facilem pugnantibus uadum,
cuncta hosti, quam suis, opportuniora uidet.*

Ex Nonio, Vadum. Quidam amicus meus pro, tam-
tas spiras, Hieme aspera, reponit. Quo modo & idem
Sallustius locutus in Iugurtha, 47. a. Milites mense
Ian. ex hibernis in expeditionem euocat. magnis iri-
neribus, hieme aspera, peruenit ad oppidum etc.

*Nobis primae dissensiones, uitio humani ingenij,
euenere, quod inquires, atque indomitum semper
in*

in certamine libertatis, aut gloriae, aut dominationis agit.

Ex Prisciano lib. v.

Plebei [pro, plebis] tribuniciam potestatem.

Ex eodem lib. vi. Sic locutus & Tacitus lib. i. Intercessit Haterius Agrippa tribunus plebei. & ipsemet infra in oratione Macri, 91. a.

Sic uero, quasi formidine attonitus, neque animo, neque auribus, aut lingua competere.

Ex Nonio, competere.

Itaque Sertorius, leui praesidio relicto in Mauritania, nactus obscuram noctem, aestu secundo, furtim, aut celeritate uitare proelium in transgressu conatus est.

Ex Nonio, de improprijs; & Gellio lib. x. cap. xxvi.

Quin transgressos omnes recipit modos, praecepturus a Lusitanis.

Ex Nonio; & Gellio ibidem. In Gellio tamen, pro, modos, mons legitur, pro, praecepturus, receptus.

Earum aliae, paullulum progressae, nimio simul, & incerto onere, cum pauor corpora agitauerat, deprimebantur.

Ex Nonio, & Gellio ibidem. In Nonio tamen haec ita leguntur: Earum aliae, paullum nimio progressae, interim sicco onere, cum pauor corpora agitauerat, deprimebantur.

Sertorius fortis turba morantibus, & nullo, ut in terrore solet, generis aut imperij discrimine, per calonum corpora ad medium quasi deinsuper adstantium, manibus in murum attollitur.

Ex Nonio, Discrimen. In commentariolo quoque de
Doctorum

Doctorum indagine idem fragmentum recitat, quibusdam discrepantibus. nam ibi, pro, Fortis turba morantibus, Parthis turbam orantibus; pro, adstantium, stantium, legitur.

Ad Olympum, atque Phaselida.

Ex Prisciano lib.

De his urbibus mentionē facit Ascon. in 111. Verr. his uerbis. P. Seruilius bellum in Cilicia gessit, deq. ea triumphauit, captis Coryco, Olympo, Fasylide, tribus magnis eius terrae urbibus.

Nisi cum ira belli desensisset.

Ex

Magnis opibus profectis, obsidium cepit per L. Catinam legatum.

Ex Festo, Obsidium.

Quin lenones, & uinarij, lanijque, quorum praeterea uulgus in dies usum habet, pretio compositi.

Ex Nonio, Componere.

Illò profectus, uicos, castellaq. incendere, & fuga cultorum deserta igni uastare, neque elata, aut securissimus metu gentis ad furta belli peridonea.

Ex Nonio, Furta.

Domitium proconsulem ex citeriore Hispania cum omnibus copijs, quas parauerat, accersiuit.

Ex

Agreste.

Ex Carisio lib. i.

Santus aliter [pro, alias] & ingenio ualidus.

Ex eodem lib. ii.

Insanum aliter sua sententia, atque aliarum mulierum.

Ex eodem lib. ii. ibidem.

Vti Lepidus, & Catulus, decretis exercitibus, maturime

turime proficiscerentur.

Ex eodem lib. II.

Recens scripsi.

Ex eodem lib. II.

Lepidus, paenitens consilij.

Ex eodem lib. III.

Et deponere ualidam urbem multos dies restantem pu- gnando uicit.

Ex Nonio, de Doctorum indagine.

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros.

Ex Corneli; Frontonis de exemplis elocutionum li- bello, nondum edito, quem legi commodatum a Sci- pione Pettio, uiro optimo, & singulari quadam in- peruestigandis ueterum libris diligentia praedito.

Maturauerunt, exercitum brachium cogere.

Ex eodem, Cogo domum te. In quo animaduerten- dum est, dictionem, Brachium, mendosum esse; proq. ea fortasse reponendum, Dyrhachiuni.

Occupatusq. collis editissimus, & cum multa opera circumdata.

Ex eodem, Circumdata hac re illam rem.

Quorum in gratia plerique concesserant.

Ex eodem, Concedere in gratia.

Obuiam ire, & commori hostibus.

Ex eodem, Commoritur illis.

Doctus militiam.

Ex eodem, Doctus illam rem.

Locum etitiorem, quem uictoribus decebat, capit.

Ex eodem, Decet tibi. Forte legendum, locum edi- tiorem, quam etc. quomodo idem locutus in Iugur- tha, 76. b. Ea cuncta Romanis ex tenebris, & editio- ribus locis facilia uisu.

Gens

Gens raro egressa fines suos.

Ex eodem, Egressus illam rem.

Et muneris eorum Metellus per litteras gnarus.

Ex eodem, Gnarus illius. Forte legendum, Itineris eorum etc.

Armata montem sacrum, atque Auentinum insedit.

[qui mons ob hoc, quod eum plebs infederat, po- stea Sacer dictus.]

Ex eodem, Infido illum; & Diomedē lib. II. c. VI.

Et indigni rep.

Ex eodem, Indignus hac re.

Genus armis ferox, & seruitij insolitum.

Ex eodem, Insolitus huius.

In tempore bellaturi.

Ex eodem, In tempore, idest opportune.

Fugam maturabat.

Ex eodem, Maturō hanc rem.

Medio diei.

Ex eodem, Medio illius, pro illo medio.

Omni strepitu pauescere.

Ex eodem, Pauesco illa re.

Militiae peritus.

Ex eodem, Peritus huius.

Prudens omnium, quae senatus censuerat.

Ex eodem, Prudens rerum.

Quietam a bellis ciuitatem.

Ex eodem, Quietus ob illis.

Relegat in paludes.

Ex eodem, Relegata in illum locum.

At discordia, & auaritia, atque ambitio, & cetera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis excidium maxime aucta sunt. nam iniuriae ualidiorum,

diorum,

diorum, & ob eas discessio plebis a patribus, aliaeque dissensiones domi fuere, iam inde a principio, neque amplius, quam regibus exactis, dum metus à Tarquinio, & bellum graue cum Etruria positum est, aequo & modesto iure agitatae.

Ex D. Augustino lib. xi. de Ciuitate Dei; & eodem Frontone.

EX LIB. II.

Sed ipsi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat nomine Corfa Ligus mulier.

Ex

Ruina, quae pars magna suis met, aut proxumorum telis, ceteri uice pecorum obruncabantur.

Ex Nonio, de numeris, & casibus.

Iter uertit ad Corycum, urbem inclytam, passusque. nemore, in quo crocum gignitur.

Ex

Ad haec rumoribus aduersa in prauitatem, secunda in casum, fortunam, in temeritatem declinando corrumpabant.

Ex Nonio, Rumor.

Inter laeuam moenium, & dextrum flumen Turiam, quod Valentiam paruo interuallo praeterfuit.

Ex Prisciano lib. v. & vi. Fortasse Durium, pro, Turiam; ex epistola Cn. Pompeij apud eundem Salustium, Ciceronis oratione pro Balbo, & historia.

Et dextrum flumen Thuria.

Ex Probi Catholicis bis.

Vt alij tradiderunt, Tartessum, Hispaniae ciuitatem,

tem, quã nunc Tyrii mutato nomine Gaddir habet.

Ex Prisciano lib. v. & vi.

Eam deditionem senatus, per nuncios Orestis cognitam, approbat.

Ex eodem lib. vi.

Quia corpore, & lingua percitum, & inquietem nomine histrionis uix sani Barbuleium appellabant.

Ex Prisciano lib. vi.

Sardinia in Africo mari, facie uestigij humani, in Orientem, quã in Occidentem, latior prominet.

Ex Nonio, Facies; & Isidoro lib. xiv. cap. vii.

Ibi Fimbriana seditione, qui regi per obsequellam orationis, & maxime odium Sullae, graues, carique. erant.

Ex eodem, Obsequella.

Ita fiducia, quã argumentis, purgatiores dimittunt.

Ex eodem, Fiducia.

In saltibus occupatis tum externorum agros inuasere, frumenti que. ex inopia grani satias facta.

Ex eodem, Satias.

Eodem anno in Macedonia C. Curio, principio ueris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit pecunias dictas coegit.

Ex eodem, Dicere.

At Metellus in ulteriorem Hispaniam post annum regressus, magna gloria, concurrentibus undique uirili, & muliebri sexu, per uias, & tecta omnium uisebatur. cum quaestor C. Urbinus, alij que, cognita uoluntate, eum ad cenam inuitauerant, ultra Romanorum, ac mortalium etiam morem, curabant,

bant, exornatis aedibus per aulaea, & insignia, scenisq. ad ostentationem histrionum fabricatis, si mulcroco sparsa bumus, & alia in modum templi celeberrimi. Praeterea, cum sedenti in transfenna demissum Victoriae simulacrum cum machinato strepitu tonitruum, coronam ei imponebat: tum venienti, ture, quasi deo, supplicabatur. Toga picta plerumque amiculo erat ei accumbenti. Epulae quaesitissimae, neque per omnem modo provinciam, sed trans maria ex Mauritania uolucrum, & ferarum incognita antea plura genera. Quibus rebus aliquamtam partem gloriae dempserat: maxime apud ueteres, & sanctos uiros, superba illa, grauia, indigna Romano imperio existimantes.
Ex Macrobio lib. III. cap. XIII.

At Metellus in ulteriorem Hispaniam post annum regressus, magna gloria concurrentibus undique uirili, & muliebri sexu, per uias, & testa omnium uisebatur (sic enim legendum, non, ut antea, concurrentium; Virile & muliebri sexus; &, uisebantur.)

Ex Nonio, Sexus.

Transfenna demissum Victoriatile simulacrum cum machinato strepitu coronam capiti imponebat.

Ex eodem, Transfenna.

Cum machinis strepitu dimissum Victoriae simulacrum coronam capiti imponebat.

Ex eodem, Dimitto.

Transfenna dimissum Victoriae simulacrum.

Ex Seruio in Virgilio lib. v. interpretatione.

Virile,

Virile, ac muliebri secus.

Ex Probi Cathol.

Virile secus.

Hoc est, uirilis sexus; quod per omnes casus integra forma declinatur. Ex Cariso, lib. I.

Noctu diuq. Stationes, & uigilias tentare.

Ex eodem, lib. I I.

Obuiam fuere.

Vbi Asper ait, uetuste, Obuiam fuere, aduerbio maluit uti, quam nomine. Ex eodem lib. I I.

Nam procul, & diuersi ex regionibus.

Ex eodem, lib. I I.

Vespera.

Ex eodem, lib. I I.

Quem ex Mauritania Rex Leptasta proditionis insimulatum cum custodibus miserat.

Ex Prisciano lib. v.

Nisi quia flumen Lurda, Tauro monte defluens.

Ex eodem lib. vi.

Ipse animi atrox.

Ex Frontone, Atrox huius rei.

Circumuenti dextra, unde ferrum erat, saxa, aut quid tale capiti affligebant.

Ex eodem, Afflicus illam rem.

Vt actione desisteret.

Ex eodem, Desiste hac re.

Orbe, patriaq. extorres.

Ex eodem, Extorris his.

Copijs int'gra.

Ex eodem, Integer illa re.

Ante quam regressus Sertorius, instrueret pugnae suos.

Ex eodem, Infruitur huic rei.
Omnia sacra a corpora in ratem imposuisse.
 Ex eodem, Imposuit in illam.
Vir grauis, & nulla arte cuiquam inferior.
 Ex eodem, Inferior tibi.
Frugum, pabuliq. laetus ager.
 Ex eodem, Laetus huius rei; & Seruij in Virg. Aen.
 lib. 1. interpr.
Post, ubi fiducia nimius.
 Ex eodem, Nimius hac re.
Omnes, qui circum sunt, praeminent altitudine mil-
 lium passuum duorum.
 Ex eodem, Praeminet.
Neque uirgines nuptum a parentibus mittebantur;
 sed ipsae belli promptissimos deligebant.
 Ex eodem, Promptus illius.
Genus militum, suetum a pueritia atrocinijs.
 Ex eodem, Suetus his.
Suos equites hortatus, uado transmittit.
 Ex eodem, Transmittit illa re.
Moenibus deturbat.
 Ex Nonio, Deturbo.
E muris canes sportis dimittebant.
 Ex eodem, Sportae.
Et continetur grauis.
 Ex eodem, Grauis.
Auidisq. ita, promptisq. ducibus, ut Metellus ictu
 tragulae sauciaretur.
 Ex eodem, Sauciarum. In commentariolo autem de ge-
 nere armorum idem fragmentum recitat, quibusdam
 dissentientibus: hoc modo: Auidissimis, atque prom-
 ptis ducibus, ut Metellus ictu tragulae sauciaretur.

Multiq.

- 48: **C. Mamilius Limitanus**] alij, *Limentanus*.
 quod mendosum est. Sincerum autem, *Limitanus*,
 aut, *Limetanus*: cum i, & e uicissim ueteres usur-
 pauerint. Est autem hic C. Mamilius is, qui legem
Mamiliam celebrem tulit de limitibus, cuius men-
 tio est in libro de limitibus agrorum, & apud Ci-
 ceronem de legibus, & in Bruto. Nummum prae-
 terea argenteum ipsi uidimus apud clarissimum ui-
 rum *Andream Lauretanum*, patricium *Venetum*,
 in quo est, C. MAMIL. LIMETAN.
 49: **ALIA** omnia sibi cum collega commu-
 niatus] *Communia*, *Fuluij liber non habet*.
 50: **Certior Romae factus**] *Roma*, legitur in
Nonio, hunc locum recitante in, *Innocentia*.
 51: **Obuiam procedebant**] *Fuluij liber*, *Ob-
 uij proc.*
 51: **Item funditorum, & etc.**] *Debinc*, pro,
 item, est apud *Nonium* haec recitantem in com-
 ment. de gen. arm.
 51: **Et militiae inerat**] *Erat*, *Fuluij liber*.
 52: **Bello melioribus**] *Belli*, *Fuluij liber*.
 52: **Humi arido, atque arenoso**] sic legit *Pri-
 scianus lib. xviii. nec omnino discrepant uete-
 res libri. quem locum ab alijs quoque iam animad-
 uersum, ac notatum uideo.*
 59: **Domi modicus**] *respuo*, quod a quibusdam
 legitur, *Domi pudicus*. nam & *sententia recipit*,
Modicus, & uero ita recitat *Nonius* in uerbo,
Modicus.

X Arpini

59. Arpini alitus] sic legit Diomedes lib. 1. & Priscianus . nec est, quod quisquam de mutatione amplius dubitet.
61. Interdum somno excitus, arreptis armis, tumultum facere] Apud Diomedem lib. 1. ita scriptum est: Interdum experreētus somno, arreptis armis, tumultum facere.
65. Impares magnitudine, pari natura] Seruius, haec ita recitat in Virg. Aen. lib. 1. Impares magnitudine, pares natura. utrouis modo legas, parui refert.
- 66: Pretium fore] sic reposui ex plerisque antiquis libris. quo modo locutus 81: Fuerit mihi pretium eguisse aliquando amicitiae tuae. Fuluij tamen liber, Operae pretium fore. ego dictionem, Operae, induxi, aliorum ueterum librorum auctoritate adductus.
- 67: Militiae] sic antiquus Fuluij liber. in uulgatis, Militia. Sed antiquus loquendi modus, Domi, militiaeque, adduxit me, addita praesertim ueteris libri auctoritate, ut locum mutarem.
- 68: Faciant idem moribus suis] non desuere, qui & sententiam, & loquendi genus ignorantes, hunc locum deprauare conati sunt, arbitrati pro, Faciant, legendum, Faciunt: quasi dixerit Sallustius; Eodem modo maiores suos despiciunt, sicuti me. quod aperte falsum est, & pulcherrima sententia deteriore commutatur. Est autem horum uerborum haec significatio: si me iure despiciunt, faciant

faciant idem, quod maiores sui fecere: id est, imitentur maiores suos in recte factis: non enim debent & me despiciere, & maiores suos non imitari. Graeca loquendi ratio, parum explorata, sententiae tenebras offudit. sic locutus ante Sallustium Lucretius, post Horatius. Lucretius lib. 2.

» - animalia cum sint,

» Atque animalibu' sint mortalibu' una eademque. pro, unum, & idem, quod animalia mortalia sunt. Et lib. 3.

» Sceptra potitu', eadem alijs sopitu' quiete est. pro, eadem, qua alij. Et lib. 4.

» Nempe eadem facit, & scimus facere omnia turpi. pro, eadem, quae turpis. Horatius autem in libro de Arte poetica ad Pisones: (sic enim malo appellare, quam, ut quidam, epistolam, ex Quintiliano lib. 8. c. 3. Diomede lib. 3. c. 1. Donato in Terent. Seruio in Virg. & Probo, Carisio tamen lib. 2. aduersante:)

» Inuitum qui seruat, idem facit occidenti. pro, idem, ac si occideret. Item Sophocles in Aiacē:

» ὑμῆς δ' εἰπαίροι ταῦτ' ἡδ' ἐμοὶ τὰ δὲ

» τιμᾶτε -

Et in Tyranno,

» - ἢν γὰρ δ' ἔσθῃ λέγων

» σοὶ ταῦτ', ἐγὼ γ' εἴν' ἐκπεραλοῖν πάρος.

Euripides quoque apud Gellium lib. XIII. cap.
XXIV.

- » Δις ταυτὸν ἡμῖν εἶπεν ὁ σοφὸς ἄρχυλος,
» Ἡ' κω γὰρ εἰς γῆν φησὶ, καὶ κατέρχουμαι.
» Ἡ' κω δὲ ταυτὸν ἐστὶ τῷ κατέρχουμαι.
» Νῆ τὸν δὲ ὡς περ εἴ τις εἴποι γείτονι,
» Χρῆσον σὺ μάκτραν, εἰ δὲ βούλη, κάρδοπον.
Et Xenophon in Cyri Paedia sic:

» Τὸ αὐτὸ ἡμῖν ἀπὸ δέεται: & infra in eadem saepe.
Item Isocrates Απολλωνιάτης in oratione πρὸς Δη-
» μόνικον: Ταυτὰ πάχει τοῖς ἄρμασι.

70. A. Manlium] Manilium Plinius nominat lib.
XXXII. cap. I.

71. Neque belli patrandi cognouit] sic Pri-
scianus legit. sic & antiquus Fuluij liber. quo mo-
do & Liuij lib. V. & Hirtijs de bello Alexan-
drino locuti sunt. quod ab alijs quoque est animad-
uersum. His uerbis haec est subiecta sententia: Ne
que ad bellum patrandum pertinere cognouit.

73. More humanae cupidinis ignara uisundi]
pro uisundi ea, quae ignorantur. sic Gellius lib. IX.
cap. XII. & Nonius in uerbo Ignarus recitant.

- » quo modo Tacitus locutus lib. 2. Per occulta, &
» uigilibus ignara. & lib. 3. Non sibi quidem igna-
» ra quae uulgabantur. & lib. XII. Nihil tam
» ignarum barbaris, quam machinamenta, & astus
» oppugnationum. & idem Sallustius 54. a. Regio
» hostibus ignara. Gnarus item, pro cognitus, apud
» eundem Tacitum; Idque nulli magis gnarum,
quàm

quàm Neroni. & : Campos madentes; & ip-
sis gnaros.

76. Pars equos adscendere] Fronto, Escendere, le-
git. in quo dubitarem mendum inesse, nisi ab eo lit-
terarum ordinem seruatum uiderem. haec enim re-
citat. in uerbo, Escendo.

76. Obtruncare multos] sublato uerbo, Alios,
quod in uulgatis libris erat, in quibus legebatur,
Alios obtruncare, multos contra etc. mutata etiã
distinctione, locum, ut opinor, illustraui. quam
correctionem eidem Fuluij libro deberi fateri-
dum est.

76: Dein custos pleno gradu in collem subdu-
cit] Apud Nonium, Cunctos, legitur, haec re-
citantem in uerbo, Subduco. De pleno autem mi-
litem gradu uidentus Vegetius lib. I. cap. IX. &
epistola Trebonij 16. lib. XII.

76: Tubicines simul omnes signa canere] pro,
Signa, erat in uulgatis libris, Tuba. est autem ab-
surdum, si dicas, Tubicines tuba canere. nam, si
tubicines sunt, quis dubitet, quin tuba canant. ita-
que reposui, quod scriptum uidi in antiquissimo Ful-
uij libro. Tubicines autem signa canunt, cum tu-
barum clangorem spiritu excitant. paullo ante di-
xit, Ne signa quidem canere iubet. & in Catili-
na, 27. b. Signa canere iubet. utroque enim mo-
do dici potest, Signa canunt, ut Signa sit nomina-
di casus; & Tubicines signa canunt, ut sit accu-
sandi casus. Tubae uero signa uocantur, quia mili-

tibus signum dant, quid eis agendum sit. nam, si referre, aut inferre pedem oportet, si consistere, aut locum, ordinem ue mutare, uarie signa canūt.

- 78: Iam a principio inopi] Inopi, non legitur in quibusdam antiquis libris. & sane abesse potest in columi sententia.
79. Copia facta mittendi] uerbum, Mittendi, susulimus, tamquam glossema, opinionem nostram confirmante Fuluij libro.
- 80: Ab inermis pedibus] antea, Inermibus. ego, inermis, reposui, ex Nonio haec recitante in commentariolo de mutata declinatione.

IN ORATIONEM LEPIDI.

85. SECUNDAE res mire sunt uitii obtentui] Demosthenes Olyntb. 2. Ἀλλ' οἶμαι νῦν μὲν ἐπισκοπεῖ τούτοις τὸ καλοῦσθαι. εἰ γὰρ εὐπραξίαι δεῖναι συγκρίψαι, καὶ συσπιάσαι τὰ τοιαῦτα οἰεῖσθαι. εἰδέει πᾶσις τε τότε ἀκριβῶς αὐτοῦ ταῦτ' ἐξετασθήσεται.

IN ORATIONE PHILIPPI.

88. TORPEDO animos oppressit] Priscianus, hunc locum ex 1. hist. recitans, ita legit. Apud Nonium uero in uerbo, Torpedo, Obrepsit, scriptū est.
88. Cuius in Urbem reditu decus, atque ordines omnes interierunt] Fuluij liber: Cuius in Urbem reditu decus ordinis huius interijt.

IN

IN ORAT. MACRI.

- 90: L. Cincius] quidam in suo libro imprimi uolueret, L. Concius. Pedianus 3: Sicinium nominat. quo modo & in antiquo Fuluij libro scriptum posita animaduerti.
- 90: Quam uos iniuriae pertaesum est] haec ex 3. hist. recitat Fronto in uerbo, Taedet.
91. Quo tribunos plebei modo patricium magistratum] mendosus locus. quod si legas, Quom tribunis plebei mandando patricium magistratum; mendum tolletur mutatione parua, & sententia patefiet.
91. Neque ego uos ultum iniurias hortor] & haec recitat Fronto, ex eodem hist. libro, in uerbo, Hortor: omisso uerbo, Ego.
- 91: Munia uestra pensantur etc.] totus hic locus ualde perturbatus. neque tamen ex antiquo libro, qui ualde a uulgatis omnibus dissentit, elicere quidquam potui, quod sententiam illustraret. fortasse in hoc felicius erit aliorum industria. ego, ut in antiquo libro scriptum uidi, ita testatum uelint quam. est autem in co sic: In unia uestra pensantur: qua tamen quin is modis libertatem omnium aestimauere, qui profecto non amplius possunt alimentis carceris. neque utilis exiguitate mors prohibetur. senescunt uires, sic ut neque absolui cura familiarum tam parua res. & ignaui quisque tenuissimas perfrustratur: quae tamen, quamuis ampla, quoniam

X 4

niam

- niam seruitij pretium ostentaretur . etc.*
 92. Neque enim ignorantia res claudit] *haec recitat Donatus in Ter. Eun. act. I. sc. 2.*

IN EPISTOLAM POMPEII.

- 92: VTRVM cenferis me uicem aerarii praestare] *Diomedes lib. I. cap. IV. ex 3. hist. recitat, Vtrum uicem me praestare creditis.*

IN EPISTOLAM MITHRIDATIS.

- 94: INTER me, atque Lucullum proeliis, inopia rursus ambos incesit] *haec ex 4. hist. Carisius lib. I. recitat, in quo, Prope, pro, Proelijs, mendose legitur in uulgatis libris.*
 94: Meis militibus, procul ab domo, paruo labore, per nostra corpora bellum conficere] *Carisius sic lib. 2. Meis militibus, belli prudentibus, procul ab domo, per nostra corpora bellum conficere.*

IN PORCII DECLAMATIONEM.

113. QVI coitiones ullas clamdestinas] *sic emendauit: cum antea in peruulgatis libris, Concoitiones, legerentur.*

INDEX RERVM, ET
 VERBORVM MEMORABILIVM.

ABORIGINES cum Troianis Romam condidere. 3. a. genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. ibidem.

Adherbal, Micipsae filius. 31. b. 34. b. proelio uincitur a Iugurtha. 33. b. 34. a. uictus Romam contendit. 34. a. eius uerba in senatu. 34. b. ubi uis tutior, quam in suo regno. 35. b. a Iugurtha uincitur. 39. a. eius ad Iugurtham legati, de iniurijs querentes. ibidem Cirtham profugit. 39. b. Copias aduersus Iugurtham parat. 40. a. eius litterae in senatu recitatae. 40. b. deditio. 41. b. interitus. ibidem.

Adolescentium animi molles, & aetate fluxi. 6 a

Adrumetum, a Phoenicibus conditum. 38. b

Adueriae res etiam bonos detrectant. 54. b

Aedes Concordiae. 17. b

Aemilius Scaurus a Iugurthae largitione se continet. 37. a. eius mores. 37. a. 42. a. a Iugurthae legatis corrumpitur. 42. b

Aeneas. 3. a

Aes alienum, pro argento, aere solutum. 13. a

Aes grande conflare. 5. b. 10. a

Aethiopes. 38. b

Africae situs, & descriptio. 37. b. eam qui primo incoluerint. ibidem. a. Getulis & Libybus possessa. 38. a. eius pars prouincia P. R. 38. b. 40. b. 41. a. eius pars inferior a Numidis possessa. 42. b

Albinus Consul ad bellum proficiscitur. 47. a. eius castra a Iugurtha circumuenta. 47. b. eius exercitus qualis. 50. b

Alcibiades reuocatur. 114. a

Aliena largiri, liberalitatis. 23. a

Allobro-

Allobroges ad coniurandum ab Umbreno sollicitati. 15. b. a. coniuratis iusiurandum postulant. 17. a.	
ijdem, ob coniurationem detectam, praemia decernuntur. 19. b.	
Ambitio uicium uirtuti propius, quam avaritia. 4. b.	
corrumpit animos. ibidem. bonorum famam laedit. 75. b.	
Amici officio fideq. parantur. 32. b.	
Amicitia firma idem uelle, idem nolle. 8. a. non idem, quod factio. 44. a. in diuersis mentibus esse non potest. 45. a.	
Animus diuinus. 1. a. eius atque corporis dotes, & mu- nera. ibidem. insolens malarum artium. 2. a. in consulendo liber, neque delicto, neque libidini ob- noxius. 23. b. uitae mortalium dux, atque impe- rator. 29. a. cupidine caecus ad inceptum scelus rapitur. 41. a. ignauia, atque fociordia corruptus. 43. b. cupienti nihil satis festinatur. 60. a. ferox, praua uia ingressus, ubi consueta non suppetunt, quae efficiat. 97. b. in aduersis rebus, quam in se- cundis, maior. 99. b.	
Annius Caius, Lepitanorum praefectus. 65. a.	
Annius Lucius, & Lucilius Tribuni pl. magistratum continuare nituntur. 47. a.	
Annius Quintus coniuratus. 7. a.	
Antiochus decem millibus talentorum a Philippo spo- liatus. 93. b.	
Antonius consul. 10. a. b. Catilinam cum exercitu persequitur. 14. a. orator excellens. 106. a.	
Appij dictum, Fortunae suae quisque faber. 95. b.	
App. Claudius interrex. 88. a.	
Aquila, Catilinae nexillum. 28. b.	
Archelaus Mithridatis incepta impediuit. 94. a.	
Arifonicus, Antiochi filius, triumpho ductus. 94. a.	
Armeniorum origo. 38. a.	
Asia,	

Asia, a Romanis obsessa. 94. a.	
Aspar Numida. 81. a.	
Athenae suam celebritatem scriptoribus debent. 4. a.	
urbis doctissima atque eruditissima. 114. a.	
Atheniensium triginta tyranni. 21. b.	
Auaritia pecuniae studium habet. 4. b. corpus ani- mumq. uirilem effeminat. ibidem. bellua fera, im- manis, intolleranda. 103. a.	
Auentinus mons, bis a plebe occupatus in secessione. 44. a. & in fragmentis lib. 1.	
Aueto, pro ualeto. 14. a.	
Aurelia Orestilla, Catilinae coniux. 6. a.	
Autronius Publius coniuratus. 7. a. consul desig- natus. ibidem. ambitus condemnatus. ibidem.	

B

BAEBIVS Caius a Iugurtha corrumpitur. 46. a.	
Bellienus Lucius praetor. 79. b.	
Belli dolus. 1. b. faeuitia. 20. b.	
Bellorum causa dominandi libido. ibidem.	
Bellum pace mutare, uictoris in manu est. 27. a. ex arbitrio sumitur, at non ponitur. 67. a. aliorum pace mollius. 95. b.	
Bellum Cimbricum. 27. b. ciuile. 30. b. Gallicum. 83. a. Macedonicum, & Punicum. 93. b. mariti- num, atque Mithridaticum. 15. a. Mithridati- cum periculosissimum. 108. a. Punicum. 93. b.	
Romanos in officio retinuit. 49. b. seruire Capuae, & in Apulia. 11. b.	
Beneficij, quam maleficij immemorem esse multo praestat. 45. a.	
Bestia Lucius coniuratus. 7. a.	
Bestia Lucius Numidiam prouinciam consul fortitur. 42. a. avaritia corrumpitur. 42. b. eius de deditione confi-	

- ne consilium cum Iugurthā . ibidem. exercitum in Africam parat. 43. a
 Bithynia direpta. 94. a
 Bocchus Maurorum rex. 38. b. eius uxor, Iugurthae filia. 65. b. eius cum Iugurtha necessitudo. 66. a. eum Iugurtha aduersus Romanos incitat. 66. a. b. cum Iugurtha coniungit exercitum. 75. b. eum a bello desistere legati Marij hortantur. 67. a. apud Numantiam latinā linguam didicit. 77. b. Syllae respondet. 78. b. eius purgatio ad Romanorum expostulationem. ibidem. eius legati a Iugurtha corumpuntur. 79. a. Getulus spoliati, pauidi, sine decore ad Sullam profugiunt. ibidem. saepe a Mario Romanorum amicitiam petijt. 80. a. ei Romanorum amicitia datur. ibidē. eius Punica fides. 81. b. cum Sylla per interpretem agit. ibidem. Iugurthae infidias tendit. 83. a. Romanis Iugurtham tradit. ibidem.
 Bomilcar Massiuae infidias tendit, eumq. obruncandum curat. 46. b. reus ex aequo, & bono. ibidem. reum Iugurtha in Numidiam mittit. ibidem. uadibus datis, iudicium fugit. 58. a. ei Metellus persuadet, ut sibi Iugurtham tradat. 58. b. a Metello corumpitur. ibidem. eius epistola ad Nabdalsam. 62. b. eius in Iugurtham infidiae detectae. ibidem. a Iugurtha necatur. ibidem.
 Bona aliena largiri, liberalitas. 23. a
 Brutus, D. Semproniae maritus. 16. a. eius domus coniurationis haud inscia. ibidem.

C

- CABIRA. 94. b
 Caesare Statilium custodit. 18. a. Pontifex max. creatus Catulo deiecto. 19. a. ei Catulus, & Piso infensi. ibi-

- si. ibidem. eum Cicero inter coniuratos nominare noluit. ibidem. eius sententia de coniuratis. 20. a. 22. a. eius natura, & mores. 25. a. eius, & Catonis comparatio. ibidem. eius bellum aliorum pace mollius. 95. b. eius uictoria ciuilis. 96. b. eius laus. 99. b
 C. Annius, Leptitanorum praefectus. 65. a
 C. Faebius a Iugurtha corumpitur. 46. a
 C. Cornelius coniuratus. 7. a. pollicetur, se Ciceronem confodere. 11. a
 C. Cotta uouit se patriae. 89. a. eius consularus. ibidem.
 C. Grachi caedes. 43. b. III. a
 C. Julius in Apuliam a Catilina mittitur. 11. a
 C. Marius Aquilam bello Cimbrico habuit. 27. b
 C. Memmius tribunus pl. designatur. 42. a. eius facultia. 43. a. oratio ad populum. ibidem. rogatio. 45. b. Iugurtham praesentem ad populum accusat. 46. a
 C. Murena in citeriore Gallia plures coniuratos in uincula coniecit. 16. b
 Callicratides classem amisit. 110. b
 Calpurnius consul acriter Numidiam inuadit. 42. b. a Iugurtha corumpitur. ibidem.
 Capitolium incensum uiginti annis ante coniurationem Catilinae. 18. a
 Capsa, ab Hercule condita. 71. b. oppidum Numidiae magnum, & ualidum. ibidem. eius, & Thale fitus, & collatio. 72. a. capitur a Mario. 73. a. ab eodem expugnatur, atque incenditur. ibidem.
 Capua municipium. 11. b
 Carthago aemula imperij Romani a stirpe interijt. 4. b. eius laus. 38. b. deleta discordiam Romae peperit. 49. a. pleraeque Africae imperitabat. 65. b
 Cassius Longinus coniuratus. 7. a. 17. a
 Cassius

Cassius Lucius praetor ad Iugurthā mittitur . 45. a. b
 Catabathmos. 37. b. 38. b
 Catilina Reip. insidiatur. 2. b. eius mores, & ingenium. ibidem, & 108. b. 119. a. eius socij. 5. b. 6. a
 Nobilem uirginem, Vestae sacerdotem stuprauit. 6. a. eius uxor Aurelia Orestilla. ibidem. filium ne cauit. ibidem. eius conscientiam uultus arguit. 6. b
 repetundarum reus prohibitus petere consulatum. 7. a. eius oratio ad conscios coniurationis. 8. a.
 Ciceroni insidias machinatur. 10. b. consulatum petit. ibidem. Lege Plautia interrogatus ab L. Paulo. 12. a. eius responsio ad Ciceronis inuestigam. 12. b. paratus ad dissimulanda omnia ibidem. patricius. 2. b. 12. b. in Manliana castra noctu proficiscitur. 12. b. eius litterae ad Q. Catulum. 13. b
 ad consulares. 14. a. hostis a senatu iudicatur. ibidem. eius exercitus. 25. b. fugam in Galliam parat. 26. a. seruitia repudiatur. ibidem. duobus exercitibus clauditur. ibidem. eius uerba ad milites. 26. b. eius interitus. 28. a. fortiter pugnans occiditur. 29. a. eius domus, sacrarium scelerū. 108. b
 109. a. scelera. ibidem in consulatu repulsa. 108. a
 nocturnus imperator. 110. b. eius ambitio, similitas. 114. b. facetus. 118. a. a Caepionis amicitia defenditur. 118. b. 119. a
 Catonis de coniurationis oratio. 22. b. eiusdem sententia. 24. b. natura, ac mores. 25. a. esse, quā uide ri bonus malebat. ibidem. eius dicendi uoluptas. 106. a. Scipioni coaetaneus. 106. b
 Catulus a Catilina litteras accipit. 14. a. eius & Caesaris inimicitiae. 19. a. Sylla faeuor. 90. b
 Cepariacus conitatus. 17. b
 Cethegus coniuratus. 7. a. captus, familiae, atque liberorum implorat opem. 19. b. audax. 21. b. eius uita. 112. b. ipse, & Lentulus coniurationis capita.

capita. ibidem. terribilia portenta ciuitatis. 117. a
 Cicero consul. 10. a. homo nouus. ibidem. insidijs petitur. 10. b. 11. b. inquitinus ciuis urbis Romae. 12. b. urbis praefidio esse iussus. 14. a. Allobroges instituit, ut iurandum obsignatum ad ciues perferendum exigant. 17. a. Senatum in aedem Concordiae conuocat. 17. b. de captis in ponte Miluio dubius. ibidem. de coniurationis in Senatu refert. 11. b. 19. b.
 Cimbricum bellum. 27. b. eius praeda. 84. b
 Cincius sine Sicinius Lucius de tribunicia potestate loqui ausus. 90. b
 Cinnae in Urbē reditu omnes interiorum ordines. 88. a
 Circa oppugnatur a Iugurtha. 39. a. b. 40. a. 66. b. Iugurthae tradita. 41. b
 Ciuem Romanum uerberibus caedi, nefas. 21. a
 Ciuilis belli causa. 30. b
 Ciuis nomen quis mereatur. 111. a
 Cn. Piso, factiosus. 7. b. in Hispaniam citeriorem missus. ibidem. custos publicarum caerimiarum. 117. a
 Comedere bis die, uitio datur. 98. b
 Comitia. 10. a. 11. a. 47. a
 Concordiae aedes. 17. b
 Concordia paruae res crescunt. 32. b
 Coniuratio Catilinae ex quibus conflata. 5. b. 6. a & b. 107. a. & b. prima. 7. a. secunda. ibidem. eius pignus sanguis humanus haustus. 9. b. eius causa aces alienum. 13. a. patefacta. 17. a. 20. a. uiginti annis post incensum Capitolium. 18. a. in domo Laecae concoquebatur. 107. a. 111. b. 112. a
 Coniuratorum catalogus. 7. a. eorum partes, & suū cuiusque munus. 16. b. conijciuntur in carcerem. 18. a. in carcere necantur. 25. b
 Conscientia mala digna timenda. 59. a
 Con-

I N D E X

Consilium.	1. a
Consilia in re militari.	103. b
Consilia praua saepe magis, quàm bona, prospere eueniunt.	99. b
Consuetudo in naturam uertitur.	68. a
Consulibus Romae imperantibus, quantum Resp. creuerit.	3. b
Consul uel a senatu, uel a populo summam potestatem accipit.	11. a
Consul designatus sententiam primus rogatur.	19. b
Consularis potestas.	11. b
Consulatus petendi legitimi dies.	7. b
Consulatus ante C. Marium nouo homini nemini mandatus.	59. b. 63. a
Consultantes de rebus dubijs, odio, amicitia, ira, atque misericordia uacare debent.	20. a
Consultores pessimi, inuidia, atque cupido.	60. a
Consultoribus incepta praua noxae.	86. a
Consulto, prius quàm incipias; ubi consulueris, mature factò opus est.	1. a
Cornelij tres fato Romae regnaturi.	18. a
Cornelius scriba.	84. b
Cornelius Lucius, custos publicarum caerimonia- rum.	117. a
Cornificius Quinctus Cethegum custodit.	18. a
Corporis, & animi dotes, & munera.	1. a
Corporis bona facile dilabuntur.	29. b
Corpus homini cum belluis commune.	1. a
Crassus Lucius, orator summus.	106. a
Crassus Marcus Pompeio inimicus. 7. b. Gabinium custodit. 18. a. coniurationis conscius iudicatur. 7. a. 18. b. malorum patronus.	19. a
Cupido atque inuidia, consultores pessimi.	60. a
Curae magnae, magna merces est.	98. a
Cicero Quinctus coniuratus. 7. a. senatu motus a ceteris	foribus

I N D E X

foribus probi gratia. 9. b. eius cum Fulvia con- suetudo. ibidem. coniurationem patefecit. 9. b. 10. b. 11. a	
Cyrene, colonia.	38. b
Cyrenenses magni, atque opulenti. 65. a. quando ma- ximè flourerint. ibidem. eorundem cum Poenis de finibus condiciones initae.	65. b
Cyrus in Asia bella gerere primus coepit.	1. a

D

DABAR, ex gente Massanisiae. 81. a. Massugraeae filius. ibidem. interpret inter Bocchum & Syllam. § 1. b	
Damasippus, iussu L. Syllae, iugulatus.	21. b
Decemuir Athenas profecti legum causa.	114. a
D. Bruti domus coniurationis haud infcia. 16. a. eius uxor Sempronia.	ibidem.
Deorum auxilia quibus parentur rebus. 24. a. eorum uoluntates mutabilissimae.	112. b
Discordia res maximae dilabuntur.	32. b
Diuitiae. 1. a. quo modo decori habeantur. 32. a. inui- riarum suspicioni obnoxiae.	36. a
Comi industria, foris iustum imperium.	23. b
Domitij Lucij uita.	103. a
Drusus, ob tyrannidis suspensionem, morte multatus. III. a	
Drusus Lucius, patronus nobilitatis.	101. b
Ducum aduersus coniuratos catalogus.	11. b. 12. a

E

EGESTAS, & fames.	93. a
Elephantia XL a Romanis interfecti.	54. b
Epistola Adherbalis in senatu recitata. 40. b. Bomil- caris	

Y

I N D E X

caris ad Nabdalfam. 62. b.	Catilinae ad Catulum.	
13. b.	Lentuli ad Catilinam. 17. a.	Scipionis ad Micipsam.
		32. a
Equidem scitis, latina locutio.		26. b
Equites R. cum telis circum aedem Concordiae. 19. b		
Caesari gladio minitantur. ibidem. iisdem indignum, regum peregrinorum satellites agere. 57. a.		60. b. 83. b
Equis uiris.		104. a
Etruria, propter Syllae dominationem, egestate laborat. 11. b.	infamis latronibus.	ibidem.
Eumenes.		94. a
Exempla mala ex bonis initijs orta.		21. a
Exercitus R. quomodo mollis euaserit.		5. a

F

FABII Maximi uerba.		30. a
Fabius Sanga, Allobrogum patronus.		16. a
Factio non idem, quod amicitia.		44. a
Famae magis quam irae, consulendum.		20. a
Fama popularis, pro oraculo. 108. b.	neque temere umquam nascitura, neque temere occasura. ibidem.	
Fames, miserima animum mors.		92. b
Familiae gladiatoriae.		12. a
Fauonius Marcus, ciuitatis onus.		103. b
Feneratores paci publicae officiant.		97. b
Fides.		93. a
Foedus nullum senatus populi que R. iniussu fieri poterat.		48. a
Fortitudo quae.		23. a
Fortuna simul cum moribus immutatur. 1. b.	in omni re dominatur. 3. b.	humana pleraque regit. ibidem. & 78. b.
	nihil uel eripere, uel largiri potest.	29. a.
	meliores sequitur.	88. b
	Fortunae	

I N D E X

Fortunae suae quisque faber, Appij dictum.		95. b
Fufidius, honorum omnium dehonestamentum.		104. b
Fuluia, nobile Q. Curijs sortum. 9. b.	coniurationem detexit.	ibidem.
Fuluius Nobilior, coniuratus. 7. a.	ad Catilinam proficitur. 15. b.	a patre necari iussus. ibidem.
Fuluius Flaccus, ab Opimio consule occisus.		37. a
Furibundus.		13. a. 105. a

G

GABINIA lex contra clandestinas coitiones.		113. b
Gabinus Publius coniuratus.		7. a. 16. a
Galbae dicendi uis.		106. a
Gallica gens bellicosa. 15. b.	infestissima Romano mini. 23. b.	armis praestans. 24. b.
	apud Romanos formidabilis.	83. a
Gallicum bellum.		83. a
Gaudae, Manastabalis filio, Massanisiae nepoti, regios honores Metellus negat.		60. a
Getuli initio Africam habuere. 37. b.	ferarum more uiuentes. ibidem.	eorum situs. 38. a.
	mores. 66. a	genus hominum ferum, & incultum. ibidem.
	eos armis affuefacit Iugurtha. ibidem.	a Mario fusi, fugatique.
		76. b
Glabrionis Lucij, sica deprchensa.		106. b
Gladiatoriae familiae.		12. a
Gloriae itinera duo, pacis scilicet, ac belli.		1. b
Gloriae certamen.		3. b
Gloria inuidiam uincere difficillimum.		32. b
Gloriam inuidia sequitur.		55. b
Gloria maiorum posteris lumen.		69. a
Gloria industria alitur.		102. b
Gracchus, ab Opimio consule occisus.		37. a
Gracchi, plebem in libertatem uindicare conantes.		
	Y 2	occidun-

occiduntur.	49. b
Gracchorum caedes.	49. b. 111. a
Gracchi Caij lex de uocandis ex quinque classibus centurijs.	102. b
Graeci uerberibus animaduertebant in ciues.	22. a.
facundia Romanis priores, non item uirtute.	24. b
Guluffa, & Manaltabal, fratres, morbo absumpti.	31. a

H

HANNIBAL Romanos afflixit.	30. b
Hercules in Hispania perijt.	38. a
Herennius, a Pompeio cum exercitu deletus.	93. a
Hiempsal, Micipsae filius. 31. a. natura ferox, Iugurtham despiciens. 33. a. eius grauius dictum Iugurtham exasperat. ibidem. occiditur. 33. b. eius caput ad Iugurtham refertur. ibidem. Africae rex. 37. b. eius libri publici. ibidem.	
Hippo, a Phoenicibus condita.	38. b
Historias scribere, cur arduum. 2. a. magno usui esse. ibidem.	
Hominis partes duae, atque utriusque munera. 1. a. 29. a. eius industria belluarum uim superat. 29. a.	
Homo adulescens.	15. a. 23. b. 31. a. 97. b
Hortensij Lucij, eximia caritate uiri, de Catilina sententia.	118. b
Humana pleraque fortuna regit.	3. b. 78. b

I

IGNARA, pro ignota.	54. a. 73. b
Ignauia nemo immortalis factus.	70. b
Imagines maiorum ad uirtutem accendunt.	30. a
Imperandum quam optimis.	95. b
Impera-	

Imperatorem agere, arduum admodum.	68. a. b
Imperium quibus artibus retineatur.	1. b
Imperio maximo maxima inest cura.	89. b
Imperia crudelia acerba magis, quam diuturna.	96. b
Incepta praua consultoribus noxae.	86. a
Indici coniurationis praemia constituta.	12. a
Industria gloria alitur.	102. b
Ingenium praefat uiribus. 1. a. in bello plurimum potest. 1. b. socordia torpescit. 29. b. magnum res paruas attingere nequit.	98. a
Iniuriae cuique suae graues.	20. b
Iniuriam facere, summo imperio uti.	6. b
Instituta uetera corruptis moribus ludibrio sunt.	97. a
Interrogare, pro in iudicium uocare.	12. a
Inuidia ex opulencia oritur.	3. a
Inuidiam gloria uincere difficillimum.	32. b
Inuidia gloriam sequitur.	55. b
Inuidia atque cupido consultores pessimi.	60. a
Iracundia apud alios, in imperio superbia.	102. b
Italiae uastitas ex bello ciuili.	30. b
Itali suffragia ferebant.	48. b
Italos necari iudicio, leges permittebant.	62. a
Iudicijs acerbis ciuitas magis uastatur, quam corrigitur.	98. a
Iugurtha qualis. 30. b. 31. b. 37. b. Ipsius, Numidarum regis bellum magnum, atrox, uaria uictoria. 30. b. Manaltabalis filius ex concubina, Massani- sae nepos. 31. a. a Micipsa patruo filij loco habitus. ibidem. eius genus, mores, studia, & ingenium. 31. a. b. auxiliari exercitui praefectus. 31. b. quibus coniecturis regnum sibi polliceatur. 31. b. 32. a. Romanis carus. ibidem. Scipioni, propter uirtutem, placuit. ibidem. a. a Scipione laudatur. ibidem. adoptatur a Micipsa. ibidem. & 35. a. 40. a. Micipsae decreta rescindi oportere contendit. 33. a.	

eius ira, & infidiae in Hiempfalem. 33. b. Romanos largiendo fatigat. 34. a. pugna Adherbalem uincit, Numidia potitur, legatos Romam mittit. ibid. excusatur a legatis. 36. b. largitionibus meliorem regni partem sortitus est. 37. a. Opimium corrumpit. ibidem. Cirtham obsedit. 39. b. Adherbalem regnum inuadit. ibidem. Adherbalem uincit. ibidem. ipfius, & Adherbalem comparatio. ibidem. Cirtha potitur. 41. b. in Adherbalem amicos ac propinquos crudelitas. ibidem. quàm potens gratia, & largitione. 41. b. 42. a. faeuitia. 42. a. cruenta de Adherbale uictoria. ibidem. cum L. Caffio Romam uenit. 45. a. b. Bacbium tribunum pl. corrumpit. 45. a. praefens a Memmio ad populum accusatur. 46. a. Italia decedere iuffus. 46. b. eius uades quinquaginta. ibidem. cum Aulo, Albini confulis fratre, foedus facit, castra Romana capit. 48. a. peritia in re militari. 51. b. eius legati ad Metellum supplicatum miffi. ibidem. adhortatio ad milites. 52. b. uincitur. 53. b. 62. b. exercitus funditur. 54. a. pabulum ad aquam corrumpit. 56. a. Bomilcaris perfida fuafione deditionem facit. 58. b. imperata fibi a Metello nihil cunctatus. ibidem. bellum refumit. 59. a. Bocchum regem generum ad bellum Romanum compellit. 65. b. eius filia, Bocchi regis uocor. 66. a. exercitum Getulorum in unum cogit. ibidem. Getulos armis afuefacit. ibidem. a Mario armis extutus. 71. a. b. occifis equitibus uix erupit. 78. a. condiciones quidem accipit, Mario tamen diffidit. 82. b. mutarubinde cubiculum contra infidias. 83. a. proditur Romanis a Boccho. ibidem. uinctus traditur Sylae. ibidem.

Iulius Caius in Apuliam a Catilina mittitur. 11. a
Ius gentium, & aequum bonum, diuerfa. 46. b
Iunius

Iunius Silanus fententiam primus rogatur. 19. b

L.

LACEDAEMONII in Graecia bella gerere primi coeperunt. 1. a. Athenienfes uicere. 21. b
Lamentationes hominum fene. 110. b
Laecae in domo coniuatio concoquebatur. 107. a
111. b. 112. a
Laris oppidum. 72. a
Latini fuffragia ferebant. 48. b
Legatorum catalogus, qui regnum Numidiae diuifum mittebantur. 37. a
Legati Adherbalem ad Iugurtham, de iniurijs querentes. 39. a
Legati Bocchi a Iugurtha corrumpuntur. 79. a. a Getulis fpoliati, pauidi, fine decore ad Sullam profugiunt. 79. a
Legati C. Manlij ad Q. Marcium. 13. a
Legati a Iugurtha ad Metellum supplicatum miffi. 51. a
Legati Iugurthae Adherbalem Romae falfo deferunt. 36. b. S. P. Q. R. pecunia corrumpunt. 36. b. 37. a
Legati Marij Bocchum a bello defiftere hortantur. 67. a
Legati Romanorum ad Iugurtham. 41. a. Adherbalem, & Iugurtham arma deponere iubent. 40. a
Iugurthae pacem imperates fuffra difcedunt. 41. b
Leges pro uita ciuium R. 20. b. 21. b
Legis praefidium a praetore debitoribus ereptum. 13. a
Legum Romanorum fuprema potentia. 101. a
Leges ex libidine imperantur. 88. a
Lentulus Sura, coniuatus. 7. a
Lentulus cum exercitu in agrum Faefulanum ire parat.

parat.	16. b
Lentuli epistola ad Catilinam.	17. a
Lentulus coniuratus, praetor.	17. b
Lentulum, quia praetor erat, consul manu in senatum ducit.	17. b
Lentuli epistola ad Catilinam.	17. a
Lentulus coniuratus Lentulo Spintheri in custodiam traditus.	18. a
Lentulus patricius, & consularis in carcere necatur.	25. b
Lentulo transitur gula laqueo.	25. b
Lentulus ex libris Sybillinis sibi regnum Romanum pollicetur.	18. a. 117. a
Lentulus opifices, & seruitia eripere sollicitat.	19. b
Lentuli ignauiam Catilina increpat.	26. b. Romae nouarum rerum studiosos sollicitat. 15. b. eius somnus. 118. a. audacia. 12. a. ipse & Cethegus coniurationis capita. 112. b. idem, & Cethegus terribilia portenta ciuitatis. 117. a eius uita. 117. b
Lepidus latro proconsul.	86. b. exercitum ad urbem ducit. 88. a
Leptitani, Romanis semper fideles.	65. a. ad Bestia, amicitiam rogatum, miserunt. ibidem. eorum lingua, leges, & mores. ibidem.
Leptis, a Phoenicibus condita.	38. b. eius situs. 38. b. 65. a
Lex XII tabularum, nequis coetus nocturnos in urbe agitare.	113. a
Lex C. Gracchi de uocandis ex quinque classibus centurijs.	102. b
Lex Gabinia contra clandestinas coitiones.	113. b
Lex Memmij.	45. b
Lex Plautia.	12. a
Lex Porcia.	21. a
Lex Saturae.	43. a
Lex	Lex

Lex Sempronia de prouincijs.	42. a. de uocandis ex quinque classibus centurijs.	102. b
Lex pro debitoribus aduersus feneratores.		12. a. b
Liberalitas quae.		23. a
Libertas maxime omnium tueatur.		84. a
Libertas omnibus ex aequo optabilis.	103. b. 104. a	
Libertas periculosa quieta seruitio potior.		85. b
Libido bona.		104. b
Libri publici Hiempsalis.		37. b
Libyes Africam, initio habuere.	37. b. ferarum more uiuentes. ibidem. minus, quam Getuli, bellicosi.	38. b
Liguris cuiusdam gregarij infidijs Muluca capitur.		37. b. 74. a
Locus medius apud Numidas honorificentior.		33. a
Loquendi modus ante diem VI. Kal. pro VI. Kal.		11. b
Loquendi genus, clemens rumor.		49. a
Loquendi genus de suo loco pugnam facere.		58. a
Loquendi genus, domi, militiaeque, pro in militia.		2. b. 3. a. 4. a. 11. b. 24. b. 34. b. 45. a. 99. b. 100. a
		105. b. belli domique. 49. a. 88. b
Loquendi genus, equidem scitis.		268. a
Loquendi genus, faciant idem maioribus suis, pro faciant id, quod maiores sui fecere.		68. b
Loquendi genus, ignarus nominis R. pro ignorans.		65. b
Loquendi genus antiquum, esse ad urbem.		11. b
Loquendi genus, manifestus rerum capitalium, manifestus iceleris.		24. b. 46. b
Loquendi genus, regio hostibus ignara, pro ignota.		54. a. & 73. b
L. Bellienus Praetor.		79. b
L. Bestiae Calpurnio consuli prouincia Numidia obuenit.		42. a
L. Bestia consul auaritia corrumpitur.		42. b
L. Bestiae consulis de deditioe consilium cum Ligurtha.		tha.

tha .	
L. Bestia exercitum in Africam parat .	43. a
L. Cassius deditioem Iugurthae persuadet .	45. a
L. Cassius praetor ad Iugurtham mittitur .	45. b
L. Catilina , 2. b. uide , Catilina .	
L. Cincius, siue Sicinius, primus de tribunicia potestate loqui ausus .	90. b
L. Cornelius , custos publicarum caerimoniarū .	117. a
L. Crassus , orator summus .	106. a
L. Domitij uita .	103. a
L. Drusus , patronus nobilitatis .	101. b
L. Glabronis fica deprehensa .	106. b
L. Hortensii , eximia caritate uiri , de Catilina sententia .	118. b
L. Lucilius & L. Annius trib. pl. magistratum continuare nituntur .	47. a
L. Manlius trib. pl. de imperatore contra Iugurtham ad populum refert .	63. a
L. Opimius , C. Sempronio Graccho , & M. Fulvio Flacco interfectis , consul uictoriam nobilitatis in plebem exercebat .	37. a
L. Opimius , legationis princeps , a Iugurtha corrumptur .	37. a
L. Paullus lege Plautia Catilinam interrogat .	12. a
L. Sidicinus , rerum nouandarum studiosus .	115. b
L. Sulpicius , e Senatu motus .	114. a
L. Tarquinij indicio non habetur fides .	18. b
L. Torquato , & L. Cottae consulibus , Catilina , & Autronius caedem parant .	7. b
L. Valerius Flaccus , & C. Pomptinius praetores ad Allobroges intercipiendos missi .	17. a
L. Vargunteius Ciceroni insidias machinatur .	11. a

M.

MACE DONICI belli , & Punici caussa .	93. b
Magis ,	

Magis , magisque .	2. b. 31. a. b. 54. b. 105. b
Magistratus minores uigiliis praecerant .	21. b
Magistratuum insignia , a Tuscis sumpta .	22. a
Magistratus per manus traditi .	59. b
Magistratuum creandorum ratio .	102. b
Maleficiorum publicorum , & priuatorum diuersa ratio .	22. b
Malitia praemijs exercetur .	102. b
Mamilij tribuni pl. quaestio in eos , qui a Iugurtha corrupti , uel pactiones fecissent .	48. b
Manastabal , & Gulussa fratres , morbo assumpti .	31. a
Manlius Faesulanus , coniurationis particeps .	10. a. in Etruria . 10. b. 11. a. in Faesulis . 11. a. eius ad Marcium Regem legati & mandata . 13. a. ipse & Catilina hostes a senatu iudicantur .
Manlij Auli Torquati in filium seueritas .	24. a. 113. b
Manlius Capitolinus , ob tyrannidis suspicionem , morte multatus .	111. a
Manlius Lucius trib. pl. de imperatore contra Iugurtham ad populum refert .	63. a
Manlius Aulus , Marij legatus .	70. b
Mapalia , Numidarum aedificia .	38. a. 51. a
Marcus imperator ad urbem , triumphum petens .	11. b
M. Aemilius , omnium flagitiosorum postremus .	86. a
M. Bibulus , quibus rebus in consulatu eruperit .	103. a
M. Cotta , a Mithridate fufus .	94. b
M. Crassus , Pompeius inimicus .	7. b. Gabinium custodit . 18. a. coniurationis conscius iudicatur .
7. a. 18. b. malorum patronus .	19. a
M. Fauonius , ciuitatis onus .	103. b
M. Fuluij caedes .	43. b
M. Lepidus latro proconsul .	86. b. exercitum ad urbem ducit .
	88. a
M. Li	

M. Liuius Drusus . 101. b
 M. Manlius, Q. Caepio male cum Gallis pugnant. 83. a
 M. Petreio exercitus aduersus Catilinam permittitur. 27. b
 M. Papium L. Glabrio extinguere conatus. 106. b
 M. Scaurum legatum Iugurtha timet. 41. a. b
 Marius, Metelli legatus. 51. b. ei haruspex felicia omnia porrexit. 59. a. eius imagines, & nobilitas. 50. b. 50. a. 67. a. b. ipse & Metelli inimicitiarum origo. 59. b. petendi missionem a Metello rogat. ibidem. patria, natura, mores. ibidem. Gaudam aduersus Metellum incendit. 60. a. a Metello dimittitur. 63. a. ipsi nouo homini consulatus mandatur. ibidem. Numidia traditur à populo. ibidem. eius legati Bocchum a bello desistere hortantur. 67. a. illi senatus, licet aduersus, nihil abnuere audeat. 67. b. Consuli Numidia prouincia decernitur. ibidem. infestus nobilitati. ibidem. eius ad populum oratio. ibidem. imagines non habet. ibidem. litterarum graecarum ignarus. 68. b. cicatrices aduerso corpore. 69. b. quare sordidus fuerit habitus. 70. a. eius in Africam expeditio. 70. b. 71. a. castella Iugurthae ui, praemissq. tentat. 71. a. Capfam capit. 72. b. eum Numidae magis, quam mortalem timent. 73. a. eius & Syllae pugna cum Iugurtha & Boccho. 75. b. eius pugna cum Mauris & Getulis, latrocinio simillima. 76. a. uirtus in pugna ibidem. uictoria non insolentior factus. 76. b. Iugurthae & Bocchi exercitus fundit. 77. a. militia princeps de Iugurtha triumphauit. 82. b. Romanorum in re bellica princeps habitus. 83. a. consul triumphat. ibidem. ei, iterum consuli, decreta Gallia. ibidem.
 Maritimum atque Mithridaticum bellum. 15. a
 Massa-

Massanisa, Rex Numidarum. 30. b. bellica uirtute praestans. ibidem. eius filij tres. ibidem. quando in Romanorum amicitiam uenerit. 30. b. 34. b. ipse & Micipsa una cum Romanis Syphacem regno expulerunt. 35. a. proli Romani nominis studium commendat. 36. a
 Massua Iugurthae regnum affectat. 46. a. a Iugurthae iussu occiditur. 46. b
 Mauri dicti, qui antea Medii. 38. a. illis Bocchus imperauit. 38. b. pro opibus denas, atque eo amplius uxores ducunt. 66. a. a Mario fusi, fugatiq. 76. b
 Medi postea Mauri dicti. 38. a. eorum origo, ibidem. Medius locus apud Numidas honorificentior. 33. a
 Memmius Caius trib. pl. 42. a. eius facundia. 43. a oratio ad populum. ibidem. rogatio. 45. b. Iugurtham praesentem ad populum accusat. 46. a
 Metellus consul in Numidiam ad bellum proficiscitur. 50. a. eius in consularu collega Silanus. ibidem. ipsi consuli Numidia prouincia obuenerit. 50. a. 59. a. fortiter rem gesturus, omnia adiumenta ignauiae sustulit. 50. b. exercitum licentia, & ignauia corruptum, ad militarem disciplinam reuocat. 51. a. Iugurthae legatos corrumpit. ibidem. eius innocentia Iugurthae suis rebus diffidit. ibidem. expeditio in Numidiam. ibidem. eius calliditas. 51. b cum Iugurtha pugna. 52. a. b. 53. a. b. Numidiae oppida capit, uastatq. agros. 55. a. uictor milites pro meritis donat. ibidem. ei supplicationes decretae. 55. b. Zamam oppugnat. 57. b. oppugnatione Zamae, frustra tentatam, omittit. 58. a. Bomilcirem corrumpit. ibidem. Iugurtham insidijs aggreitur. 58. b. eius superbia. 59. b. Gaudae, Massabalibus filio, Massanisae nepoti, regios honores negat. 60. a. eius stratagemata. 61. b. Thalam oppidum obsidet, & capit. 64. a. b. mollicies animi, 66. b. ad

66. b. ad Bocchum legati. 67. b. conspectum Ma- rij fugit. 71. a. Romae laetissimis animis excipitur. ibidem. eius exercitum Gallia aluit. 93. a	
Metellus Celer praetor. 12. a	
Merellus Creticus imperator ad urbem, triumphum petens. 11. b	
Micipsa, Massanissae filius & regni heres. 31. a. eius, Numidia regis, genealogia. ibidem. eius filij duo, ibidem. de adoptando Iugurtha secum deliberat. ibi- dem. consilium aduersus Iugurtham. 31. b. Iugur- tham, ut bello caderet, auxiliari exercitui praefi- cit. ibidem. Iugurtham adoptat. 32. a. uerba ad Iu- gurtham. 32. b. Iugurtham filijs commendat. 33. a moritur. ibidem. eius in Iugurtham beneficia. 35. a	
Militaris disciplina magis ex animo, quam ex corpo- re pendet. 1. a. b. non tam ex libris, quam ex acie, discitur. 68. b	
Milites ex classibus lecti. 70. b. capitecensi. ibidem.	
Militia ad pacem pertinet. 97. b. 98. a	
Miseria fidem uerbis facit. 41. a	
Miseris parum fidei. 40. b	
Misericordia in perniciem casura. 44. b	
Mithridates in latere uectigalium Romanorum. 94. a Graeciae graue seruitium dempsit. ibidem. Nico- medem Bithynia expulit. ibidem. Asiam, spolium regis Antiochi, recipit. ibidem. Cottam fudit. 94. b. apud Parum, & Heracleam naufragijs mi- litum optimos amisit. ibidem. eius cum Lucullo proelia. ibidem.	
Mithridaticum bellum periculosissimum. 108. a	
Morbus haud saepe quemquam superat. 37. b	
Mores simul cum fortuna commutantur. 1. b	
Mors, aerumnarum requies, non truciatus. 15. b.	
21. a	

Mulier

Mulier ancilla. 33. b	
Mulierem psallere, & saltare elegantius, quam pro- bae, non decet. 10. a	
Mulieres in comitatu Catilinae. 10. a. 107. a	
Muluchae flumen Mauro a Numidis diuidit. 38. b. 73. a	
Mulucha flumen, Iugurthae, Bocchiq. regnum di- uidebat. 73. a	
Mulucha urbs (ita Florus castellum ab anne fortas- sis appellat) a Mario capitur. 73. a	
Manificus nemo, nisi uolens. 79. b	
Murena, citeriori Galliae praefectus. 16. b	
Muthul, Numidia flumen. 52. a	

N

NABDALSA, Bomilcaris in prodendo Iugurtha so- cius. 62. a. apud Iugurtham prodicionis suspicio- nem deprecatur. 62. b	
Naturae iniquitas falso ab hominibus accusatur. 29. a eam quis industria uicerit. 64. b. una & commu- nis omnium. 68. b. unum omnibus finem uel ferro saepis statuit. 84. b	
Necessitatis morsus grauissimi. 17. a. extrema non est expectanda. 84. b	
Necessitudo timidos fortes facit. 27. a	
Neronis sententia de coniuratis. 19. b	
Nisi, pro sed. 40. b. 61. b. 73. b	
Nobilibus, in bello delinquentibus, fortunae bona patrocinantur. 68. a	
Nobilitatis superbiae quo primum tempore obuiau- ritum sit. 30. b. eius commune malum superbia. 59. b. ignaua a Mario reprehenditur. 68. a. b. 69. a unde petenda. ibidem. eam peperisse, quam acce- ptam corrupisse melius est. 69. a. & 44. a	
Novo	

- Nouo homini ante C. Marium confularus nemini
mandatus. 59. b. 63. a
- Numantia deleta. 32. a
- Numidarum studia iuuenilia. 51. a. eorum alij Iu-
gurtham, alij Adherbalem sequuntur. 34. a. eo-
rum reges, Romani nominis maxime studiosi. 35. b
eorum salutem ex Romani pendere. 36. a. quare
hoc nomine uocati. 38. a. eorum ingenia. 51. a. infi-
di, ingenio mobiles, nouarum rerum auidi. 51. a
56. b. 61. a. Romani inuadunt. 53. a. fusi, fu-
gatiq. 54. a. 63. b. eorum spes in pedibus. 63. b
pro opibus denas; atque eo amplius uxores ducit.
66. a. eorum cibus, & abstinentia. 72. a. pabulo
pecoris magis, quam aruo, student. 72. a. plerum-
que lacte, & ferina uescebantur. 72. a
- Numidia pars firmior Iugurthae, speciosior Adher-
bali traditur. 37. a. eius regnum Micipsae heredes
diuidunt. ibidem. qui legati ad ipsam diuidendam
missi fuerint. ibidem. eius origo, ac situs. 38. a. b
incrementum. ibidem. uastatur a Metello. 55. a
- Nusa, Nicomedis filius, regno frustratur. 94. a
-
- O** B S C U R I uitam uirtute, & innocentia tuentur.
20. b. eorum facta paucis nota. ibidem.
- Ostauianus Rufus quaestor. 79. b
- Ope summa niti. 1. a. 15. a. 32. a. 36. a. 41. a. 44. b.
101. b
- Opimius Lucius consul, legationis princeps, a Iugur-
tha corrumpitur, Caiumq. Gracchum occidit.
37. a. C. Sempronio Graccho, & M. Fuluio Flac-
co interfectis, consul acerrime uictoriam nobilita-
tis in plebem exercet. ibidem.
- Oratio Adherbalis coram senatu. 34. b
- Oratio

- Oratio Bocchi per interpretem ad Sullam. 81. b
- Oratio Caesaris. 20. a
- Oratio C. Memmij. 43. a
- Oratio Catilinae, qua coniuratos hortatur. 8. a. eiuf-
dem, qua exercitum. 26. b
- Oratio Catonis aduersus Caesaris sententiam. 22. b
- Oratio legatorum. 13. a
- Oratio Marij popularis admodum. 67. b
- Oratio Micipsae ad Iugurtham. 32. b
- Oratio Sullae ad Bocchum. 78. b
- Orbis diuisio generalis. 37. b
- Orta omnia occidunt. 29. b. 97. a

P

- P** O E N I T E N T I A E serae locus, atque exempla.
114. b
- Parta amittere maius dedecus, quam nihil paruisse.
44. a. & 69. a
- Patres Reip. Romae praefides appellati. 3. a
- Pater filium necat. 15. b. 24. a. 113. b
- Paullus Lucius lege Plantia Catilinam interrogat. 12. a
- Pax diuersis in mentibus esse non potest. 48. a. haec
foris Romanos in lasciuiam coniecit. 49. a. eius
fundamenta. 97. b
- Pecunia, maxima perniciēs hominum. 98. a. 102. b
eius studium paci communi officit. ibidem.
- Perfarum origo, atque situs. 38. a. se perconnubia Ge-
tulis permiscuere. ibidem. alueos nauium inuer-
sos pro tugurijs habuere. ibidem.
- Perfes, Philippi filius, in somnijs occisus. 94. a
- Petreius, Antonij consulis legatus. 27. b. 28. a
- Philenon arae. 38. b. 66. a
- Philaeni, uiui terra obruti, pro Poenorum rep. 65. b
- Phoenices oppida multa in Africa condidere. 38. b
- Z
- Picenus

Picenus ager.	26. a
Piso Cnaeus factiosus. 7. b. coniurationis auctor. ibidem. Quaestor in citeriorem Hispaniam propraetor missus. ibidem. interficitur.	ibidem.
Pisonis & Caesaris inimicitiae.	19. a
Pisonem, seditionem cogitantem, Catilina confirmavit. 115. a. custos publicarum caerimoniarum.	117. a
Pistoriensis ager,	26. a
Plautia lex.	12. a
Plebis secessio a patribus, & causa. 13. a. eius inopiae subuentum. ibidem. Plebs urbana infamis, & egens. 14. b. Catilinae incepta probat. 6. b. & ibidem. eius opes, quando imminutae. 15. a. antea nouarum rerum studiosa, Catilinae consilia execrari. 18. a. b. eius animi, post detectam coniurationem, mutati. 18. b. duae secessiones. 44. a ex secundis rebus insolentia. 49. a. eam Gracchi, in libertatem uindicare conantes, occiduntur. 49. b	
Pompeij remotior ab urbe exercitus Catilinae spem incepti perficendi auxit. 6. b. Crasso inuisus. 7. b eius potentia formidolosa, ibidem. ad bellum martimum atque Mithridaticum missus. 15. a. ipse, & Crassus consules tribuniciam potestatem restituere, 15. a. popularis. 92. b. sua Martia facta enumerat, ibidem. hostes per alpes in Hispaniam summouit, ibidem. de comiteatu, & sumptibus queritur. ibidem. maiore fortuna, quam sapientia. 96. a. tamquam sanum debitorum. 96. b. nihil aliud, quam Caesari obesse, uolebat.	100. a
Pompeius Rufus Q. Praetor.	12. a
Pontifex Max. C. Caesar,	19. a
Pons Miluius.	17. a
Populus potestatem summam dat.	11. b
Populus Romanus quibus modis libertate exciderit.	101. a. b

Porcinae

Porcinae dicendi praeslantia.	106. a
Porcia lex.	21. a
Porcius, Catilinae familiaris.	119. a
Portae clausae fugam prohibent.	61. a
Praedabundus.	72. a
Primi pili tertiae legionis centurio.	48. a
Probitas parum per se ruta.	34. b
Proelium cum Catilina committitur.	27. b
Proserpina patriae.	115. b. 120. b
Protemaeus pretio diem belli prolatat.	94. a
Publica a paucis emere, periculosum.	32. a
P. Autronius.	7. a
P. Caepionis, & Catilinae amicitia.	119. a
P. Gabinius coniuratus.	7. a. 16. a
P. Rutilius, Metelli legatus, Mario exercitum tradit.	71. a-
P. Senius in senatu recitat litteras, in quibus Manlium arma cepisse scriptum erat.	11. b
P. Scipio. 30. a. eius uerba ad Iugurtham. 32. a. solitus dicere, maiorum imagines uehementissime sibi animum ad uirtutem accendisse.	33. a
P. Scipioni Nasicae consuli Italia prouincia obuenerit.	42. a
P. Sittius Nucerinus cum exercitu in Mauritaniam.	9. a
P. Sulla consul designatus. 7. a. ambitus condemnatus.	ibidem.
Punica fides incerta.	81. b
Punicum bellum Romanos in officio retinuit. 49. b. & 93. b.	
Pugna, latrocinio magis, quam proelio, similis.	76. a

Q.

QVAESITORES.
Quaestor propraetore.

48. b

7. b

Quasi,

Z z

Quasi, pro fere.	53. a
Q. Annius coniuratus.	7. a
Q. Catulus proconsul.	88. a
Q. Caepio, & C. Manlius male cum Gallis pugnarunt.	83. a
Q. Cornificius Cethegum custodit.	18. a
Q. Curius coniuratus. 7. a. senatu motus a censoribus pro bri gratia. 9. b. eius cum Fulvia consueto. 10. a. ibidem. coniuratione patefecit. 9. b. 10. b. 11. a	
Q. Fabius Maximus. 30. a. solitus dicere, maiorum imagines uehementissime sibi animum ad uirtutem accendisse.	ibidem.
Q. Fabij Sangæ patrocínio ciuitas plurimū usa. 16. a	
Q. Marcus Rex senatus decreto Faesulas mittitur. 11. b. eius responsum ad legatorum postulata. 13. a	
Q. Metellus Celer in agrum Picenum missus. 12. a. praeter plures coniuratos in uincula coniecit. 16. b	
Q. Metellus Creticus senatus decreto in Apuliam mittitur.	11. b
Q. Minucio consuli Macedonia prouincia obuenit. 46. a	
Q. Pompeius Rufus praeter Capuam senatus decreto mittitur.	12. a

R

REGERE uel patriam, importunum.	29. b
Regni praesidia, sunt amici.	32. b
Regum antiquitas studia.	1. b
Regibus Romanis imperantibus, boni, quam mali suspectiores.	3. b
Regem armis, quam munificentia, uinci minus flagitiosum.	82. a
Res humanae semper ad deterius prolabantur. 1. a. b. fluxae, & mobiles.	79. b
Res	

Res secundae sapientium animos fatigant. 5. a. insolentiam pariunt. 48. b. 49. a. mire sunt uitij obtentui.	85. a
Resp. duabus artibus curanda, audacia in bello, aequitate in pace. 4. a. eius praecexta pro sua quisque potentia certat. 15. a. eam quibus rebus Romani auxerint.	23. b. 95. a
Rex nomen imperij primum fuit.	1. a
Regi consilium dare, arduum.	99. a
Rheatinus ager.	14. a
Rhodorum a Romanis defectio. 20. a. bello Macedonico capti, quare impuniti a Romanis sint dimissi. ibidem. opibus pop. Rom. creuere. ibidem. eorum iudicia.	102. b
Romae urbis origo. 3. a. a Troianis condita. ibidem. florescens finitimis inuisa. ibidem. libertatem adepti, breui plurimum creuit. ibidem. sicuti sentina. 14. b. in ipsa fato regnaturi tres Cornelij. 18. a. ibi omnia uenalia. 32. a. 39. a. 42. a. uenalis, si modo inuenerit emptores. 47. a. in ea, post Carthaginem deletam, orta seditio. 49. a. in patres, & plebem diuisa.	101. a
Romanorum antiquitas de honoribus certamen. 1. b. antiquorum Romanorum mores, & instituta. 3. a. eorum beneficentia. 3. a. 78. b. saepe parua manu fortissimos fuisse exercitus. 3. b. 24. b. praecleara agere, quam scribere malebant. 4. a. belli gloria praestantes. 5. a. eorum in aedificando luxuries. 5. a. & b. 8. b. erga Poenos faedifragos fides. 20. a. arma, atque tela militaria ab Samnitibus, magistratuum insignia a Tuscis sumpserunt. 22. a. quam a maiorum uirtutibus descuerint. 24. a. Gallis belli gloria, Graecis facundia praestiterunt. 24. b. eorum potestas, in curandis sociorum iniurijs. 35. b. a Iugurtha sub iugum missi. 48. a. eis omnia regna aduersa.	

aduersa . 66. b. eius melius uisum est, amicos, quam seruos, quaerere. 78. b. audendo, fallendo, bella ex bellis ferendo, magni facti.	95. a
Romani exercitus prima corruptio .	5. a
Romano imperio ad occasum, ab ortu solis omnia parebant. 14. a. eius finis.	95. a
Romanis equitibus indignum, regum peregrinorum satellites agere. 57. a. 60. b. 83. b. cum telis circumcedem Concordiae.	19. b
Romanorum legum suprema potentia.	101. a
Romulus, parens urbis.	115. a
Rumoris publici auctoritas, instar oraculi.	108. b
Rutilius Publius, Metelli legatus.	53. a

S

SALLUSTIUS a Rep. ad scribendas historias se transfert.	2. a. 30. a
Saluti potius, quam libidini, consulendum.	97. b
Sapientes pacis causa bellum gerunt, laboremque otij sustentant.	97. b
Saturnaliorum dies, terminus coniurationis.	113. a
Saturninus, ob affectatae tyrannidis suspicionem, morte multatur.	111. a
Satura lex.	43. a
Scaurus, in senatu princeps. 41. a. qualis . ibidem. a Iugurtha corruptus. 42. a. quaesitor.	48. a
Scipio Africanus, Romani exercitus imperator bello Numantino. 31. b. eius uerba ad Iugurtham. 32. a Iugurtham laudat. ibidem. Iugurthae po. Romani studium commendat. ibidem. eius litterae ad Micipsam.	ibidem.
Scriba Cornelius.	84. b
Secundae res sapientium animos fatigant. 5. a. insolentiam pariunt. 48. b. 49. a. mire sunt uitij obtentui.	

tentui.	85. a
Seditiones tribuniciae Remp. agirabant.	47. a
Seditionibus omnia turbata.	86. a
Seleucia, maxima urbium.	95. a
Sempronia lex de prouincijs. 42. a. de uocandis ex quinque classibus centurijs.	102. b
Sempronia coniurationis particeps. 10. b. D. Bruti uxor.	16. a
Senatores indigni ordine. 30. a. quadraginta in uictoria civili interiere.	100. b
Senatus potestatem summam dat. 11. b. eius misericordia ac mansuetudo. 13. b. in aedem Concordiae uocatus. 18. a. ipse animus, plebs corpus.	104. a
Senatusconsultum, ne quid Resp. detrimenti caperet. 11. b. 88. a. eius summa uis. 11. b. in coniuratos. 11. b. 19. b. 24. b. 25. a. de Numidiae regno. 37. a. de subueniendo Adherbali impeditur. 41. b. de prohibendis a moenibus Iugurthae legatis. 42. a	
Senatus populi que Rom. iniussu foedus nullum fieri poterat.	48. a
Senectus ipsa morbus.	88. b
Senius senator.	11. b
Sententiam primus rogatur consul designatus.	19. b
Sententias per tabellas ferri solitas.	104. b
Septimius Camer in agrum Picenum a Catilina mititur.	10. b
Serpentes accenduntur siti.	71. b
Sertorius Hispaniam citeriorem uastauit.	92. b
Seruile bellum Capuae, & in Apulia.	11. b
Sibylla.	117. a. b
Sicca oppidum quando primum a Iugurtha defecerit.	56. a. b
Sidicinus Lucius, rerum nouandarum studiosus. 115. b	
Sidonij quo modo in Numidiam peruenerint. 65. a	

Leptim condiderunt.	ibidem.
Sifenna Lucius historicus .	75. a
Sitius Publius Nucernus, cōiurationis particeps.	9. a
Societatem belli inituri quae considerare debeant.	93. b
Socordiae humanae imbecillitatis caussa.	29. a
Somnus aegrum animum facile opprimit.	62. b
Spintheri Lentulo in custodiam traditus Lentulus coniuratus.	18. a
Sp. Albino consuli Numidia prouincia obuēnit.	46. a
a Iugurtha ludificatus.	47. a. Metello exercitum ignauum reddit. 50. b. 51. a. Massiuae persuadet, ut regnum ab senatu petat. 51. b. eius exercitus solu- tissime uixit. ibidem.
Sp. Maelius, ob affectatae tyrannidis suspicionem, morte multatus.	111. a
Statilius coniuratus. 7. a. illi, & Gabinio negocium datur, uti urbem incenderent.	16. b. 17. a
Sulpicius Lucius, e senatu motus.	114. a
Sumptuum ratio ad pacem pertinet.	97. b
Superbia, commune nobilitatis malum.	59. b
Supplicia, pro precibus.	4. a. 24. a. 51. a. 55. b
Suthul, oppidum Numidiae, obsidetur.	47. a
Syllae fratres, Publius, & Seruius coniurati.	7. a
Sylla quo pacto sibi exercitum fidum fecerit. 5. a crudelitas. 5. a. 21. b. 83. b. consul designatus. 7. a. de ambitu punitus. ibidem. lege Plautia a L. Paullo interrogatus. 12. a. Damasippum & alios iugulari iussit. 21. b. eius, Marij quaestoris, mo- res, ingenium, & natura. 74. b. 75. a. eloquens. 78. b. oratio ad Bocchum. ibidem. a Mario ad Boc- chum de communibus rebus agūdis mittitur. 80. a eius magnanimitas. 80. b. inconsternatus animus. ibidem. una cum Voluce per hostium castra pro- ficiscitur. 80. b. 81. a. pollicetur pacem Boccho.	
	82. a.

82. a. illi, lege belli, omnia licuerunt.	100. b
Syllani milites gregarij senatores facti.	14. b. rapinis affluenti, Catilinae occasione[m] augent. 6. b
Syphacis, Numidiae regis, agros, urbesque, Romani Massanisiae dono dant.	30. b. 35. a
Syrtes in extrema Africa sinus duo. 65. a. unde di- ctae.	ibidem.

T

TARQUINIUS Lucius, coniurationis index, in uincula conijcitur. 10. a. 18. b. eius indicio non habetur fides.	18. b
Terentius Varro ad Cannas legiones perduxit.	121. a
Terecon colonia.	38. b
Thala, oppidum Numidiae, ubi thesauros.	63. b.
a Metello obsidetur. 64. a. capitur.	64. b
Thana, flumen Africae.	72. a
Thyrnida oppidum a Iugurtha capitur.	33. b
Ti. Gracchus, regnum affectans, occiditur.	43. b
Ti. Neronis sententia de coniuratis.	19. b
Timor animi auribus officit.	26. b
Torquatus Aulus filium necari iussit.	24. a. 115. b
Torquato Lucio, & L. Cottae consulibus Catilina, & Autronius caedem parant.	7. b
Transpadani, Romae iudicari de repetundis.	19. b
Tribunatus pl. summa potestas.	15. a
Tribunicia potestas Pompeio, & Crasso cos. restitu- ta. 15. a. materia discordiarum.	87. b
Tribuniciae seditiones rep. agitabant.	47. a
Triginta Atheniensium tyranni.	21. b
Triumuii capitales.	25. a
Troiani Romam condidere, Aenea duce profugi.	3. a
Tuba, pugnae signum.	29. a
Tullianum, locus in carcere.	25. b
	T. Turpi-

- T. Turpilius Syllanus Vaccensium praefectus, unus
ex omnibus Italicis euasit. 61. a. 62. a. cuius ex La-
tio. 62. a. defertor praefidij a Metello necatur.
ibidem.
- Tyrannidem affectantium catalogus. 17. a

V

- VACCA oppidum, forum rerum uenaliū. 51. b
- Vaccenses a Metello deficiunt, Romanorumque prae-
fidia interficiunt. 61. a. diripiuntur. ibidem. per-
fidiae poenas luunt. ibidem.
- Valentia, a Pompeio deleta. 93. a
- Valerius Lucius Flaccus, & C. Pomptinius praetores
ad Allobroges intercipientos missi. 17. a
- Vargunteius Lucius coniuratus. 7. a. infidiatur Ci-
ceroni. 11. a
- Verba uirtutem non addere. 26. b. 70. b
- Vertius Picens. 84. b
- Via una, & ardua ad uirtutem. 102. b
- Victis quanta accidant incommoda. 20. b
- Victoris in manu est, bellum pace mutare. 27. a
- Victoria obtenta, uel ignaris gloriari licet. 54. b
- Viris labor, mulieribus mundiciae conueniunt. 70. a
- Viris nihil aliud reliqui, quam soluere iniuriam, aut
mori per uirtutem. 84. b
- Virtus clara aeternaque habetur. 1. a. ei honos non da-
tur. 29. b. non eget composita oratione. 69. b. ne-
que datur dono, neque accipitur. 70. a. post uitam
magis se extollit. 105. b
- Vita hominum sine cupiditate agitata. 1. a. silentio
non transeunda. ibidem.
- Vita, & mors iure naturae. 88. b
- Vitabundus. 47. b. 58. a. 78. a. & in fragmentis.
lib. 3.

Vita

- Vitia uirtutum nomina sortita. 23. a
- Viueri qui dicantur. 1. b
- Vmbrenus coniuratus Allobroges ad coniurandum
hortatur. 15. b
- Volux, a patre, Syllae obuiam mittitur. 80. a. Boc-
chi filius. 80. b. dubiae fidei apud Syllam. 80. b
81. a
- Urbe capta, nihil reliqui sit uictis. 22. b
- Vticae magna negociatorum multitudo. 60. a
- Vires ex corijs. 64. a. 72. b
- Vulgus sedicioſum. 61. b
- Vulturtius Crotoniensis, coniuratus. 17. a. cum Al-
lobrogibus ad Catilinam proficiscitur. 17. a. Prae-
toribus se dat. 17. b. in ponte Miluio capitur. ibi-
dem. de itinere, ac litteris interrogatur. 18. a. e-
ius indicium de coniuratis. ibidem. ei, ob dete-
ctam coniurationem, praemia decernuntur. 19. b

Z

- Zamae situs. 54. a. regni Numidiae arx. 56. a. oppu-
gnatur. 54. a. 56. b

SERIES CHARTARVM.

A B C D E F G H I K L M N O
P Q R S T V X Y Z.

Omnes sunt quaterniones.

VENETIIS, M. D. LXIII.

Apud Paulum Manutium, Aldi F.

De Clemente
Pontificale
mentem

Turris excelsa peti, funderat petore ab imo
Vota decem annis, et pia vota valent
Nam subito gentes videri in vestra sacra
Agnunt, motam aqua cum fons petat in unum
Qua bene Clementis, hinc magis qui regnat in orbem
Vaporis nomen habet, non minor ipse meus.
Nam licet ille sitim tanto compensare iurba
posse daret coeli non tamen vnda dedit.
At bene tamen Christo pietate secundo
Non clausus coeli videri mus esse fides
Non aquas sed hic ut potius de bene saluam
Hinc nam iurum, latet hinc ipse hinc.

Di S^{to} Gregorio

Dum simulat mortem vita defunctus inani
Gregorium ut caperet captus et illo iso
Nam iacet et sicum circum plorare dolorem
Non dedit nisi hic terror inde iacet.
appetit, nimum compressit lumina sonno
Nunius est hora funeri, hora fuit.
num et sonitus item de fallere dicit
Sed totus nos poterit quere si ferre iocor.
Ico quid non mirum fratrem salutate son
Quid quid enim est Interi potidat usq her.

In templo Vaticano
dedicatione

Martia nubigeras si beat tot Roma Collet
Nam tibi iam longos caperet ista pax.
Hic non hae centum geminatis turribus orbi
Imne oper tanto subralet aret pax.
Causa hinc pileant nuni alta palatia, cedat
Quas sua, orbes supplicat una domus.
Immo tam detri, se ferant miracula templi
Qua domus coctis hae simul una. son

De Sta Cecilia
Epigramma.

Dixi age quis virgo foelicis dogmate metæ
Erudijt ut Christo gloria summa foret,
Quis tibi tam sanctos ingessit pectore cumq;
Furtivum has aras addidit ipsa sacras.
Quam bene tam ~~visum~~. Dicitis agnoscite magistri
Ad motus cordi præstitit ille liber.

Subdidit hic oculis Spontæ veltigia Christi
Quodq; alijs mult; hic, ut tibi præstat opæ.

De Sta Catharina
Vir^{ne} et Mar.

Cæce cadit, Catharina, rotis non fragitur, ergo
Frangi non possunt, pectora casta, mori.

Aliud de delectat^{ne}
vaticani

Hic ubi conurgit vaticani montis collis
Terram quondam regia bella fuit.
Hic ubi nunc solum pastores cernimus alter
Imperij quondam tuta fuerit castra.
Hic ubi terram patuisse patet videri
Unius quondam claustrum fuisse domus.
Hic nunc nunc omnes manibus haurimus oscula tem-
seruus in his terris ipse tyrannus erat.
Constantine tibi Roma est nunc reddita quæ
Templa hominum fuerat nunc colit illa deo.

In obitu Card.

Matthei

Hieronymus mandat se suo tumuletur honore
omnes, a sancti principis ingenia.

Homine contentus gente et in munere laudis
seu etiam tumulo mandat ab esse suo.

Falleris hoc nomen principes compedia Cardis
afferet, et titulo caetera Roma leges.